

Franckesche Stiftungen zu Halle

Pavli Manvtii Commentariivs In M. Tvllii Ciceronis Epistolas Ad Diversos

Accedvnt Eivsdem Scholia Et Hieronymi Ragazonii In Easdem Ciceronis
Epistolas Commentariivs

Manuzio, Paolo

Lipsiae, A.C. MDCCLXXIX

VD18 90852230

Librum I.

Nutzungsbedingungen

Die Digitalisate des Francke-Portals sind urheberrechtlich geschützt. Sie dürfen für wissenschaftliche und private Zwecke heruntergeladen und ausgedruckt werden. Vorhandene Herkunftsbezeichnungen dürfen dabei nicht entfernt werden.

Eine kommerzielle oder institutionelle Nutzung oder Veröffentlichung dieser Inhalte ist ohne vorheriges schriftliches Einverständnis des Studienzentrums August Hermann Francke der Franckeschen Stiftungen nicht gestattet, das ggf. auf weitere Institutionen als Rechteinhaber verweist. Für die Veröffentlichung der Digitalisate können gemäß der Gebührenordnung der Franckeschen Stiftungen Entgelte erhoben werden.

Zur Erteilung einer Veröffentlichungsgenehmigung wenden Sie sich bitte an die Leiterin des Studienzentrums, Frau Dr. Britta Klosterberg, Franckeplatz 1, Haus 22-24, 06110 Halle (studienzentrum@francke-halle.de)

Terms of use

All digital documents of the Francke-Portal are protected by copyright. They may be downloaded and printed only for non-commercial educational, research and private purposes. Attached provenance marks may not be removed.

Commercial or institutional use or publication of these digital documents in printed or digital form is not allowed without obtaining prior written permission by the Study Center August Hermann Francke of the Francke Foundations which can refer to other institutions as right holders. If digital documents are published, the Study Center is entitled to charge a fee in accordance with the scale of charges of the Francke Foundations.

For reproduction requests and permissions, please contact the head of the Study Center, Frau Dr. Britta Klosterberg, Franckeplatz 1, Haus 22-24, 06110 Halle (studienzentrum@francke-halle.de)

[urn:nbn:de:hbz:5:3-121954-p0033-1](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:5:3-121954-p0033-1)

PAVLLI MANVTII
COMMENTARIVS

IN
M. TVLLII CICERONIS
EPISTOLARVM
QVAE FAMILIARES VOCANTVR
LIBRVM I.

EPISTOLAE I.
ARGVMENTVM.

Partes argumenti duae sunt, una et extrinsecus, et satis longe petita, quae ad regem Ptolemaeum proprio pertinet; altera, quae sumitur ex ipsa epistola, et regiae causae statim explicat; prior non aliena, posterior etiam necessaria. Rex Aegypti Ptolemaeus, Auletes dictus, quia tibiis canere, praeter dignitatem regiam, solitus esset, pater Cleopatrae, notissimae feminae, et eius Ptolemaei, cuius est iussu interfectus Pompeius Magnus, societatem et amicitiam populi Romani diu expertam impetravit aliquando, Caesare et Bibulo cons. qua de re sic ipse Caesar lib. 3. de bell. cin. c. 107. Controuersias regum ad populum Romanum, et ad se, quod esset consul, pertinere existimans, atque eo magis officio suo conuenire, quod superiore consulatu cum patre Ptolemaeo et lege, et senatus consulto societas erat facta. Et in oratione pro Pesto c. 3. Non ei regi credidit, qui alienus ab hoc imperio esset, sed ei, quicum foedus feriri in Capitolio viderat. Eam autem societatem diu exoptatam esse a Ptolemaeo, nec nisi Caesare consule obtineri potuisse, intelliget, opinor, qui perpendet illud lib. 2. ad Attic. epist. 16. De rege Alexandrino, placuisse sibi, aliquando confici. Nam verbum, aliquando, negatam antea Ptolemaeo societatem, satis, ut opinor, ostendit. Nec vero minimam eius impetrandi honoris difficultatem Suetonius demonstrat, cum ait in Caesaris vita c. 54. Societates, ac regna pretio dedit: ut qui vni Ptolemaeo prope sex millia talentorum, suo Pompeiique nomine, abstulerit. Porro cupiditas Ptolemaei tanta societatis, et amicitiae populi Romani, non solum ex eo nata, quia superiores fere omnes Aegypti reges, eundem honorem adepti, praesidium aduersis temporibus in fide ac tutela Romanorum saepe maximum inuenerant, verum etiam, quod ipse, nisi socius amicusque populi Romani appellaretur, stabi-

lem sibi atque tutam regni possessionem non putabat: idque duabus causis, primum quod Alexandri regis, qui proximus regnauerat, testamento Aegyptus Romanis relicta dicebatur. itaque ait Cicero in oratione prima in Rullum c. 1. Dicent decemui, id quod et dicitur a multis, et saepe dictum est; post eosdem consules, regis Alexandri testamento, regnum illud populi Romani esse factum. Et in secunda in eundem c. 16. Quis vestrum hoc ignorat, dici illud regnum, testamento regis Alexandri, populi Romani esse factum? Et paullo post: Video, qui testamentum factum esse confirmet: auctoritatem senatus exstare hereditatis aditae sentio, tum, quando, Alexandro mortuo, legatos Tyrum misimus, qui ab illo pecuniam depositam nostris recuperarent. Hac igitur de causa, ne sibi regnum populus Romanus adimeret, Ptolemaeus timebat. Accedebat altera, quod ipse, non modo Alexandri regis mortui filius, verum nec e regio esse genere putabatur. itaque subiungit ibidem Cicero: Eum, qui regnum illud teneat hoc tempore, neque genere, neque animo regio esse, inter omnes fere video conuenire. Ptolemaeum designat: de quo etiam paullo post c. 17. Qui sunt, inquit, isti decemui, quos perspicimus, regnum Alexandriae Ptolemaeo gratis adiudicatuos? Honor igitur ille societatis et amicitiae populi Romani, vehementer optatus confirmandi regni causa, magnoque emptus, necessitatem quandam Ptolemaeo attulit Aegyptios offendendi. nam, cum ab eis intolerabilia tributa exigeret, incurrit in eorum odia: ex quo multitudine concitata, vitae suae timens, e regno Romam profugit, Lentulo Spinthere, Metello Nepote coss. id est, biennio post, quam in societatem, amicitiamque populi Romani receptus erat. Quaesius iniuriam, petiit, ut restitueretur, impetrauitque non magno negotio, vel Pompeii gratia, eius causam adiuentis, ob amicitiam Mithridatico bello contractam, vel suffragante pecunia, clam multis data, vel etiam, quod regis bene de republica meriti, (nam, ut Plinio referente cognoscitur, Pompeio, circa Iudaeam rem gerenti, octo equitum millia Ptolemaeus suo sumptu miserat) et eius regis, quem senatus populusque Romanus biennio ante, Caesare et Bibulo Coss. socium atque amicum appellasset, iniurias ulcisci, non modo iustum, sed exemplo etiam utile, speciosumque videbatur. His causis factum est senatus consultum, referente consule P. Lentulo, ut sortirentur consules, uter eorum regem reduceret, id est, ut is reduceret, cui Cilicia provincia obtigisset: quae obtigit Lentulo. nam, si Ciliciam Lentulus antea sortitus esset; conici posita in sortem reductionem regis non oportuit, quippe cum ea Ciliciae proconsuli, cui prope in conspectu Aegyptus esset, ob facultatem rei perficiendae prorsus deferenda videretur. Hispania vero, quae obuenit Metello, ut in Appiano legimus, longissime ab Aegypto remota, omnino cum reductione regis Alexandrini coniungenda non fuit. Huius et senatus consulti et sortis in oratione in Pisonem c. 21. mentio fit his verbis: Ille, si non acerrime fureret, auderet, quam provinciam P. Lentulus amicissimus huic ordini, cum et auctoritate senatus, et sorte haberet, interposita religione, sine ulla dubitatione deposuisset, eam sibi adsci-

adsci-

addiscere, cum, etiamsi religio non impediret, mos maiorum tamen, et exempla, et grauissimae legum poenae vetarent? *Et in ea pro Postumo c. 3.* Non latroni, sed regi credidit: nec regi inimico populi Romani; sed ei, cuius reditum consuli datum a senatu videbat. *Et in eadem c. 8.* Non ad Gabinii, cuius id negotium non erat, sed ad P. Lentuli, clarissimi viri, auctoritatem, a senatu profectam, et consilio certo, et spe non dubia, Romam contenderat. *Accedit huius epistolae testimonium, satis apertum, his verbis:* Hortensii, et mea, et Luculli sententia, ex illo senatus consulto, quod te referente factum est, tibi decernit, ut regem reducas. *Et in epist. 7.* Senatus consultum nullum exstat, quo reductio regis Alexandrini tibi adempta sit. *Quae confirmat historia Dionis lib. 39.* Exeunte anno, cum Lentulus nondum in prouinciam iuisset, per C. Catonem tribunum plebis obiecta senatui religio est, prolato e Sibyllinis versibus oraculo, ne rex cum multitudine reduceretur; si fieret, malo publico futurum. Tum factum est alterum senatus consultum, referente de religione Marcellino consule, regem cum multitudine reduci, periculosum reipublicae videri. De hoc senatus consulto sic lib. 2. ad Q. Fr. epist. 2. De rege Alexandrino factum est senatus consultum, cum multitudine eum reduci, periculosum reipublicae videri. Atque illam epistolam cum videam XIV. Kal. Febr. scriptam esse, facile possum suspicari, hoc senatus consultum, antequam haec ad Lentulum mitteretur, esse factum. nam neque Idibus, quo haec die scripta est, neque postridie, id est, XVII. Kal. neque XVI. factum esse, ex duabus constat epistolis, secunda et quarta. Quod si quis, XV. Kal. id est, pridie quam illam ad fratrem Cicero scripsit, decerni potuisse dixerit: antiqua consuetudine refelletur. senatum enim haberi per dies comitiales non licuit. comitiales autem fuisse diem XV. Kal. Ian. non solum fasti dierum veteres, sed etiam Cicero ipse in quarta docet epistola. nam, cum de senatu ad XVI. Kal. habito locutus esset, subiunxit: Senatus haberi ante Kalendas Febr. per legem Pupiam, id quod scis, non potest. In ea etiam ad fratrem, cuius proxime sum usus exemplo, extractam ait rem obrectatorum Lentuli calumnia, deinde comitiales dies esse consecutos: cum de senatu XVI. Kal. habito loquatur, ut in quarta significat huius libri: ubi, iisdem fere verbis utens, res, inquit, ab aduersariis nostris extracta est variis calumniis. Ergo, ut redeam, unde diuertii, senatus consultum de religione ante hanc epistolam, id est, ante Idus Ian. factum erat. Tertium senatus consultum cum fieret, ne quis omnino regem reduceret, id quod, ut haec docet epistola, P. Seruilis Isauricus censuerat, intercessum est. Senatus tamen voluntas perscripta, quod, impedito senatus consulto, fieri solitum est, ut memoriae traderetur, atque exstaret in publicis tabulis, quid senatus, nisi obstisset intercessio, fieri voluisset. Hac de re sic in epist. 7. Senatus consultum nullum exstat, quo reductio regis Alexandrini tibi adempta sit: eaque, quae de ea scripta est, auctoritas, cui scis intercessum esse, ut ne quis omnino regem reduceret, tantam vim habet, ut magis iratorum hominum studium, quam constantis senatus consilium esse videatur.

Sublato igitur a religione exercitu, cum de rege reducendo deliberaretur, et alii eum honorem Lentulo, quem iam antea et senatus consulto, et sortis beneficio acceperat, conseruarent, alii Pompeio mandandum, alii aliter censerent; varietas opinionum rem extraxit; Catonis deinde tribuni plebis audacia disturbauit penitus, atque peruertit. nam et ab initio tribunatus, ut Fenestella docet apud Nonium, concionibus assiduus inuidiam regi, ac Lentulo concitauit; et mox, lege etiam de abrogando Lentulo Ciliciae imperio promulgata, animos eorum, qui Lentulo fauebant, a minore cura ad summum timorem iraduxit: Pompeium vero, in senatu asperere, et acerbe accusatum, eo redegit, ut consilium reducendi regis abiiceret. itaque rex, desperato senatus auxilio, confugit ad Gabinium Syriae proconsulem: a quo, promissis ei decem talentorum millibus, (ea sunt HS bis millies quadringenties, ut ostendit Cicero in oratione pro Postumo c. 8.) Pompeio etiam, qui cum Crasso tum consularum gerebat, admodum pro eo contendente, facile impetrauit, ut restitueretur. Ex eo postea Gabinus maiestatis accusatus, quod provinciae suae finibus, contra legem Corneliam, excessisset, corruptis iudicibus absolutus est; mox tamen de repetundis in iudicium vocatus, defendente, Pompeii rogatu, Cicerone, qui priore iudicio accusauerat, odio maxime prioris iudicii damnatus, publicatis bonis, in exilium abiit: quem postea dictator Caesar restituit. Hinc illa in eum oblique coniecta in oratione contra Pisonem c. 21. Se ipsum, fasces suos, exercitum populi Romani, numen interdictumque deorum immortalium, responsa sacerdotum, auctoritatem senatus, iussa populi, nomen ac dignitatem imperii, regi Aegypto vendidit. in Aegyptum venit: signa contulit cum Alexandrinis. cepit Alexandriam. Atque hoc loco foedam Appiani negligentiam dissimulare non possum, qui Gabinium, Pompeio tertium consule, de maiestate damnatum putat. in quo dupliciter peccat, primum temporis, deinde criminis inscientia. nam Gabinus biennio ante Pompeii tertium consularum, Domitio et Appio cons. non de maiestate, sed de repetundis damnatus est. utrumque docet Dionis historia: cui si fides abrogatur, ipse certe non refelletur Cicero, quo ego, praesertim in rebus illius aetate gestis, locupletiore testem non quaero. is lib. 6. ad Attic. epist. 1. et lib. 3. ad Q. Fr. epist. 4. prorsus patefacit iniquitatem Appiani. Sed, ut redeam ad Auletem, pecuniae tantam vim Caesari primum ab eo datam, ut societatem populi Romani consequeretur, deinde Gabinio, ut eiectus restitueretur, forsitan mirari aliquis possit, qui, si eius regis annua relligalia nouerit, non dubito, quin mirari desinat. capiebat enim ex Aegypto, ut in quadam oratione Ciceronem scripsisse grauis auctor Strabo lib. 17. memoriae tradidit, talenta annua duodecim millia quingenta. In tantis opibus magni negotii non fuit, aut Caesari sex millia talentorum, aut Gabinio decem millia largiri, aut etiam, id quod a Varrone proditum Plinius narrat, octona millia equitum, Pompeio circa Iudaeam res gerente, sua pecunia tolerare, mille conuiuas, totidem aureis potoriis, mutantem vasa cum ferculis saginare. Haecenus de Ptolemaeo. Nunc, quae sit epistolae sententia, quo prin-

cipio

cipio inducta, quibus distincta partibus, quo fine conclusa, videamus. Ac primum, quod iis, qui aliena negotia curant, amouenda in primis negligentiae suspicio est, orditur Cicero ab officio suo, operamque a se in regio negotio nauatam ita significat, ut eximian in Lentulum benevolentiam prae se ferat. mox regis, et eius amicorum studium, consulis, et consularium sententias, Pompeii familiarium contentionem, perfidiam amicorum exponit. quae qui attendat, rei difficultatem, ex Lentuli sententia conficiendae, maximam videat. nam ad regis voluntatem, qui reduci a Pompeio, ciuitatis principe, cupiebat, Hammonius eius legatus, clam pecunia data, senatorum animos traducere conabatur. Senatorum autem alii, illius largitionis inuidia, regem odebant, reducendumque prorsus negabant, ut Marcellinus, Seruilius, senatus maior pars: alii Pompeio rem deferri malebant, ut Volcatius, Afranius, Lupus, Lybo, Hysaeus, omnes praeterea Pompeii familiares, quos, pro summa eius auctoritate, et gratia, plurimos fuisse par est: nonnulli, ut Crassus, reducendum quidem regem, sed sine exercitu, Sybyllae versibus admoniti, censebant. Horum tria video genera fuisse. nam, cum omnes in tuenda religione consentirent, non tamen omnium in ratione reducendi sensus idem erat. Placebat Crasso consulari, a tribus legatis, vel priuatis, vel iis etiam, qui cum imperio essent, regem restitui: ita neque Pompeius, neque Lentulus, qui cum imperio erant, excluderentur. Placebat Bibulo, item consulari, a tribus priuatis: ita Pompeio, et Lentulo locus non erat. Contra Hortensius, Lucullus, Cicerò, ipsi quoque consulares, ab uno Lentulo, Ciliciam cum imperio administrante, reducendum censebant: quod anno superiore, ipso Lentulo consule referente, senatus decreuerat. Quae si perpendantur singula: paene res a Lentulo remota videbitur. nam, si Marcellini, et Seruili de non reducendo rege valeat opinio, iacet negotium. Si Pompeii familiares vincunt: Lentulo reiecto, Pompeius decernitur. Si de legatis priuatis Bibuli sententia probatur: aequè Lentulus, et Pompeius, qui cum imperio erant, reiciuntur. Si Crassus auditur, ut inter legatos locum habeant ii, qui cum imperio sunt: oritur inter Lentulum, et Pompeium de reductione contentio; nec dubium, quin Pompeius obtineat, honoribus, et meritis in rempublicam ciuitatis facile princeps. unicum igitur in Hortensii, Luculli, Ciceronis sententia perfugium. Sed hic etiam aduersantur multa: primum, senatus voluntas, a rege, propter apertam largitionem, alienior; deinde, corrupti ab Hammonio, regis legato, non pauci, qui rem ad Pompeium deferri omnes volebant; postremo, ipsius Pompeii familiares, et in iis tribuni plebis aliquot, parati ad incurrendum, si pro Lentulo senatus consultum fieret. Addo illud, quod Ciceronis, quia Lentuli beneficio obstrictus videbatur, in causa regia minor erat auctoritas; gratia vero eius, ut magis esset, maiore tamen Pompeii gratia vincebatur. Nec vero, adempto exercitu, quod Cicero etiam, Hortensius, Lucullus religionis causa probare cogebantur, magis opere erat, cur eam reductionem Lentulus expeteret: quippe qui vereretur, ne, respuentibus regem Alexandrinis, quos cogere sine armis nequi-

nequiret, infesta re cum aliquo dedecore discederet. Quocirca praeclarum in hac epistola Ciceronis artificium licet animaduvertere: qui neque sperare Lentulum iubet, cum desperandum potius intelligat; neque tamen prorsus eum abducit a spe, veritus, ne hominis amicissimi, optimeque de se meriti, fortasse etiam, ipsius opera Ciceronis, optatum rei exitum exspectantis, animum offendant. nam in eo loco: In senatu alam sic egit causam tuam, vt neque eloquentia maiore quisquam, neque grauitate, nec studio, nec contentione agere potuerit: Pompeium optime animatum erga Lentulum significat. Infra vero, cum subiungit: Quae res augeat suspicionem Pompeii voluntatis: et paullo post: In eam opinionem rem adduxerunt, vt Pompeius cupere videatur: et in eo: Quod Pompeio se gratificari putant: id ipsum, quod promiserat, in dubium reuocat. Quod si qui erant, qui Pompeii causam nollent; ii nec Lentulo, qui antea Pompeium ornauerat, fauebant. Ita Lentulo spes omnis infirmatur: cum vel amicos Pompeii aduersarios habeat; vel, qui alieniores Pompeio sint, amicos ipse habere non possit. Callide autem, ne sua culpa res inclinasse videatur, inducit illa quasi excusationis loco: Vt in rebus multo ante, quam profectus es, ab ipso rege, et ab intimis ac domesticis Pompeii clam exulceratis, deinde palam a consularibus exagitatis, et in summam inuidiam adductis, ita verisimur. Scripta est epistola, Cn. Cornelio Lentulo Marcellino, L. Marcio Philippo coss.

EXPLANATIO.

M. Tullius Cicero] Me puero, Romanorum nominum obscura doctrina, et perdifficilis habebatur. nos fortasse primi nostris commentariis adiumenti hoc in genere aliquid attulimus: sed proxime, quae ad hanc notitiam pertinent, praeclare omnia collegit, auctor optimus antiquitatis, Carolus Sigonius. Hic si dixerim, Marcus, praenomen esse; Tullius, nomen; Cicero, cognomen; et haec tamen omnia, sine discrimine, a veteribus nomina interdum appellari; tribusque fere nominibus Romanos vti solitos esse, vt, M. Tullius Cicero, C. Iulius Caesar, Ser. Sulpicius Rufus; nonnumquam quattuor, vt, C. Calpurnius Piso Frugi, Cn. Cornelius Scipio Nasica; duobus interdum, vt, C.

Marius, L. Gellius, Q. Hortensius, M. Antonius: numquam, vno; cum nec praenomine quisquam, nec gentilitio nomine careret; licet multos ipso tantum praenomine, vt, Appius, Manius, Seruius, notos fuisse non ignorem: haec, inquam, et similia si dixerim, putem me dicere, quae nota sunt. Quod ad Tullios attinet, patricii primum, deinde plebei generis fuere. auctor ipse Cicero in Bruto c. 16. Vt, si ego me, inquit, a M. Tullio esse dicerem, qui patricius cum Seruio Sulpicio consule, anno X. post exactos reges fuit. Plebeia vero gente natum illum M. Tullium, qui cum Cn. Cornelio Dolabella anno urbis DCLXXII. consulatum gessit, nemo, opinor, infitiabitur, qui et Dolabellas patricos fuisse, et duos patri-

patricios veteri lege simul esse consules non potuisse cognouerit. Hoc nomen a Tullo praenomine, quo rex Hostilius usus est, deriuatum nonnulli credidere. Cicerones dicti a cicere ferendo, vt Lentuli a lente, Fabii a faba, vt ait Plinius lib. 18. c. 3. quamquam Priscianus lib. 2. tradidit, qui primus Cicero dictus est, eum ab habitu faciei ita nominatum; et, quod agnomen in illo fuit, cognomen in posteris fuisse: similiter, Caesar, Scipio, quae primum agnomina fuere, in cognomina transisse.

P. Lentulo] Corneliae gentis patriciae. nam et Cornelii plebei fuere, vt ille C. Cornelius, qui, post tribunatum plebis, a Cicrone defensus est: et P. Cornelius tribunus plebis lib. 8. epist. 8. et patricii distinguuntur a plebeiis lib. 2. de Leg. c. 22. *Sulla primus e patriciis Corneliis igni voluit cremari.* Ex ipsa autem gente patricia profluxere familiae multae, diuersis distinctae cognominibus, vt Maluginenses, Cossi, Ruffi, Scipiones, Blasiotes, Sullae, Merulae, Lentuli, Cethegi, Cinnae, Dolabellae: qui cum essent eiusdem gentis, eiusdem tamen familiae non erant: vt in Claudia gente Neronēs, et Pulchri, patricii; at Marcelli, plebei; qui omnes recte gentiles dicuntur, eiusdem familiae non recte: quod ipsa cognominum varietas declarat. Hic Lentulus eximiam in aedilitate liberalitatis, et magnificentiae laudem est adeptus: vnde illud epist. 7. *Magna est hominum opinio de te, magna commendatio liberalitatis.* Et lib. 2. de Offic. c. 16. *Omnes P. Lentulus, me consule, vicit superiores.* Et Valerius Max. lib. 2. c. 4. *Clau-*

dus Pulcher scenam varietate colorum adumbravit, vacuis ante picturam tabulis extentam: quam totam argento C. Antonius, auro Petreius, eburne Q. Catulus praetextit: versutilem fecerunt Luculli, argentatis choragiis P. Lentulus Spinther adornauit. Numeratur inter oratores in Bruto c. 77. his verbis: *Publius ille, nostrarum iniuriarum ultor, auctor salutis, quidquid habuit, quantumcumque fuit, illud totum habuit ex disciplina: instrumenta naturae deerant: sed tantus animi splendor, et tanta magnitudo, vt sibi omnia, quae clarorum virorum essent, non dubitaret adsciscere, eaque omni dignitate obtineret.* Cognomen Spintheris, vt Valerius Max. lib. 9. c. 15. docet, a quodam asseclarum accepit. Plinius autem lib. 7. c. 12. eum Spintherem secundarum partium histrionem vocat. A similitudine certe cognomen hoc ortum est. nam Quintilianus lib. 6. c. 3. de risu, *acriora, inquit, sunt, et elegantiora, quae trahuntur ex viderum. In his maxime valet similitudo, si tamen ad aliquid inferius, leuiusque referatur: quae iam veteres illi iocabantur, qui Lentulum Spintherem, et Scipionem Scapionem esse dixerunt.* Spintherem tamen Cicero nunquam Lentulum appellat, opinor, quia contumelia videretur. Caesar, ab eo laesus, quia fuit in praesidiis Pompeii, Spintherem vocat lib. 1. de bell. ciu. c. 15. 22. 23. item Sallustius in Coniuratione Catilinae c. 48. veteres tamen nummi, Spinther, habent. Hoc ad filium eius transisse cognomen, Cicero ostendit lib. 12. ad Attic. epist. 52. et lib. 13. ad eundem epist. 10. Appianus lib. 3.

de bell. ciu. Plutarchus in Caesare, Dio lib. 39.

Procos.] Cum Suetonius, et Plinius, *proconsulatus*, Gellius, et Valerius Max. *proconsulare*, vnico verbo, dixerint; videtur, *proconsul*, dicendum esse, et coniuncte semper scribendum, vt varietur cum antecedente nomine, hoc modo: *Lentuli proconsulis*, *Lentulo proconsuli*, *Lentulum proconsulem*. veteres contrahebant, *pro. cos.* itaque scriptum in lapidibus Capitolinis animaduerti. librarii postea vel vnico verbo, *proconsul*, *proconsulis*, *proconsuli*, variatis casibus, scripsere; vel disiuncte, in omni casu, *pro consule*. ego, si liceat vtrumuis, malim scribere, *proconsul*, *proconsuli*, quam, *pro consule*; in quo me valde mo-

vet similitudo; cum dicatur, *pronepos*, *pronepotis*, *pronepoti*, et *proanus*, *proaui*, non *pro nepote*, et *pro auo*. quod si conceditur: (nec dissentire quemquam video) valeat eadem ratio in *proconsul*, *propraetor*, *proquaestor*, et similibus. Nec moueor, quod in orat. pro lege Manilia c. 21. dicatur, mitti Pompeium ad bellum Mithridaticum non pro consule, sed pro consulibus. respexit enim, cum ita loqueretur, L. Philippus ad originem, et significationem nominis compositi, non ad morem scribendi, aut loquendi. Non negauerim, in antiquis quorundam lapidum inscriptionibus inueniri, *pro praetore*, *pro*, *propraetori*: sed in iisdem lapidibus, *proconsuli*, licet videre, non *pro consule*. exempla subiungam.

POPVLONII

L. ARADIO VAL. PROCVLO. V. C.
LEGATO. PRO PRAETORE. PROVINCIAE NVMDIAE
PROCONSVLI. PROVINCIAE. AFRICAE. VICE
SACRA. IVDICANTI. EIDEMQ. IVDICIO. SACRO
PER. PROVINCIAS. PROCONSVLAREM etc.

In aliis vero inscriptionibus opinio nostra plane comprobatur; vs in his:

HONORI.

MEMMIO. VITRASIO. ORFITO. V. C.
NOBILITATE. ACTIBVSQ. AD EXEMPLVM.
PRAECIPVO. PRAEFECTO. VRBI
ET. ITERVM. PRAEFECTO. VRBI. PROCONSVLI. AFRICAE

SEXTO. PETRONIO. PROBO
ANICIANAE. DOMVS
CVLMINI. PROCONSVLI
AFRICAE

FABIO. TITIANO. V. C.
CORRECTORI. FLAMINIAE
ET. PICENI. CONSVLARI
SICILIAE. PROCONSVLI
PROVINCIAE. ASIAE

C. CEO-

C. CEIONIO. RVFIO. VOLVSIANO. V. G.
CORRECTORI. ITALIAE. PER. ANNOS. OCTO
PROCONSVLI. AFRICAE

Habemus aliorum quoque lapidum testimonia: sed haec sufficiant, ne satietatem asserat copia. Diuus Augustinus in libro de Grammatica auctor est, aetate sua non, *proconsul*, sed *pro consule*, nominandi casu, vtitatum fuisse; veteres autem non, *pro consule*, sed *proconsul*, unico verbo, dixisse. *Ab E littera vocali*, inquit, nullum Latinum, nisi iuncta praepositione, masculinum inuenitur, ut *pro consule*, *pro praetore*. ergo, iuncta praepositione, fiunt Latina, ut dixi, *pro praetore*, *pro quaestore*. nam *veteres nominatiuo casu*, *proconsul*, dicebant, attendentes nullum nomen apud Latinos virilis generis in *E* exire. Antiquam consuetudinem et Priscianus lib. 2. comprobauit his verbis: *Praepositionis est, vel separatim casualibus praeponi, ut, de rege, apud amicum; vel coniunctim, ut, interius, indictus, proconsul, insipiens*. Venio nunc ad significationem nominis. *Proconsul* erat, qui, gesto consulatu, ibat in prouinciam. hoc vulgo notum est: illud fortasse non item, de quo doctos olim viros memini dubitare, *proconsules* aequae dici interdum solitos esse, qui ex praetura in prouinciam profecti essent. no longe abeam: Q. Metellus Celer lib. 5. epist. 1. et 2. *proconsul* appellatur. quod ne quis in dubium reuocet, quasi suspecta epistolarum inscriptione, Tironis, qui eas collegit, arbitrato facta, recitemus, ut scrupulus dubitantibus omnis eximatur, verba Plinii ex lib. 2. c. 67. *Nepos, in-*

quit, de septemtrionali circuitu tradit, Q. Metello Celeri, C. Afranii in consulatu collegae, sed tum Galliae proconsuli, Indos a rege Suvorum dono datos. Et lib. 12. epist. 11. et 12. Cassius proconsul vocatur, qui tamen consulatum non gesserat. Iam, lib. 1. de Leg. c. 20. ita scriptum est: Quia me Athenis audire ex Phaedro meo memini, Gellium, familiarem tuum, cum proconsule ex praetura in Graeciam venisset, Athenis philosophos, qui tum erat, in locum unum conuocasse. Et in orat. in Vatini c. 5. C. Cosconium proconsulem vocat vltioris Hispaniae, qui consulatum non gesserat. Et in orat. pro Ligar. c. 1. C. Confidius praetorius, proconsul. Item M. Antonius lib. 2. de orat. c. 1. Et Liuius lib. 37. c. 46. L. Aemilium Paullum proconsulem appellat, qui praetor in vltiorem Hispaniam ierat. Suetonius etiam de C. Caesare propraetore, in Iulio c. 54. in Hispania, inquit, proconsul, a sociis pecunias accepit, emendicatas in auxilium aeris alieni. In Augusto c. 3. cum loquatur de Q. Cicerone praetorio, proconsulatum, inquit, Asiae administrantem. Adde C. Caninium Rebilum, C. Sallustium Crispum; quos, consulatu nondum gesto, proconsules Hirtius appellat in lib. de bell. Afric. c. 86. et 97. et in eodem libro c. 2. et 34. Allienum, qui Siciliam obtinebat, modo praetorem, modo proconsulem: ad quem Ciceronis epistolae 78. et 79. lib. 13. inscribuntur, Proconsuli: item ad alios in eodem libro, qui

qui consules non fuerant. Et in lapidibus Capitolinis anno DCLIV. nominatur L. Dolabella proconsul, consulatu nondum gesto. Neque solum, qui post praeturam ibat in prouinciam, *proconsul* vocabatur; sed contra, qui post consulatum, *praetor*. Itaque Cicero ad Sallustium lib. 2. epist. 17. praetorem appellat Bibulum, post consulatum Syriam administrantem. Et lib. 5. ad Attic. epist. ult. *quod praetori dare consueissent*: pro, proconsuli: quia duo proconsules, Lentulus, et Appius, ante Ciceronem, Ciliciam, Cyprumque rexerant. Et P. Rupilius, qui consul fuerat, praetor dicitur in Verrinis orationibus, lib. 2. c. 16. et lib. 3. c. 54. et C. Caesar, cum Gallias post consulatum administraret. praetorem etiam, cum in prouincia consul bellum gereret, P. Scipionem a Liuius lib. 35. c. 1. appellari video. Pedianus autem, cum de Q. Mucio Scaeuola, Asiam post consulatum regente, loqueretur, praetorem vocauit. Quodque miremur magis, *quaestores*, a decedentibus proconsulibus prouinciae praefectos, animaduerti *proconsules* interdum nominari, ut Sallustium lib. 2. epist. 17. et Sextium lib. 5. epist. 6. quod epistolarum inscriptiones, veteribus in libris a me diligenter inspectae, significant. nam si, proconsulum loco, prouinciae curam susceperunt; consentaneum videtur, eadem eos potestate, eodem imperio fuisse. alioqui, si bellum aliquod exoriretur, rem militarem gerere qui licuisset? itaque primo anno quaestores, secundo, et tertio, si proconsulum loco prouinciae praessent, proquaestores, et interdum, ob imperium in eos translatum,

proconsules dicebantur, interdum etiam propaetores. nam Sallustius in Iugurthino c. 41. A. Albinum a Spurio fratre consule, Romam, comitiorum causa, decedente, propaetorem relictum demonstrat. Accepto igitur imperio, quod, hostibus propinquis, ratio temporis exigebat, et *proconsulum*, et *propaetorum* nomina *quaestores* assumebant. Proconsulem autem per triennium fuisse Lentulum in Cilicia, et haec prima epistola, scripta Marcellino et Philippo cons. et nona, Appio et Domitio, demonstrant. post triennium decessisse, cognoscitur ex eo, quod Appius ei statim post consulatum successit. Omnino lege Sempronia C. Gracchi, et Cornelia L. Sullae, prouinciae erant annuae: tamen interdum prorogabatur imperium, ut Lentulo, cui successit Appius, et Appio, cui Cicero; praeterea Q. Ciceroni, cum Asiae praesset, C. Antonio, Macedoniae proconsuli, C. Caesari, Gallias administranti, de quo epist. 7. *Et stipendium Caesari decretum est, et decem legati: et, ne lege Sempronia succederetur, facile perfectum est.* Prouincia Lentuli Cilicia est appellata: quamquam Asiae quoque parti praesset: ut ostendit epist. 9. nec vero Ciliciam administrabat vniuersam: quod lib. 15. epist. 1. declarat: et, in Ciliciae parte, regem fuisse Tarchondimotum, Dio lib. 41. et 54. et Strabo lib. 14. significat.

Ego omni officio, ac potius pietate] Epistolarum omnium quae materia sit, quaeque nos hortentur saepe, interdum etiam impellant ad scribendum causae, diu saepe, ac perattente cogitavi. artem enim quasi quandam, quae viam ad

ad inuentionem patefaceret, inuenire cupiebam. Atque in hoc meditandi studio cum occurrissent plurima, eaque admodum diuersa; tandem aliquando, inspecta rei cuiusque natura, atque vi, ad duo quaedam capita referri posse omnia visum est: quorum alterum graue ἡθικόν, alterum πραγματικόν vocatur, nos *morale* et *negotiale* possumus appellare. omnium enim epistolarum argumenta vel a negotio, vel ab officio, tamquam a duobus fontibus, deducuntur. *Negotiales*, quo res in statu sit, siue nostra, siue aliena, siue priuata, siue publica, significant. nec, si quae sunt, in quibus aliqua de re disputatur, ab hoc genere distingo. nostrum enim negotium videtur esse, si vitro scribimus; aliorum, si rogati. quamquam disputationes remouet ab epistola scriptor egregius Demetrius, at non Latini: nam Varro quaestiones multas epistolis explicauit, ut Gellius, et Carisius docent: et Valgius Rufus, ut idem Carisius ostendit, scripsit de rebus per epistolam quaesitis. *Morales* officium potius, quam negotium, continent. quod genus late patet. hinc enim emergunt, quaecumque aut humanitatis, aut beneuolentiae, aut aliquid omnino virtutis aliquam significationem habent; ut commendaticiae, et consolatoriae, laetitiam, aut dolorem indicantes, admonentes, hortantes, querentes, obiurgantes, gratias agentes, et, ut summum complectar, quae materiam a negotio non sumunt. Tertium quoddam genus, ex utroque mistum, reperiri non negauerim: sed hoc ut aequaliter ex utroque constet, id est, ut eae causae, quae ad scribendum adduxere, graues aequae sint, nec *morales* negotialibus, aut

negotiales moralibus vincantur, perquam raro solet euenire. quod si morale, aut negotiale in epistola mista excellat; (quod autem, ut ea scriberetur, vehementius impulit, id dico excellere) quis dubitet, quin, quae res in ea plus habet ponderis, eadem ei nomen tribuat? Non enim in assignando genere vel partes numerandae sunt, vel longitudinis habenda ratio est. possunt esse plures *morales* partes, quam *negotiales*; aut, si pauciores sint, vel una esse longior, quam *negotiales* omnes: nec tamen ad morale genus epistola pertinebit. quo enim, ut iam dixi, praecipue adducimur ad scribendum, id siue multis, siue paucis verbis exponatur, epistolas facit aut *negotiales*, aut *morales*. Ac *morales* quidem in simplici plerumque versantur argumento; suisque quasi finibus contentae negotialem materiam non attingunt: *negotiales* contra, non quia necesse sit, sed quia deceat, morale saepe aliquid assumunt. Possum probare exemplis, possum auctoritate eorum, qui de epistolis praecepta tradiderunt: sed ipsa quoque in promptu ratio est. quis enim, cum scribit, quod vel sua, vel eius, ad quem scribit, interfit, aliquam rei perficiendae cupiditatem non exponit? quis ad ea, quae restant, curam, et diligentiam non pollicetur? quis aut, confecto negotio, non laetatur, aut, desperato, non dolet? quae interdum grati animi, humanitatis quidem semper signa sunt. Moueor etiam non leuiter auctoritate Demetrii, scriptoris accurati in primis, et docti. Πλεῖστον αὖτ, ἐκέτω τὰ ἡθικὸν ἢ ἐπιτολῇ, ὥσπερ καὶ ὁ διάλογος: ὁρῶν γὰρ εἰκόνα ἑκάστος τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς γράφει τὴν

τὴν ἐπιστολὴν. Exempli vero, ne, quod adest, longe petamus, ad Lentulum scriptae epistolae suppeditant. negotiales enim omnes fere sunt: et his tamen morales Cicero sententias libenter admisceat, nimirum officii causa; ut, in patriam opera, ac virtute Lentuli reuocatus, tanti beneficii memoriam, et remunerandi studium declaret. fortasse etiam, ut ingenio valebat, ad officium artem adhibuit. nam, quia morales in primis ad conciliandam beneuolentiam idoneae sententiae sunt; idcirco, futurum intelligens, ut negotialem huius primae epistolae partem, id est, narrationem, Lentulus non admodum libenter legeret, quippe quae aduersa paene omnia, et inclinatam rem ostenderet; eam molestiam morali principio leniendam putauit. ad leniendum autem, si cetera deficiant, ipsa tamen amoris, et grati animi significatio multum valet. et grata voluntas societate quadam eiusdem doloris ostenditur. dolor autem Ciceronis, in Lentuli causa susceptus, quod singulari quodam studio valde tamen non proficiat, cum ex ipsa sententia, et ex hoc toto orationis ambitu, tum vero ex his maxime primis verbis, unde oritur sententia, colligitur: *Ego omni officio, ac potius pietate.* nam et in, ego, vis est; et augetur in, omni officio; et cumulatur demum correctione proxima, ac potius pietate. officium enim amoris expers esse potest, et communiter in omnes conuenit: nomen autem pietatis quiddam etiam granius, quam amor, significat: itaque non communiter in omnes, sed proprie conuenit in deos, quibus omnia debemus: deinde in patriam, atque in parentes;

quorum caritas proxime accedit ad deos: tertio loco, erga omnes propinquos: postremo, erga optime meritos; quos diligere ut propinquos, et colere parentum fere loco, aequum est. Quae singula eodem, quo proposuimus, ordine probemus. Ac pietas quidem in deos multis cognoscitur exemplis; quorum pauca recitabo. lib. 1. de Nat. Deor. c. 2. *Quae potest esse pietas? quae sanctitas? quae religio? haec enim omnia pure, ac caste tribuenda deorum numini sunt.* Et infra, ibidem c. 41. *Est, pietas, iustitia aduersum deos.* Et lib. 3. de Fin. c. 22. *Nec vero pietas aduersus deos, nec quanta his gratia debeat, sine explicatione naturae intelligi potest.* Et pro domo c. 41. *Nec est ulla ergo deos pietas, nisi honesta de numine eorum, ac mente opinio.* Et lib. 2. de Offic. c. 3. *Deos placatos pietas efficit et sanctitas.* Et in Topicis c. 23. *Aequitas tripartita dicitur esse: una ad superos deos, altera ad manes, tertia ad homines pertinere. prima pietas, secunda sanctitas, tertia iustitia, aut aequitas nominatur.* Quae vero ad parentes, propinquos etiam, licet non bene meritos, pertinent, haec sunt. lib. 2. de Inuent. c. 22. *Religionem, eam, quae in metu et caerimonia deorum sit, appellant: pietatem, quae erga patriam, aut parentes, aut alios sanguine coniunctos officium conseruare moneat.* Pro Flacco c. 38. *Nimiae pietatis, et summi amoris in patriam vicissim nos poenas, si ita placet, sufferamus.* Somnium Scipionis c. 3. *Iustitiam cole, et pietatem: quae, cum sit magna in parentibus, et propinquis, tum in patria maxima est.* Et in Bruto c. 33.

Vtinam

Vtinam (C. Gracchus) non tam fratri pietatem, quam patriae, praestare voluisset. Pro Coelio c. 32. *Quem vos supplicem vestrae misericordiae, seruum potestatis, abieciunt non tam ad pedes, quam ad mores sensusque vestros, vel recordatione parentum vestrorum, vel liberorum iucunditate sustentate: ut in alterius dolore, vel pietati, vel indulgentiae vestrae seruiatis.* Pro Plancio c. 12. *Omitto illa, quae si minus in scena sunt, at certe, cum sunt prolata, laudantur: ut viuat cum suis: primum cum parente, nam meo iudicio pietas fundamentum est omnium virtutum.* Et lib. 4. Acad. c. 1. *Admodum adulescens, cum fratre, pari pietate, et industria praedito, paternas inimicitias magna cum gloria est persecutus.* Et lib. 6. ad Attic. epist. 3. *Cum bellum esse in Syria magnum putetur, id videatur in hanc provinciam erupturum; hic praefidii nihil sit; sumtus annuus decretus sit; videaturne aut pietatis esse meae, fratrem relinquere? aut diligentiae, nugarum aliquid relinquere?* Pro Quintio c. 6. *Si veritate, amicitia, fide societas, pietate propinquitat colitur: necesse est, iste, qui amicum, socium, affinem, fama ac fortunis spoliare conatus est, vanum se, et perfidiosum, et impium esse fateatur.* Et ad Toranium lib. 6. epist. 20. *Hic tui omnes valent, summaque; ie a e te desiderant.* Atque haec vno loco omnia, in orat. pro Plancio c. 33. comprehenduntur. *pietas enim definitur, grata voluntas in parentes, in patriam, in deos, in amicos: eaque tribus modis laudatur, ut virtus, ut virtus maxima, ut virtutum reliquarum omnium ma-*

ter. Exemplum pietatis etiam parentum in filios vnum Ciceronis afferam ex lib. 13. ad Attic. epist. 39. *Ad patrem, domo sibi carentem propter matrem: plena pietatis.* Alterum Catulli carm. 66. v. 29.

*Egregium narras mira pietate parentem,
Qui ipse sui nati minxerit in gremium.*

Deorum in homines, Statius lib. 3. Silu. v. 1.

Summa Deum pietas.

Extremum restat de pietate in bene meritos. quo ex genere hoc ipsum est: *Ego omni officio, ac potius pietate erga te. et epist. 9. Periuicundae mihi fuerunt literae tuae; quibus intellexi, te perspicere meam in te pietatem: quid enim dicam benivolentiam, cum illud ipsum grauissimum et sanctissimum nomen pietatis lenius mihi meritis erga me tuis esse videatur?* Et in eadem, in extremo: *Sunt enim testes, et erunt, sempiterni meritorum erga me tuorum, meaeque pietatis.* Cur autem, cum id, quod diis hominibusque debemus, proprie pietatis nomine totum exprimatur, non eodem nomine erga Lentulum Cicero vteretur, quem in vtraque post reditum oratione non modo parentem, verum etiam Deum suae salutis, vitae, fortunae, memoriae, nominisque vocat? sic lib. 2. epist. 6. cum Milonem commendat, bis nomen *pietatis* vsurpat; quod, eo adnitente, patriam recuperauerat. Et alibi saepe. Quod autem in primis quattuor verbis, *ego omni officio, ac,* vocales concurrere passus est; in eo etiam moralis virtus elucet. laborare enim videtur, quod amantissimi hominis est, de

de re potius, quam de verbis. itaque hanc indiligentiam non solum a reprehensione vindicat, verum etiam cum aliqua laude coniungit in Oratore c. 23. *Habet, inquit, ille tamquam hiatus concursu vocalium molle quiddam, et quod indicet non ingratam negligentiam, de re, hominis, magis quam de verbis, laboranti.* Et in eodem libro, infra c. 44. *Quod quidem latina lingua sic obseruat, nemo ut tam iustus sit, qui vocales nolit coniungere.* In quo quidam etiam Theopompum reprehendunt, quod eas literas tanto opere fugerit: et si magister eius Isocrates, at non Thucydides: ne ille quidem, haud paullo maior scriptor, Plato. — In populari oratione, qua mos est Athenis laudari in concione eos, qui sint in proeliis interfecti: quae sic probata est, ut eam quotannis, ut scis, illo die recitari necesse sit. in ea est crebra ista vocum concursio, quam magna ex parte, ut vitiosam, fugit Demosthenes. Sed Graeci viderint; nobis, ne si cupimus quidem, distrabere voces conceditur. Haec ille: qui tamen paullo post c. 45. non debere admodum crebro vocales vocalibus occurrere, indicat his verbis: *Hoc idem nostri saepius non tulissent, quod Graeci laudare etiam solent.* Gellius et in poetis hoc probat lib. 7. c. 10. aitque suavius esse in Virgilio: *Vicina Vesueo Ora iugo,* quam, *Vicina Vesueo Nola iugo:* et apud Catullum, *Ebriosa acino ebriofioris.*

Dictum est de generibus epistolarum: quibus demonstratis, duplex occurrit animaduersio, primum, quae utrique sint aptae generi sententiae; deinde, quibus

nam sententiae verbis enuncientur. Ac licet, nisi fallor, simul utrumque complecti, et ita definire: *epistola consuetudinem fere quotidiani sermonis debet imitari.* nam, si, quod inter longe remotos nequaquam vox et lingua praestare potest, id bono litterarum consequimur, ut iis de rebus, quae vel nostra, vel amicorum intersint, communicemus: profecto nihil aliud, quam imago quaedam sermonis, videtur epistola. idem sensit Artemon ille, qui descripsit epistolas Aristotelis: quem dixisse Demetrius ait, oportere eodem stilo et dialogum scribi, et epistolas: esse enim epistolam dialogi partem. Sententias tamen interdum grauiiores, quam dialogus, et maiorem elegantiam admittit epistola; non modo quia studio, curaque maiore scribimus, quam loquimur; verum etiam, quia, cum ad principes viros, aut etiam ad ciuitates litteras mittimus, quod interdum euenire solet, habenda omnino videtur personarum ratio; et in eo paululum se tollat epistola, non modo licet, verum etiam necesse est. quales enim putemus fuisse epistolas illas, quibus viri eloquentes, et docti, atque ipse in primis Aristoteles Alexandrum Magnum, incensum cupiditate verissimae gloriae, cohortabatur ad decus? iam vero, quae leguntur Demosthenis ad Philippum, habere eas quiddam amplum, longaeque distare a communi sermone, negari non potest. Ne defunt Ciceronis in hoc genere nonnullae, ut illa ad Lucceium lib. 5. 12. de sui consulatus historia separatim componenda; et illa ad Dolabellam lib. 9. 14. qua ei de sublata columna, et iis, qui eam

Caesari

Caesari mortuo, tamquam Deo, in foro exerant, supplicio affectus, gratulatur. in illa vero ad Lentulum, quae incipit, *Periucundae*, (9.) partes multae sunt, in quibus aliquanto maior vel verborum copia, vel sententiarum splendor apparet, quam dialogi ratio, et natura postulet. Age, quid in ea (epist. 16. ad Brut.) dialogo simile reperitur, in qua M. Brutus Ciceronem accusat, quod suppliciter nimis, ac demisse ad Octavianum scripsisset? Verum hoc, quidquid est licentiae, prudentia moderatur. tempus, personarum dignitas, res ipsa, quovsque progredi liceat, ostendit. Proprie vero et simplici argumento, et simplici stilo contentae sunt epistolae. Recte, et festiue Cicero ad Paetum lib. 9. epist. 21. *Quid tibi ego in epistolis videor? nonne plebeio sermone agere tecum? nec enim semper eodem modo. Quid enim simile habet epistola aut iudicio, aut concioni? quin ipsa iudicia non solemus omnia tractare uno modo. Priuatas caussas, et eas tenuis, agimus subtilius: capitis aut famae scilicet ornatus. epistolas vero quotidianis verbis texere solemus.* Idem tamen, qui hoc praecipit, non vsquequaque seruat suam regulam: indulget enim ingenio nonnumquam, et epistolas concinnat, atque ornat verbis aliquanto illustrioribus, quam quae populo familiaria, et communi sermone trita sunt. sed hoc eiusmodi est, vt immodice, ac temere si fiat, fastidium pariat, et in reprehensionem incurrat; sin modice, et loco, delectet sine fatietate, et laudem assequatur. decet igitur idem, et dedecet, pro vtentis ingenio; quod aliis quoque rebus con-

tingit. Hac virtute vel solus inter Latinos, vt mihi quidem, videtur, vel certe maxime omnium Cicero excelluit. Demosthenem quidem ita vicit, vt comparatio nulla sit: quod Quintilianus lib. 10. c. 1. quoque vidit. Breuitas laudatur in epistolis: iure quidem: breui enim sermone magis capimur, quam producto: verum in omni re modus est: et peccat eodem fere modo, qui multa paucis contrahit, et qui pauca diffundit in multa. Praeclare Gregorius Nazianzenus, qui vtroque vitio laborant, eos iaculantibus comparat, ita mittentibus telum, vt vel supra scopum, vel infra feratur. vtrique enim errant pariter, licet contrario modo. Hic mihi committendum non puto, quando de epistolis agitur, vt fraudentur studiosi pulcherrima ipsius Gregorii, viri eloquentissimi, epistola, in qua prudenter et ingeniose, quae ad hoc ipsum scribendi genus attinent, omnia persequitur, sic, vt ne Demetrius quidem ille, quem supra appellauimus, vel plura, vel meliora tradiderit.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ

ΝΙΚΟΒΟΤΑΝ.

Τῶν γραφόντων ἐπιστολὰς, ἐπαδὴ καὶ τὰτο αἰτεῖς, οἱ μὲν, μακρότερα γράψασιν, ἢ περ εἰκός· οἱ δὲ, καὶ λίαν ἐνδεέστερα καὶ ἀμφοτέροις τὸ μέτρον διαμαρτάνουσιν, ὥσπερ τῷ σκοπῷ οἱ τοξεύοντες, ἅντε εἰς τὴν πέμπωσιν, ἅντε ὑπερπέμπωσι. τὸ γὰρ ἀποτυγχάνειν ἴσον, κ' ἂν ἐπὶ τῶν ἐναντίων γίνηται. ὅτι δὲ μέτρον ἐπιστολῶν ἡ χρεῖα, καὶ ὅτε μακρότερα γραπτέον, ἢ μὴ πολλὰ τὰ πράγματα ὅτε μικρολογητέον, ἔνθα πολλά. τί γὰρ ἢ τῇ Περσικῇ οὐσίῳ μετεῖδον δαὶ τὴν σοφίαν, ἢ παιδιόεις πηχεῖς,

B

πηχεῖς,

πῆχεσι, καὶ ὅτως ἀτελῆ γράφειν, ὥς
μὴδὲ γράφειν; ἀλλὰ μιμεῖσθαι τῶν
σκιῶν τὰς μεσημβρινὰς, ἢ τῶν κύν-
τρων τὰς κατὰ πρόσωπον ἀπαντώσας,
ὧν συνιζάνη τὰ μήκη· καὶ παραφαι-
νεσθαι μᾶλλον, ἢ φαίνεσθαι, τῶν ἄκρων
τινὶ γνωρίζοντα· καὶ ἔτι, πῶς ἂν
εἴποιμι καιρίας, εἰκασμάτων εἰκασμα-
τα, δέον ἀμφοτέρων φεύγοντα τὴν
ἀμετρίαν, τῷ μέτρῳ κατατυγχάνειν.
Περὶ μὲν τῆς συντομίας, ταῦτα γι-
νώσκω. Περὶ δὲ σαφηνείας, ἐπεὶ οὐ
γνώριμον, ὅτι χρὴ φεύγοντι τὸ λο-
γοῦδες, ὅσον ἐνδέχεται, μᾶλλον εἰς τὸ
λογικώτερον ἀποκλίνειν. καὶ, ἢ εἰπὼ
συντόμως, αὐτὴ τῶν ἐπιστολῶν ἀρίστη,
καὶ κάλλιστα ἐχέουσα, ἢ ἂν καὶ τὸν ἰδιώ-
την πείθῃ, καὶ τὸν πεπαιδευμένον, τὸν
μὲν, ὥς κατὰ τὴν πολλὰς ὅσα, τὸν
δὲ, ὑπὲρ τῆς πολλὰς, καὶ ἢ αὐτόθεν
γνώριμος. ὁμοίως γὰρ ἀκίρρον, καὶ
γρίφον νοεῖσθαι, καὶ ἐπιστολὴν ἐρμη-
νεύεσθαι. Τρίτον ἐστὶ τῶν ἐπιστολῶν ἡ
χάρις. ταύτην δὲ φυλάττοντες, εἰ μὴτε
παντάπασις ἤμερς, καὶ ἄχαρι γράφω-
μεν, καὶ ἀκαλλώπιστα, ἀκρίβητα, καὶ
ἀνόρητα, ὃ δὲ λέγεται, οἷον δὴ γνω-
μῶν, καὶ παροιμιῶν, καὶ ἀποφθεγμά-
των ἐκτὸς· ἔτι δὲ σκωμμάτων, καὶ δι-
νιγμάτων, οἷς ὁ λόγος κάταλυτοκαίνε-
ται· μὴτε λίαν τύτοις φαινοίμεθα κα-
ταχρώμενοι. τὸ μὲν γὰρ ἄγροικον, τὸ
δὲ, ἀπληστον. καὶ τοσαῦτα τύτοις χρη-
τέον, ὅσα καὶ ταῖς πορφύραις ἐν τοῖς
ὑφάσμασι. τροπὰς δὲ παραδοξόμεθα
μὲν, ὀλίγας δὲ, καὶ ταύτας ἐν ἀναι-
σχύντως. ἀντίθετα δὲ, καὶ πάριστα, καὶ
ἰσοκάλῃ, τοῖς σοφισταῖς ἀπορρίψομεν.
ἐνδέσθω καὶ παραλάβοιμεν, ὥς κατα-
παίζοντες μᾶλλον τὸ τοιοῦτον ποιήσομεν, ἢ
σπαράζοντες. Πέρας τῷ λόγῳ (ὅπερ
τῶν κομψῶν τῶς ἡμέρας περὶ τῶ ἀε-
τῷ λέγοντος) ἡνίκα ἐκρίνοντο περὶ βα-
σιλείας οἱ ὀρνίθες, καὶ ἄλλος ἄλλως
ἤκον ἐαυτὸν κοσμήσαντες, ὅτι ἐκείνῃ
κάλῃσιν ἢ τὸ μὴ οἶεσθαι καλὸν εἶναι.

τὸτο κῶν ταῖς ἐπιστολαῖς μάλα τι η-
ρητέον, τὸ ἀκαλλώπιστον· ὅτι ἐγγυτά-
τω τῷ κατὰ φύσιν. Τοσαῦτά σοι περὶ
ἐπιστολῶν, ὥς δι' ἐπιστολῆς, παρ' ἡμῶν
καὶ ταῦτα ἴσως ἔ' πρὸς ἡμῶν, οἷς τὰ
μεῖζα σπευδάσεται. τ' ἄλλα δὲ, αὐτὸς
τε φιλοπονήσας, εὐμαθὲς ὦν· καὶ οἱ
περὶ ταῦτα κομφοὶ διδάξουσι.

Prouerbia non excludit, sed cre-
bra non probat: quod Ciceroni
quoque placuit: itaque paucis uti-
tur. at Demetrius, κάλλος, inquit,
ἐπιστολῆς πικρὰ παροιμία· δημοτικὴν
γὰρ ἐστὶν ἡ παροιμία, καὶ κοινόν. Ego
seruo, et seruabo Gregorii docu-
mentum, ut prouerbiis neque num-
quam, neque saepe utar, accedente
praesertim Ciceronis exemplo;
quem cum lego, nullius rhetoris
praecepta desidero.

Ceteris] Meum in re tua stu-
dium, officiumque cernentibus.

Mibi] Qui tuam erga me bene-
volentiam imitor, merita non asse-
quor. tu enim in re mea, quod
agebas, perfecisti: mihi non idem
contingit in tua.

Numquam satisfacio] Suauitate
quadam fruuntur aures, geminato
verbo, et negatione posteriori prae-
posita: ut hic; ceteris satisfacio
omnibus, mihi ipsi numquam satis-
facio. simile illud pro Sextio c. 3.
Ademit Albino foci nomen mors
filiae, sed caritatem illius necessi-
tudinis et benevolentiam non ad-
emit. Et lib. 2. de Leg. c. 7. Quid
est enim verius, quam neminem
esse oportere tam stulte arrogan-
tem, ut in se rationem et mentem
putet inesse, in coelo mundoque non
putet?

Magnitudo] Lentuli beneficium
tribus modis auget; quod merita
vocat,

vocat, vim quaerens et in ipso vocabulo, et in numero; quod addit, *magnitudo*; quod, *magnitudo tanta*.

Meritorum] Meritum Lentuli maximum erga Ciceronem fuit, cum eum, lege Clodia pulsum, quod ciues Romanos, coniurationis in patriam conuictos, capitali supplicio, contra veteres leges, moremque maiorum, indicta causa affecisset, consul sextodecimo eius exsulii mense reuocauit. Hoc meritum significari, quae sequuntur, ostendunt: *Quia tu, nisi perfecta res, de me non conquisisti*. Merita vero quod appellat, non meritum, amplificatio quaedam est. admonet enim Aristoteles, usurpari interdum ab oratore, ut rem augeat, multitudinis numerum pro singulari: quod saepe Cicero fecit, ut lib. 9. epist. 15. *Te cum video, omnes mihi Grancios, omnes Lucilios, (vere ut dicam,) Crassos quoque, et Laelios videre videor*. Merita autem plus, quam officia, valent. ad Brutum lib. 11. epist. 17. *Lamia uno omnium familiarissime vtor. Magna eius in me, non dico officia, sed merita*. Ad Cornificium lib. 12. epist. 29. *Ad haec officia, vel merita potius, iucundissima consuetudo accedit*. Phil. 13. c. 4. *Magna eius in me merita, mea quaedam officia in illum*.

Quia ERN. Quoniam] Parui refert, utro modo legas, vel, *quia*, vel, *quoniam*: nisi tamen hoc videtur plenius: et est in quattuor meis antiquis libris: quod ideo testatum volui, ne quasi commentitium resciceretur, eorum scriptis, qui se in veteribus cunctis exemplaribus, *quia*, vidisse confirmarunt. Non grauabor in-

terdum ad haec humilia me demittere: ne quod ab industria nostra diligentiae genus iure quisquam desideret. quamquam, ut omnibus plane satisfiat, vlla diligentia vix, aut ne vix quidem, consequi me posse, non ignoro.

De me non conquisisti] Quia, cum primum consul est designatus, Ciceronis causam suscepit, et eius de reditu sententiam, consulibus Pifone et Gabinio repugnantibus, praeclarissimam dixit: quo vero primum die magistratum iniit, eo ipso die, id est, Kal. Ian. de Cicerone retulit, spreta lege Clodia, quae poenam referentibus irrogabat. cumque tribunus plebis Atilius Serranus, nocte ad deliberandum postulata, postridie senatus consultum interuenisset, numquam tamen Lentulus postea conqueuit, donec, Sextili mente, centuriatis comitiis perlata lege, rem perfecit. de quo sic in orat. pro domo c. 27. *Nam impediiebantur, verum ea lege, quam idem iste de Macedonia Syriaque tulerat. Hanc tu, P. Lentule, neque priuatus, neque consul legem esse unquam putasti. nam, tribunis plebis referentibus, sententiam de me designatus consul saepe dixisti: ex Kalendis Ianuariis, quoad perfecta res est, de me retulisti: legem promulgasti, tulisti*. Similia de Lentuli studio, atque constantia in aliis orationibus, pro Sextio c. 32. 33. 69. post reditum ad Quirites c. 6. 7. 8. in Senatu c. 3. 4. 11. in Pisonem c. 15. alibi.

In tua causa] In tuo negotio, in reductione regis. *Causa* et hic, et aliis in locis pro eo sumitur, quod ad aliquem proprie pertinet: ut paullo post: *in causa haec sunt*:

id est, in curanda tibi reductione regis. Et infra: *hac regia caussa excepta*. Et in extremo: *nos in caussa auctoritatem eo minorem habemas*. Differunt autem *res*, et *caussa*, et, vt arbitror, in eo differunt, quod, *res*, patet aliquanto latius, quam *caussa*: vt *res* totum negotium significet, *caussa* vero negotii partem illam, quae ad Lentulum pertinet, vt scilicet restitutio regis ad eum deferatur. huic opinioni suffragantur potius, quam aduersantur, exempla. Epist. 5. *De Alexandrina re, caussaue regia*. Epist. 7. *Quid res, quid caussa, quid tempus ferat*. Epist. 9. *Accepisti, quibus rebus adductus, quamque rem, causamque defenderim*. Lib. 2. epist. 6. *Nunc tibi omnem rem, atque causam, meque totum commendo, atque trado*. Epist. 7. ibidem. *De sacerdotio tuo quantum curam adhibuerim, quamquam difficili in re, atque caussa, cognosces ex iis literis, quas Tharasoni, liberto tuo dedi*. Lib. 12. epist. 4. *Scriberem plura, si rem, causamque nossem*. In orat. pro Caecina c. 4. *Multa, quae sunt in re, quia remota sunt a caussa, praetermittam*. Sed finis exemplorum sit: vitanda enim satietas est.

Acerbam] Insuauem, iniucundam: translatione a fructibus immaturis. Lib. 3. epist. 8. antitheta posuit acerbum et dulce: *Non debent mirari homines, — me esse acerbum sibi, vt sim dulcis mihi*.

Putem] Quia re vera ipsum, vivere, nemini acerbum est, sed tum videtur, cum accedunt molestiae. ideo, *putem* dixit potius, quam *sentiam*.

In caussa haec sunt] Haec sunt, quae tibi, quo in statu caussa sit, significare possint.

Hammonius] Nomen Aegyptiis vsitatum, inde ductum, quod apud Libycos, vt ait Pausanias, Iuppiter Hammon coleretur.

Regis legatus] Nam rex aberat: quia, cum exercitum, Sibyllae verbis interdictum, desperaret, petiit, vt a Pompeio, duobus tantum licitoribus comitato, restitueretur. quod cum non impetrasset, verito senatu, ne Pompeii potentia nimium augeretur; abiecta spe, Ephesum se contulerat, relicto Hammonio legato. discessisse eum ab vrbe, antequam tribuni plebis magistratum inirent, id est, ante IV. Idus Dec. apud Nonium Fenestellae verba significant. Dio discessisse significat, non modo post initum a tribunis plebis magistratum, sed etiam consulatum gerentibus Marcelino et Philippo, id est, post Kal. Ian. Ego assentior Fenestellae, et quod antiquior, quam Dio, (nam eum nouissimo Tiberii principatu periisse, Plinius ait) et quod in rebus Romanis maior homini Romano, praesertim Romae viuenti, habenda fides est. ipse etiam Cicero, cum haec Idibus Ian. scriberet, regem ab vrbe multo ante profectum ostendere videtur his verbis: *In rebus multo ante, quam profectus es, ab ipso rege, et ab intimis, ac domesticis Pompeii clam exulceratis*.

Aperte] Nullo legum metu: quae res insensum Ptolemaeo fenatum reddidit.

Oppugnat] Aduersatur vehementer. Translato verbo, quo magis Ham-

Hammonii studium ostenderet, *vsus est.*

Creditores] Qui non solum id agebant, vt rex restitueretur, quo creditas ei pecunias exigere possent: verum etiam aperte pecunias pro Pompeio contra Lentulum suppeditabant, quod regem cupere intelligebant. lib. 2. ad Q. Fr. epist. 2. *Creditores regis aperte pecunias suppeditant contra Lentulum.* In orat. pro Postumo c. 2. et apud Dionem lib. 39.

Cum tu aderas] Inepte nonnulli, vt antiquitatem amare videantur, quum pro *cum* scribunt: cum Priscianus obsoleuisse iam consuetudinem illam ostendat lib. 1. his verbis. *Apud antiquos frequentissime loco Cum syllabae Qui ponebatur, vt et e contrario, vt ut quis, coquus, oquulus, pro arcus, cocus, oculus: quum pro cum, quur pro cur.*

Regis causa qui velint] Vel pueris haec iam nota sunt, *voluptua causa, volo tibi*; pro faueo, studeo, amicus sum. In contraria sententia, *cui qui nolunt*, dixit infra.

Qui pauci sunt] Et suauitatis quiddam habet, *qui*, repetitum: et omnino huiusmodi additamenti non modo plenior, verum etiam paullo splendidior efficitur sententia: vt lib. 2. epist. 18. *Quae mihi veniebant in mentem, quae ad te pertinere arbitrabar, quod in Ciliciam proficiscebam, existimaui, me ad te oportere scribere.* Eiusdem generis illud lib. 4. epist. 7. *Hoc idem omnes, qui te diligunt, sentiunt: quorum est magna, pro tuis maximis clarissimisque virtutibus, multitudo.* Pauci autem regis causa volebant, vel ob apertam eius largitionem, vel quia propter acerbif-

simam tributorum exactionem electum ab Alexandrinis audierant.

Ad Pompeium] Cuius ob Mithridatici belli gloriam longe maior, quam ceterorum, apud omnes gentes erat auctoritas: quo futurum sperabat rex, vt Aegyptii nihil ei petenti denegarent.

Religionis calumniam] Sibyllae versus Aegypti regem cum exercitu reduci vetabant: cuius oraculi verba apud Dionem lib. 39. haec sunt: *Si rex Aegypti, auxilio indigens aliquo, venerit, amicitiam quidem ei ne denegaueritis; ne tamen eum multitudine aliqua inue-ritis: sin aliter; et labores, et pericula habebitis.* Eam sententiam Lucanus lib. 8. v. 824. expressit his verbis:

*Haud equidem immerito Cuma-
nae carmine vatis*

*Cautum, ne Nili Pelusia tange-
ret ora*

*Hesperius miles, ripasque aestate
tumentes.*

Narrat Dio, C. Catonis tribuni plebis opera, qui reductionem regis impedire conabatur, oraculum illud esse patefactum, senatu non invito, cui largitio illa regis odiosa erat. Nam, quod ad Sibyllae versus attinet, probabat eos quidem senatus, verum non tam religione, quam illius regiae largitionis inuidia. Et Cicero ipse, qui reductio- nem regis, Lentuli gratia, vehementer cuperet, *calumniam religionis* appellat, id est, malitiosam et fictam de Sibyllinis versibus orationem: vt, exercitu adempto, quasi iubente Sibylla, restituendi regis curam suscipere nemo vellet. Ita- que *homines religiosos* cum ironia

vocat epist. 7. quasi per speciem religionis alia cogitantes: *Esse, inquit, et tuae, et nostri imperii dignitatis, Ptolemaide, aut aliquo propinquo loco, rege collocato, te cum classe, atque exercitu proficisci Alexandriam: ut, cum eam pace, praesidiisque firmaris, Ptolemaeus redeat in regnum: ita fore, ut per te restituatur, quemadmodum senatus initio censuit, et sine inuidine reducat, quemadmodum homines religiosi Sibyllae placere dixerunt.* Eandem calumniam notat epist. 4. cum ait: *Haec tamen opinio est populi Romani, a tuis inuidis, atque obreſcatoribus nomen inductum fictae religionis, non tam ut te impedirent, quam ut ne quis propter exercitus cupiditatem Alexandriam vellet ire.* Est igitur calumnia, versuta quaedam, et callida fallendi ratio. et quamquam huic verbo proprium sit in accusatione domicilium, eidem tamen migrationes in alienum esse multas, exemplis intelligitur. epist. 4. *Res ab aduersariis nostris extracta est variis calumniis.* Lib. 2. ad Q. Fr. epist. 2. *Per obreſcatores Lentuli res calumnia extracta est.* Lib. 4. ad Attic. epist. 3. *Metellus calumnia dicendi tempus exemit.* Lib. 1. de Ofic. c. 10. *Exsistunt saepe iniuriae calumnia quadam, et nimis callida, et malitiosa iuris interpretatione.* Lib. 2. de repub. apud Nonium: *Vt Carneadi respondentis, qui saepe optimas causas ingenii calumnia ludificari solebat.* Et Valerius Max. lib. 9. c. vlt. *Illa tamen quaestione neque calumniae petitoris, neque violentiae plebis iudicantium religio cessit.*

Maleuolentia, et illius regiae largitionis inuidia] Duas causas

affert, quare praeceptum Sibyllae de non reducendo cum exercitu rege senatui placeret; maleuolentiam, quia de legatis Aegyptiis, mandato regis clam interfectis, percubisset; regiae largitionis inuidiam, quia, cum Hammonius quorundam senatorum animos aperte pecunia corrumpere, ea largitio turpissimam infamiae notam ordini inureret vniuerso.

Inuidia] Ambiguum verbum. nam et dolor est ex alienis bonis: quam Cicero *inuidentiam*, ut anceps inuidiae vocabulum vitaret, in definiendis animi morbis appellare maluit: et, ut mihi quidem videtur, non *odium*, quod quibusdam placuisse video, sed *infamia* potius ex aduersa fama, et publica prauitatis alicuius opinione: quam semper cum odio coniungi necesse non est. nam si *odium*, et *inuidia* idem esset, eadem vtrique contraria opponerentur: nunc opponuntur diuersa, odio quidem amor, inuidiae autem gratia. Accedit, ut omittam, quod inuidia late diffunditur: numquam enim apud vnum, sed apud multos in inuidia sumus: odium vero interdum in angustum contrahitur: aequae enim et vni, et multis odio esse possumus. Postremo, non eadem res inuidiam, odiumque gignunt. nam *inuidia* nascitur ex animi turpitudine, licet ea neminem laedat: ut si quis otio, desidiaque languescat, eo nomine male audit, quae dicitur, *inuidia*, nec tamen inde odium, sed inertis, ignauique hominis oritur contemptio. *odium* autem ex iis rebus exsistit, vnde vel ipsi afficimur iniuria, vel alios etiam laedi, praesertim iniuste, videmus. *Inuidia* dicta, quia non libenter videmus,

mus, neque qui fortuna meliore, quam vellemus, vtuntur, neque qui sequuntur ea, quae ipsi non probamus.

Comprobat] Iam enim senatus consultum factum erat, cum multitudine regem reduci, periculofum reipublicae videri. Hoc ego verius existimo, quam quod a Dione traditum est, perspectis Sibyllae versibus, decreta omnia, pro rege facta, esse inducta: valuisse enim senatus consultum, quo reductio regis Lentulo mandabatur, indicant quae infra sunt: *ex illo senatus consulto, quod te referente factum est, tibi decernit, ut regem reducas.* Et epist. 7. satis aperte: *Senatus consultum nullum exstat, quo reductio regis Alexandrini tibi adempta sit.* Sed ita Dio excusatur, quod senatus induci quidem voluit omnia decreta: sed intercedente tribuno plebis, fieri senatus consultum non potuit: per-scriptaque senatus voluntas: id quod, ubi senatus consultum impediretur, interdum fieri solitum animaduertimus: eaque *senatus auctoritas* dicebatur: de qua sic in eadem epistola: *Eaque, quae de ea scripta est, auctoritas, cui scis intercessum esse, ut ne quis omnino regem reduceret, tantam vim habet, ut magis iratorum hominum studium, quam constantis senatus consilium esse videatur.*

Hortari, et orare] Hortantis mori et auctoritas, orantis voluntas: et hortationi saepe adduntur preces, vt, si auctoritas pondus non habet, saltem voluntas valeat. vtrumque coniunxit in prooemio lib. I. de Orat. *Tibi frater, inquit, neque hortanti deero, neque ro-*

ganti. nam neque auctoritate quispiam apud me plus valere te potest, neque voluntate. Lib. 5. epist. 18. *Te magnopere non hortor solum, sed etiam, pro amore nostro, rogo atque oro, te colligas, virumque praebeas.*

Liberius accusare] Leuius est, quam, libere accusare. nam interdum efficacitatis minus habent, quae comparandi aduerbia Grammatici appellant, quam quae simpliciter, sine vlla comparatione, enunciantur. *Accusatio* autem extra iudicium etiam in priuatis rebus, atque adeo inter amore coniunctissimos, locum habet. itaque lib. 3. de Offic. c. 23. *Si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater? silebitne filius? immo vero obsecrabit patrem, ne id faciat. si nihil proficiet, accusabit: pro, reprehendet patrem, nefaria de patria cogitantem.*

Monere] *Monere, et hortari*, idem sunt in eo, quod vtrumque rationes habet ad persuadendum idoneas: in eo differunt, quod *hortatio*, quid euenturum boni sit, id si fiat, quod suademus; *monitio* autem, quid mali, nisi fiat, ostendit: et illa lenior, ac mitior, haec seuerior, ac durior: non enim caret obiurgatione quadam. id ostendunt loca duo Ciceronis in Laelio c. 24. *Omni, inquit, hac in re habenda ratio, et diligentia est: primum, ut monitio acerbitate, deinde obiurgatio contumelia careat.* Quo loco sic vsurpat, *obiurgatio*, pro, *monitio*, vt paullo post, *obiurgari*, pro, *moneri*. Subiungit enim: *Illud absurdum est, quod ii, quae monentur, eam molestiam, quam debent capere, non capiunt: eam capiunt, qua debent vacare. pe-*

casſe enim ſe non anguntur, obiurgari moleſte ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, correptione gaudere. recte igitur Cicero, cum hortatus Pompeium eſſet, monendum etiam putauit, vt ei magnam ex reductione regis infamiam proponeret.

Magnam infamiam] Triplicem; vel ingrati animi, qui Lentulo, cuius erga ſe officia cum in ſermone quotidiano, tum in ſenatu palam commemorauerat, reductionem regis Alexandrini, praefertim ei iam a ſenatu decretam, conaretur eripere; vel immoderatae ambitionis, qui, ſummis iam perfunctus honoribus, triumque triumphorum gloria circumfluens, frumentaria etiam curatione, ſumma cum poteſtate, paullo ante ornatus, tamen, his non contentus, honorem praeterea, quicumque eſſet, Aegyptiae legationis appeteret; vel etiam auaritiae, quod regis muneribus, magnam ab ipſo reſtituendi cupiditatem prae ſe ferentis, corruptus exiſtimari poſſet.

Plane] Hic valet, omnino: vt lib. 16. epiſt. 5. *Mibi placebat, ſi firmiter eſſes, vt te Leucadem deportaret, vt ibi te plane confirmares.* Alibi aperte: quia, quae plana ſunt, oculis patent: vt lib. 2. epiſt. 15. *De Ocella parum ad me plane ſcripſeras.*

Nec precibus noſtris, nec admonitionibus] Cur haec duo tantum attingit, quattuor iam propoſitis, *hortari, orare, accuſare, monere*? Quia, qui locum precibus, et admonitionibus non relinquit, multo minus hortationi, aut accuſationi. magis enim et orando mouemus, quam hortando, et monendo, quam

accuſando: idque vel ipſe diſpoſitionis ordo declarat. nam, vt orare poſt hortari, ſic monere poſt accuſare, augendi gratia, Cicero collocauit. Hic dubitantibus in verbo, *admonitionibus*, et mendosum ſuſpiciantibus, quod tamen in omnibus legitur antiquis libris, aptamque, et percommodam ſententiam habet, ſcrupulum placet eximere. Dixerat Cicero, *et monere*: debuit igitur, vt nomen cum verbo congrueret, inferre, *monitionibus*, non, *admonitionibus*: cum, *monere*, et *admonere*, ſignificatione diſferant inter ſe. obiurgat enim is, qui monet, vt ſupra oſtendimus: qui vero admonet, non obiurgat, ſed, quid faciendum ſit, docet: vt exempla declarant. In hoc igitur prudentia Ciceronis agnoſcitur: qui cum de principe ciuitatis, et praecipuo ſui ab exſulio reditus auctore Pompeio loqueretur, aſperiore verbo iterum vti noluit, ſed mitigandam leniore verbo ſententiam putauit: vt oſtendat, ita Pompeium erga Lentulum animatum eſſe, non modo vt eum a reſtituendi regis conſilio verbis aſperioribus abduci, neceſſe non ſit, ſed nec admoneri quidem, ac doceri, quo pacto et ſuſpicionem vitet cupiditatis, et illam reducendi regis curam cupienti Lentulo obſequatur.

Relinquit locum] *Non relinqueret locum precibus*, duobus modis accipitur: vel cum is, cuius gratia et auctoritas prodeſſe nobis poteſt, ita ſe geſſit, vt eum rogare non oporteat; vt in hoc loco: vel cum ita meriti ſumus, vt precibus nihil proficere poſſe videamur: cuius generis habemus exemplum apud Terentium in Andr. Act. 3. Sc. 4. v. 21.

[*Quid*

Quid causae est, quin hinc in pistrinum recta profisciscar via?

Nihil est preci loci relictum; iam perturbavi omnia.

Locum igitur precibus vel aliena humanitas, vel nostra adimit improbitas.

In sermone quotidiano] Varie loquitur in hac sententia: nam hic, *in sermone quotidiano*, dicit: epist. 9. *in sermonibus dictitare*: in eadem, *dictitare* simpliciter.

In senatu] Hoc tempore Pompeius erat cum imperio, superiore anno rei frumentariae, et senatus consulto et lege praepositus. qui autem cum imperio essent, iis urbem, nisi deposito imperio, ingredi non licuisse, notum est. petiisse igitur a senatu Pompeium existimamus, ut introire in urbem, salvis legibus, posset. quod etiam postea, iisdem consulibus, ut accusatum de vi P. Sextium laudaret, impetrauit. epist. 9.

Egit causam tuam] Cum hortaretur senatum, ut reductionem regis tibi demandaret.

Eloquentia, gravitate, studio, contentione] *Eloquentia*, vbertate et elegancia orationis; *gravitate*, sententiarum pondere; *studio*, propensa in Lentulum voluntate; *contentione*, ope summa. plus enim est contentio, quam studium. nam, qui studet; cupit: qui contendit, in eo, quod cupit, intendit omnes nervos quod integrum posuit lib. 15. epist. 14. *Omnes tuos nervos in eo contentas, ne quid mihi ad hanc provinciam temporis prorogetur.* Inde contentio, vehemens actio. infra: *Libonis, et Hypsaeti non obscura concursatio, et contentio.* Epist. 9. *Caesaris, ut illum defen-*

derem, mira contentio est consecuta. Lib. 7. epist. 2. *In primis me delectavit, tantum studium bonorum in me exstitisse contra incredibilem contentionem clarissimi et potentissimi viri.*

Tuorum in se officiorum] Quod cum ornasti, dixit in extrema fere epistola. praestantem etiam Lentuli in Pompeium liberalitatem nominat epist. 7. maximum autem in Pompeium officium fuit, potestas rei frumentariae, per quinquennium ei toto orbe terrarum data. quod Lentulum consulem praecipue curasse, Plutarchus in Pompeio significat. quamquam, ut idem tradit, suspicio fuerit, id Lentulum spectasse, ut Pompeio frumentaria curatione implicito, ipse Ptolemaeum reduceret.

Marcellinum] Cn. Cornelium Lentulum Marcellinum, consulem hoc anno cum L. Marcio Philippo. Syriae post praeturam uterque praefuerat, Philippus Caesare et Bibulo cosl. Marcellinus anno sequenti, Gabinio et Pisone. Appianus in Syriaco, Iosephus lib. 14. Antiq. De hoc Cicero in Bruto c. 70. sic: *Nec unquam indifferens est, non tardus sententiis, non inops verbis, voce canora, facetus satis.* Marcellinus. cognomen gentis Corneliae non est, sed ab adoptione derivatum. qui enim Claudianus appellari debuit; cum esset ex Claudii Marcellis; Marcellinus potius, quam Claudianus, appellari voluit: puto, ne videretur ex Pulchris, aut Neronibus fuisse; quae cognomina Claudiae gentis erant, patriciae: Marcelli autem, plebeiae. confirmat hanc opinio-

nem Pedianus in commentario Divinationis, cum ait: *Marcelli, et Marcellini inter se gentiles fuere.* Non quod Marcellini essent Claudii, sed quod ex Claudia gente orti, indeque in Corneliam translati. Eodem cognomine filius eius vsus est, qui bello ciuili contra Pompeium quaestor pro Caesare pugnavit, paterni videlicet heres odii: nam consul huius anni Marcellinus quam insensus Pompeio fuerit, Cicero lib. 2. ad Q. Fr. epist. 6. et Plutarchus in Pompeio demonstrat.

Iratum] Quia te cupidum videat reducere regis. Consulibus neque cum exercitu regem restitui placebat, neque ab iis, qui cum imperio essent, id est, nec a Lentulo, nec a Pompeio. epistola sequenti.

Tui defensorem] Tuarum omnium sententiarum, ac voluntatum.

Ostendit] Verbis. epist. 9. *In eo ipso, quod te ostendis esse facturum.* Lib. 4. epist. 1. *Eadem omnia, quae a te de pace, et de Hispaniis dicta sunt, ostendi me esse dicturum.* Lib. 9. epist. 8. *Munus flagitare, quamvis quis ostenderit, ne populus quidem solet, nisi concitatus.*

Quod dat, accipimus] Nihil dat in regia causa, in ceteris rebus omnia. sic loquimur, cum nec id plane, quod volumus, nec tamen nihil impetramus. Lib. 2. in Ver. c. 61. *Alio loco de aratorum animo, et iniuriis videro. nunc, quod mihi abs te datur, id accipio, eos tibi esse inimicissimos.* Ibidem paullo post c. 62. *Vtar eo, quod datur.* Et lib. 2. de Orat. c. 44. *Si se (iudices) dant, et, ut ante dixi, sua sponte, quo impellimus, inclinans, atque propendunt: accipio, quod datur; et*

ad id, unde aliquis status ostenditur, vela do.

Referre] Referre, ad senatum, de quo sententiae dicerentur; *ferre*, ad populum, de quo suffragia ferrentur; visitatum veteribus est. Caesar tamen lib. 1. de bell. ciu. c. 6. dixit: *ut de eorum imperio ad populum referatur:* si modo vulgati libri vacant mendo. nam, *ferre ad populum*, visitatus esse, quam *referre*, nemo, ut arbitror, negabit.

De religione] De Sibyllinis versibus, reduci regem cum multitudine vetantibus.

Ab eo deduci non potest] Tuebatur obstinato animo sententiam suam, in quam, ut in argumento iam diximus, factum erat senatus consultum, regem cum multitudine reduci, periculosum reipublicae videri. lib. 2. ad Q. Fr. epist. 2.

Idibus] Quo die senatus erat futurus. nec dubito, quin edictus esset, cum haec Cicero scripsit. nam et in epistola sequenti, cum ante lucem XVI. Kal. Febr. scriberet, subiunxit: *eo die senatus erat futurus.* quo perspicuum est, non eo die, quo haberetur, sed superiore, senatum edici solitum.

Mane] Prima luce. sed lib. 7. epist. 30. cum dixit, *quae erant futurae mane postridie*, aliter explanandum.

Hortensii] Declarata consulis voluntate, consularium sententias incipit exponere. Hic est ille Q. Hortensius, oratoria laude clarus. Hoc loco mirari aliquis possit, cur Cicero, de Marcellino consule locutus, ad consulares, omissa alterius consulis L. Philippi mentione, orationem traducat. Opinor, qui consul primo anni mense fasces sumeret, eundem et senatum eodem

dem mense habuisse; et, qua de re deliberandum putaret, retulisse: secundo autem mense collegam fasces recepisse: eundemque ordinem, ut alternis mensibus fasces haberent, usque ad extremum annum seruatum esse. itaque non Philippus, sed, qui fasces prior sumpserat, Marcellinus praecipuam mensis Ianuarii curam sustinuit, et de religione retulit, collega tamen assentiente: nam dissentientem Cicero nominasset. Vter autem fasces prior fumeret, docet Gellius lib. 2. c. 15.

Lucullus] Marci, non Lucii, qui perierat anno superiore. hic enim qui nominatur, sine dubio idem est, de quo haec sunt epist. 7. *Quo quidem tempore, ut perscripsi ad te antea, cognoui Hortensium percupidum tui, studiosum Lucullum.* Quam epistolam Pompeio et Crasso cons. id est, post Marcellinum et Philippum, esse scriptam, satis constat: quo anno Lucius viuere non potuit: cum eum oratio de prouinciis habita, ut ait Peditanus, Marcellino et Philippo cons. iam vita excessisse demonstrat. Marcum autem, ac Lucium fratres fuisse, Cicero, Plutarchus, alii testantur. Eutropius lib. 6. c. 7. consobrinos vocat: in quo ei non assentior; nisi si, duas sorores duobus Lucullis nupisse, aliquis dixerit. quod mihi non sit verisimile. video enim, M. Lucillum simul cum Lucio fratre Seruilio auguri diem dixisse, qui Lucii patrem accusauerat. quam rem iis verbis Cicero commemorat in prooemio lib. 4. Acad. ut Lucium et Marcum, in vlciscendo Seruilio, non consobrinos, sed plane germanos fratres agnoscere videatur: ait enim de Lucio: *Ad-*

modum adolescens, cum fratre, pari pietate, et industria praedito, paternas inimicitias magna cum gloria est persecutus. Verbum, *pietas*, eundem utrique patrem fuisse ostendit. Plutarchus etiam, cum ait, viuo adhuc Lucio rem eius domesticam a Marco fratre gubernatam, germanos potius fratres, quam consobrinos, significat. Sed Marci praenomen ab adoptiuo patre M. Terentio Varrone sumptum est. nam, a Terentio Varrone adoptatum, indicat Cicero lib. 3. in Ver. c. 70. cum legem Terentiam et Cassiam nominat, latam a duobus eiusdem anni consulibus, M. Terentio Varrone, et C. Cassio Varo.

Cedit religioni de exercitu] Antea tamen, reducendum cum exercitu regem, Cicero censuerat: habuit enim orationem pro Ptolemaeo reducendo: ex qua Aquila, Fortunatianus, et Capella recitant haec verba: *Difficilis ratio belli gerendi; at plena fidei, plena pietatis.*

Teneri] Obtineri. Sic locutus est epist. 7. *Si res facultatem habitura videatur, ut Alexandriam, atque Aegyptum tenere possis.* Et epist. 9. *Etiam si portum tenere non queas.* Et lib. 14. ad Attic. epist. 12. *Tam claram, tamque testatam rem, tamque iustam, Buthrotiam, non tenebimus aliqua ex parte?* Et in orat. pro Sextio c. 53. *Non tenuit eum locum, in quem, nisi popularis esse voluisset, facillime peruenisset.*

Quod commode facere possis ERN. *Quod commodo rem facere possis*] Commodo, pro commode, antiquae

que dictum. in quo dubitatum a nonnullis miror; quasi, *commodo*, aduerbium esse non possit. quod nisi diligens antiquitatis observator Carisus admonuisset, Caesaris tamen ad Ciceronem epistola lib. 9. ad Attic. epist. 6. doceret. Cum *Furnium*, inquit, *nostrum tantum vidissem, neque loqui, neque audire me commodo potuissem*. Mihi tamen olim placuit, neque nunc, quamquam repugnantibus antiquis libris, displicere potest, pro, *rem*, legi, *reipublicae*. atque hanc ex antiqua Latini sermonis consuetudine coniecturam duxi. quo in studii genere, nec infitior, a prima adolescentia satis accurate me esse versatum, nec omnino poenitet. Erat autem in mandanda publica *re* exceptio quaedam, ut id, quod mandaretur, ita fieret, si *commodo reipublicae* fieri posset. quo significabatur, eam rem non potestati magis, quam prudentiae, committi. Recitabo veterum exempla: quibus et eadem sententia, et iisdem enunciata verbis, agnoscetur. ac tum denique, utrum scriptis libris, id est, dubiae librariorum fidei, an certissimis antiquorum testimoniis, credi oporteat, cum praesertim nec a scriptis libris admodum discedat opinio nostra, doctorum virorum arbitrio permittam. Caesar lib. 1. de bell. Gall. c. 35. *Quoniam M. Messala, M. Pisone, cons. senatus censuisset uti, quicumque Galliam provinciam obtineret, quod commodo reipublicae facere posset, Aeduos ceterosque amicos populi Romani defenderet, sese Aduorum iniurias non neglecturum*. Idem lib. 5. c. 46. *Scribit Labieno, si reipublicae commodo facere posset, cum legione ad fines Nerviorum*

veniat. Lib. 6. c. 33. *Labienum, Treboniunque hortatur, si reipublicae commodo facere possint, ad eam diem reuertantur*. Cicero ad M. Brutum epist. 5. *Decreui hoc amplius, ut tu, si arbitrarere utile, eque republica esse, persequerere bello Dolabellam: si minus id commodo reipublicae facere posses, siue non existimares e republica esse, ut in iisdem locis exercitum contineres*. Omitto illa similia, quae Ciceronem legentibus occurrunt: quod tuo commodo fieri possit: quod sine molestia tua facere possis: quod tuo commodo fiat: quod sine peccato meo fiat. Hic opponitur a quibusdam: hoc loquendi genus huic Ciceronis loco nullo modo convenire: putant enim, senatus haec verba fuisse, cum senatus consultum faceret, aut eorum, qui provincis cum imperio praesent, cum aliquid legatis mandarent: non igitur ea cadere in sententiam Ciceronis, Hortensii, et Luculli, qui privati senatores erant. Haec ratio quid momenti habeat, examinando cognoscemus. Primum quaero: si senatus, cum decernit, utitur his verbis, ut reipublicae caveat, cur non iisdem senator, qui et ipse sua sententia decernit, uti possit? decet enim, ut senatum in publico decreto, ita senatores singulos in dicenda sententia reipublicae consulere. quid est autem senatus consultum, nisi multorum senatorum idem probantium consensus? quod si, senatus consultum in alicuius sententiam senatoris esse factum, saepe legimus: nil aliud existimare licet, quam graviores eius sententiae partes in senatus consultum esse translatas: gravius autem nihil, quam ut id, quod

quod mandaretur, incommodo reipublicae ne fieret. itaque non est, opinor, mandantis dumtaxat, hic loquendi modus, ut senatus, aut proconsulis, sed eius etiam, qui suadet. Negabit hoc aliquis: at credat exemplo. Cicero in epist. 5. ad Brut. *Decreui hoc amplius, ut tu, si arbitrare utile, eque republica esse, persequere bello Dolabellam: si minus id commodo reipublicae facere posses, siue non existimares e republica esse, ut in iisdem locis exercitum contineres.* Haec neque senatus consulti verba sunt, neque proconsulis, sed priuati Ciceronis, in senatu sententiam dicentis. cur igitur in hac etiam ad Lentulum epistola locum habere non possint? At libri veteres aduersantur omnes. Dissimulamus in re nota. quam multa enim contra veterum librorum auctoritatem, adiuvante historia, sententia, ipsa etiam Latini sermonis regula, non modo sine reprehensione, verum etiam cum laude summa docti homines immutarunt. mihi sane videtur, ut in omni re, sic in hoc industriae genere, modus quidam esse: ut libris quidem antiquis in corrigendo utamur, id quod ego diligenter seruo, mutare tamen ex ingenio, doctrinae aliquid aliquando liceat, sed ita parce, et vercede, ne corrigendi libertas ad temeritatem progressa videatur. quam ob causam veterem hic scripturam immutare nolimus: tantum fecimus, ut ostenderemus opinionem nostram: quam nec iis improbari, qui non temere, praeter sua, quidquam probant, ex eo possumus coniecere, quod, si qua laus coniecturae nostrae debetur, eam alio transferre conantur. Ni-

mirum, ad istas artes confugere, et alienis laboribus honorem ereptum velle, pusilli animi est: non enim addam, *et ipsa malevolentia ieiuni*: quod Cicero addidit in re non dissimili. neque nunc de meo iure litigabo: malim causa cadere, quam iis de rebus in iudicium, contentionemque venire, quarum studio si hoc assequor, ut bonis literis opem feram, cetera non valde requiro: si dantur, accipio: si minus, vberimum tamen, et suauissimum ex ipsa conscientia fructum capio.

Auctorem] Ut restituti regis honor, et gloria penes te sit. quod iam senatus decreuerat. *Auctor* is est, cuius auctoritate, et sententia aliquid fit. lib. I. ad Attic. epist. 19. *Agraria lex a Flanio tribuno plebis vehementer agitabatur, auctore Pompeio; quae nihil populare habebat, praeter auctorem.* Scriptor autem alicuius libri, quam Latine *auctor* dicatur, viderint ii, qui non dubitanter usurpant. Equidem neque Ciceronem, nec eius aequales, aut omnino quemquam stante republica ita locutum existimo. Et quoniam, cuius vel consilio, vel tacita auctoritate ad agendum impellimur, is quasi origo quaedam, et agendi principium est; inde factum, ut *auctor nobilitatis* appelletur, a quo nobilitatis initia manarunt; *auctor huius sermonis*, a quo primum fluxit hic sermo; *auctor meae salutis*, cuius opera saluti adeptus sum. *Auctor* etiam vocatur is, cuius testimonio, ut aliquid credamus, adducimur: ut lib. 6. ad Attic. epist. 1. *Nec vero pauci sunt auctores, Cn. Flavius scribam fastos protulisse.* Adde illud, *auctorem* dici, non qui hortatur,

tatur, ne quid fiat, sed qui hortatur, vt fiat. Itaque, *auctor*, et *dissuasor*, Cicero opponit: ceteraque eiusdem, atque etiam aliorum exempla ad affirmationem semper, numquam ad negationem spectant. et ab *augeo* quoque deductum *auctor*, Carilius, et Seruius ostendunt: idque probant antiqui lapides, et libri. *Auctorem* igitur dixit, vt auctoritate Lentuli potius, quam potestate, et armis, exercitum religione tollente, Alexandrini Ptolemaeo reconcilientur. Eodem modo Phil. 2. c. 37. *Ille*, inquit, *vir fuit: nos quidem contemnendi, qui auctorem odimus, acta defendimus*. *Auctorem* vocat Caesarem, a quo illa manauerant: tamquam enim ab illo scripta defendebantur.

Crassus] M. Licinius Crassus, nunc quidem in Pompeium male animatus. quod indicat lib. 2. ad Q. Fr. epist. 3. sed anno sequenti, consules iterum creati, in gratiam redierunt. Plutarchus. Hunc Quiridium, post Sullam, ditissimum, Plinius fuisse tradit, possedisse in agris H.-S. bis milles, id est, ad rationem nummi nostri, sexagies centena scutorum millia. Plutarchus totam eius rem, post decimam partem Herculi consecratam, epulumque publicum, et congiarium trium mensium singulis ciuibus datum, septem millibus et centum talentis aestimat: quae sunt Romano nummo, milles septingentes, et aliquanto amplius: vel, vt more nostro loquamur, scutorum quinquagies semel, eoque amplius: vulgo, supra quinque miliones, dicerent.

Nec excludit Pompeium] Cui, frumentariae curationis gratia, toto

orbe terrarum et senatus, et populus imperium dederat. lib. 4. ad Attic. epist. I. Plutarchus, Dio, alii.

Cum imperio sint ERN. sunt] *Imperium* duplex fuit, *urbanum*, et *provinciale*. *Urbanum* aut a populo dabatur, aut a senatu: a populo, consulibus, praetoribus; qui, centuriatis comitiis creati, maiores magistratus vocabantur: a senatu, dictatori, interregi; qui, nullis comitiis, senatus consulto creabantur. nam censores, licet inter maiores magistratus nominarentur, tamen nec imperium, nec ferendae legis ius habebant, neque licitoribus, aut viatoribus utebantur. reliqui vero, quos nominauimus, et imperium, et legis ferendae ius, praeterea viatores, et licitores habebant. Minores magistratus, aediles curules, aediles plebis, tribuni plebis, quaestores, et alii inferioris ordinis, *potestatem habere*, non *imperium* dicebantur. Imperium tribuno plebis non fuisse, Liuius lib. 2. c. 56. aperte ostendit exemplo Appii consulis, priuatum tribunum plebis clamitantis, sine imperio, sine magistratu. *Imperium* igitur in vrbe habebant i tantum magistratus, qui vocationem, qua carebant minores magistratus. Hoc imperium sine armis erat: propterea centuriata comitia, quod a Laelio Felice scriptum Gellius lib. 15. c. 17. recitat, intra pomerium fieri, nefas erat; quia exercitum extra urbem imperari oportet, intra urbem imperari ius non esset. Urbani imperii tempus in annuis magistratibus annum erat, in dictatore semestri ad summum, in interrege non ultra quinque dies: nam diuturnior is magistratus non erat. Consulibus tamen im-

perium

perium maius erat, quam praetoris: nam consul praetoris creandi ius habebat, non contra praetor consulis. et consul ab omnibus magistratibus auocare comitiatum, concionemque poterat: praetor a consule non poterat: quod apud Gellium lib. 13. c. 14. 15. Messalla docet. Quamquam autem imperium esset in urbe, nemo tamen ex urbanis magistratibus *imperator* est appellatus, sed hoc nomen iis dumtaxat, qui exercitum haberent, tribui solitum est, etiam ante quam, re bene gesta, imperatores ab exercitu salutarentur. *Imperium provinciale* duplex fuit, vnum a senatu datum, ex lege Cornelia, sine armis; alterum a populo, ex lege Curiata, cum armis. vide epist. 9. in extremo.

Bibulus] M. Calpurnius Bibulus, plebei generis, Caesaris in aedilitate, praetura, consulatus collega, eiusdemque inimicissimus, Pompeio etiam, ob Caesaris affinitatem, hoc tempore infensus: ideo priuatos decernebat, ut eum excluderet. Pompeii obrectatores Bibulus, Curius, Crassus appellantur lib. 2. ad Q. Fr. epist. 3.

Consulares] Atque etiam consules: nam, ut est in epistola sequenti, Bibuli sententiam valere cupiunt.

Seruilium] E numero consularium, qui assentiuntur Bibulo, tres excipit; Servilium, qui omnino reduci negat oportere, cuius probatam a senatu sententiam, sed a tribunis plebis intercessum, indicat epist. 7. Volcatium, qui Pompeium decernit; Afranium, qui assentitur Volcatio. Hic est P. Servilius Vatia Isauricus, qui cum Ap. Claudio, P. Clodii, Ciceronis inimici, patre,

consulatum gessit A. V. 674. triumphauit de Isauris ex Cilicia A. 679. unde Isaurici cognomen accepit: quo etiam filium eius, qui cum Caesare consul fuit, usum esse video. Censor fuit cum L. Cotta, ut ex Valerio, et Plutarcho licet colligere. vixit ad annos LXXX. ut Phil. 2. c. 5. indicat: et Strabo, qui scripsit historiam suam imperante Tiberio, eum a se visum testatur lib. 12. obiit, ut Dio lib. 45. docet, Antonio et Dolabella coss.

Volcatium] L. Volcatium Tullum, qui cum M. Aemilio Lepido A. V. 687. consulatum gessit.

Lupo] P. Rutilio Lupo tribuno plebis, quod ex epistola sequenti cognoscitur. praetor anno primo ciuiliis belli Pompeium secutus, Achaiam obtinuit. lib. 8. ad Attic. epist. 12. lib. 9. epist. 1. Caesar lib. 1. de bell. ciu. c. 24. et lib. 3. c. 55.

Referendo] Non de reducendo rege tantum, sed ut a Pompeio reduceretur: quod patet ex epistola sequenti. Ius autem referendi in senatu tribunos plebis habuisse, vel hic locus ostendit: sed accedunt non modo epistolarum testimonia, 16. lib. 10. et 1. lib. 2. ad Q. Fr. verum etiam orationum. nam in ea pro Sextio c. 31. Ninnii tribuni plebis relatio nominatur. Neque solum ea de re, de qua consul, sed etiam de diuersa, eodem die, referre poterat tribunus plebis. nam ex Phil. 7. c. 1. consulem de Appia via, et de Moneta, tribunum plebis de Lupercis retulisse video. Retulerunt igitur in eodem senatu de reductione regis duo magistratus, consul Marcellinus de religione, id est, ne rex, prohibente Sibylla, cum exercitu reduceretur; Lupus

pus vero tribunus plebis, vt a Pompeio reduceretur. de religione consili omnes assenserunt; de reductione non idem omnibus placuit. Hortensius, Lucullus, Cicero Lentulum decernebant; Crassus, et Bibulus tres legatos, hic priuatos, ille etiam eos, qui cum imperio essent. reliqui consulares Bibuli sententiam probarunt, tribus exceptis, quorum duo, Volcatius, et Afranius, Lupi sententiam secuti sunt: tertius Seruilius totum de rege reducendo consilium, vel quod inutile putaret esse reipublicae, vel quod alienum a populi Romani dignitate, sua sententia damnabat.

Pompeio decernit] Plerique veteres libri habent, *Pompeio*: nonnulli, *Pompeium*: plerosque sum secutus. vtroque tamen modo recte: est enim in hac ipsa epistola, *tibi decernit*, et, *tres legatos decernit*.

Afranium] L. Afranium, qui quadriennio ante consul fuerat cum Metello Celere. Ne miremur eum studuisse Pompeio. nam et eo duce contra Sertorium, viuo Sulla dictatore, pugnauerat; et eiusdem Mithridatico bello fuerat legatus; et consulatum eius praecipue studio, atque opera adeptus erat. is ciuili bello a Caesare in Hispania victus, et liberatus, postea captus ab eodem in Africa, diffensione in exercitu orta, cum Fausto, Sullae dictatoris filio, est interceptus.

Assentitur] Non miror, Volcatium sententiam dixisse ante Afranium, cum sexennio ante consulatum gessisset.

Suspicionem] Nam ipse dissimulabat cupiditatem suam, et fauere

Lentulo videbatur, cuius etiam in senatu causam diligenter in primis egerat. de hac suspitione in epistola sequenti, et in 2. lib. 2. ad Q. Fr.

Laboratur] Difficultas negotii non sine quadam animi sollicitudine ostenditur, vt in extremo, *non laboraremus*.

Inclinata res est] Lepida translatio. Rerum status triplex est: aut enim ita se habent, vt volumus, et *stare* tunc dicuntur; aut aliter, ac volumus, et *inclinatae esse*; aut prorsus contra quam volumus, et *iacere*.

Libonis, et Hypsaei] Vtrumque puto tribunum plebis esse. de Hypsaeco quidem affirmat Dio lib. 39. Est autem L. Libo Scriboniae gentis, Pompeio primum amicitia, deinde etiam affinitate coniunctus. nam eum Sex. Pompeii, qui ex duobus Pompeii Magni filiis natu minor fuit, socerum nominat Dio lib. 48. eiusdemque alteram filiam, de uictis Bruto, et Cassio, Caesar Octavianus uxorem duxit: quod in Augusto c. 62. et in libro de clar. Gramm. c. 19. Suetonius ostendit: cuius auctoritate, et ipsa etiam temporum ratione moueor, vt in Dione non *Λιβωνος ἀδελφῆν*, sed *Λιβωνος θυγατέρα* legendum existimem. quod tamen Dionis mendum potius, quam librarii, oportet credere. In bello ciuili Pompeium secutus, primum Etruriae, mox, inde pulsus, nauibus quinquaginta praefuit. Florus lib. 4. c. 2. Dio lib. 41. et Caesar lib. 1. de bell. ciu. c. 26. et lib. 3. c. 5. 15. seqq. Crudelem fuisse, nec mediocri obstrictum aere alieno, Cicero significat lib. 9. ad Attic. epist. 11. *Quid tu*, inquit, *illic Scipionem, quid Faustum, quid Libonem*

Libonem praetermissurum sceleris putas? quorum creditores convenire dicuntur. quid eos autem, cum vicerint, in ciues effecturos? Consulatum A. 719. cum M. Antonio gessit. P. Plautius Hypsaeus iure pro Pompeio contendebat: fuerat enim eius quaestor bello Mithridatico: id quod in commentario Miloniana significat Alconius: et quaesturae coniunctionem liberorum necessitudini proximam fuisse, patet ex lib. 13. epist. 10.

Concursatio] Prensantium propria. *Concursabant barbatuli iuvenes* lib. 1. ad Attic. epist. 14.

Contentio] Maius quiddam est, ut iam diximus, in contentione, quam in studio. itaque Liboni, et Hypsaeo tribuitur contentio, studium reliquis Pompeii familiaribus.

Familiarium] Iterum familiares appellat, et paullo post intimos, ac domesticos, ad augendam suspitionem Pompeii voluntatis. nam familiares, et intimos de alicuius honore, ipso invito, laborare, qui consentaneum est? Sed Cicero interdum, vel Pompeii adductus beneficio, (nam, eo contentente, in patriam redierat) vel quod ita sentiret, liberare videtur eum omni suspicione cupiditatis: idque cum illa verba declarant: *in senatu palam sic egit causam tuam*: tum ea, quae sunt in epistola sequenti: *quem ego ipsum cum audio, provsus eum libero omni suspicione cupiditatis*. Et epist. 7. *Qui mihi semper tuae laudi favere visus est, etiam ipso suspiciosissimo tempore Caniniano*. Quamquam, non omnino quod ita sentiat, sed ut officio fungatur boni viri, Ciceronem ea scribere crediderim; qui, cum vtri-

que summe deberet, eorum amicitiam libenter conservaret. eoque sum in hanc opinionem propensior, quod lib. 2. ad Q. Fr. epist. 2. apud quem simulatio necessaria non erat, ambigere se de Pompeii animo significat his verbis: *In ea re Pompeius quid velit, non dispicio. Familiares eius quid cupiant, omnes vident*.

Cui qui nolunt] Qui amici non sunt. Similiter cum dandi casu, *Fundanio cupio*, dixit lib. 1. ad Q. Fr. epist. 2. *Favere, et cupere* Helvetius, Caesar lib. 1. de bell. Gall. c. 18.

Quod cum ornasti] Cum ad eum consul frumentariam curationem detulisti.

Nos] Epistolae clausula mirum habet artificium. nam, quia rem inclinatum esse dixerat, veritus, ne propterea Lentulo, cui omnia debebat, in aliquam negligentiae, aut etiam ingrati animi suspicionem veniret, avertit a se omnem culpam, excusatione quinquepartita: quod auctoritatis in regia causa minus habeat, quia pro bene de se merito contendat: quod gratiam suam Pompeii gratia maior exstinguat: quod multi ad Pompeium, ab eius domesticis, et a rege ipso corrupti, rem deferri velint: quod consules, ob regiam praecipue largitionem, totum consilium de restituendo rege improbent: postremo, quod nonnulli, quorum Lentulus auctoritatem, dignitatem, voluntatemque defenderat, non tam virtutis eius memores essent, quam laudis inimici. quod peritiae vitium et hic perspicue notat, et in sequentibus epistolis 7. 8. 9.

Auctoritatem eo minorem habemus, quod tibi debemus] Epist. 7. *Nostre*

C

Nostra propugnatio, ac defensio dignitatis tuae, propter magnitudinem beneficii tui, fortasse plerisque officii maiorem auctoritatem habere videatur, quam sententiae.

Gratificari] In eo, quod a te causam regiam ad Pompeium transferant.

Multo ante, quam profectus es] Prorsus in tota epistola Ciceronis ingenium, et oratoriam calliditatem agnosco. nam exulceratae res post Lentuli profectioem, argumento esse poterant diligentiae praetermissae. id ne obiici possit, occurrit his verbis: *multo ante, quam profectus es.* Quod etiam iterat in epistola sequenti, cum ait: *totam rem istam iampridem esse corruptam.*

Ab ipso rege] Cum tu hic esses. nam regem ante Lentuli profectioem ab urbe discessisse, Fenestella teste probauimus.

Exulceratis] Corruptis, male affectis: translatione ab ulceribus, quae saepe, illato vngue, dilatantur. His autem translationum quasi luminibus, si cuius inter Latinos, Ciceronis maxime splendet oratio. Translata porro verba plus habere iucunditatis, quam propria, quae tamquam quotidiana fastidimus interdum, ac plus etiam ad significandum valere, satis constat. nam quia comparationes, et similitudines rem plane subiiciunt oculis; ideo translata, quae nihil aliud, quam breues, et concisae similitudines sunt, vigere magis in ostendenda re, quam propria, videntur. Sed de translatione Aristoteles, Cicero, Demetrius in primis in illo aureo *περί ἑρμηνείας* libello, quem pater meus, restituendae cupidus

antiquitatis, ante me natum edidit.

Exagitatis] Grauius vituperatis. sic in Oratore c. 13. *Plato, exagitator omnium rhetorum, hunc miratur unum.* Et Coelius lib. 8. epist. 11. *Totus eius secundus consulatus exagitur.*

Inuidiam] Infamiam, ob apertam regis largitionem. supra: *Senatus religionis calumniam, non religione, sed malevolentia, et illius regiae largitionis inuidia comprobatur.*

Ita versamur] Quasi dicat, post discessum tuum nihil damni facium est noui: ita versamur in causa, ut ante quam tu profectus es.

Nostram fidem] Negotiales epistolae moralibus fere clauduntur sententiis; et vitandae satietatis causa; quia fastidium parit a primo ad vltimum producta narratio; et quod amici, uti sumus, ita videri volumus.

Praesentisque, tui cognoscent] ERN. *Praesentisque cognoscent]* Sunt, qui legant, *praesentes tui*: recte fortasse: mihi tamen sententia non aridet. quae enim haec amoris, et fidei minime necessaria distinctio? cur non et amor simul cum fide ab omnibus, et fides item simul cum amore a praesentibus cognoscatur? Quanto et planius, et commodius: *nostram fidem omnes, amorem tui absentis, praesentisque cognoscent?* quod est in duobus antiquis libris: in ceteris autem omnibus, quos quidem ego viderim, diuerse, non tamen ut sententia mutetur: *tui absentis, praesentisque tui.* potest enim ferri pronomen iteratum: potest etiam, quod malim credere, iteratum videri scriptoris incuria. nullo quidem

dem in veterelibro, praesentestui, legimus. quod ideo testatum esse volumus, ne quem coniectura minime necessaria delectaret, cum ex antiquis libris commodam elici sententiam videret.

Fides] Qui benevolentiam erga Lentulum consulem, temporis servientes, simulauerant, iidem, post consulatum, debitam eius meritis fidem absenti non praestiterunt. Videtur consulares indicare: de quibus epist. 5. *Amicum ex consularibus neminem tibi esse video, praeter Hortensium, et Lucullum.* epist. 7. *Vehementer quosdam homines, et eos maxime, qui te et maxime debuerunt, et plurimum iuvare potuerunt, invidisse dignitati tuae.* Et paullo post apertius: *Praeterea quidem de consularibus nemini possum aut studii erga te, aut officii, aut amici animi esse te-*

stis. Et ibidem aliquanto post: *Poterat utrumque praeclare, si esset fides, si gravitas in hominibus consularibus.* Definitur *fides* lib. 1. de Offic. c. 7. his verbis: *Fides est dictorum, conventorumque constantia, et veritas. ex quo, quamquam hoc videbitur fortasse cuiuspiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiose exquirunt, unde verba sint ducta, credamusque, quia fiat, quod dictum est, appellatam fidem.* Et lib. 4. de rep. apud Nonium: *Fides nomen ipsum mihi videtur habere, cum fit, quod dicitur.* Hinc illud ad Tironem lib. 16. epist. 10. *Tu Musis nostris parva ut operas reddas. nostra ad diem dictam fient. Docui enim te, fides et quod haberet.*

Summa esse debebat] Quod eorum auctoritatem, dignitatem, voluntatemque defenderas.

EPISTOLAE II.

ARGUMENTVM.

Tota est negotialis epistola, excepta morali clausula: in qua studium, et officium in agendo, diligentiam in scribendo promittit. Significat, quid actum sit in senatu; quid ipse oratione sua profecerit; quem Bibuli sententia exitum habuerit; consules quid sentiant; quo Pompeius, quo familiares eius animo sint. Et, quoniam Lentulo in regia causa duo maxime tribuni plebis adversabantur, Cato et Caninius, quorum alter totam regis reductionem oppugnabat, alter Pompeio studebat: his, ne quid agere cum populo possent, obiecta esse dicit impedimenta auspicio, et legum.

EXPLANATIO.

Altercatione] De rege reducendo: cum Caninius Pompeio rem deferri veller, consul regem neque cum exercitu reduci, neque ab iis, qui cum imperio essent. ita

Pompeium excluderat, qui cum imperio erat.

Lentuli] Marcellini: sic appellatur et lib. 5. ad Attic. epist. 3. In quibusdam libris, *Lucii*, non

omnino absurde: potest enim intelligi de altero consule L. Philippo, qui sentiebat idem, quod collega. Ac, ne quem offendant vnicum praenomen, exempla occurrunt similia non pauca, vt cum, *Cnaeus*, pro Pompeio Magno accipitur; *Publius*, pro Clodio, Ciceronis inimico; *Sextus*, pro Peducaeo, Attici familiarissimo. praeterea, cum consul nominatur, nonne satis, quis *Lucius* sit, ostenditur, et a ceteris *Luciis* distinguitur?

Caninius] Pro Pompeio contentis, consules autem vel non reduci regem volebant, vel non ab iis reduci, qui cum imperio essent, sed a priuatis, ex Bibuli sententia, ita Pompeius, et Lentulus excluduntur. *Infra: Bibuli sententiam consules valere cupierunt.* Caninius hic potest esse Rebilus ille, qui mortuo pridie Kal. Ian. Q. Fabio consule, subrogatus est, vt in reliquas tantum eius diei horas consulatum gereret. lib. 7. epist. 30. Meruit in Gallia Caesare imperatore. Hirtius lib. 8. de bell. Gall. c. 24.

Tribuni plebis] Si cum consule altercatur, nimirum est in senatu. itaque falsa videri potest Valerii doctrina: cuius haec sunt lib. 2. c. 1. *Tribunis plebis intrare curiam non licebat: ante valuas, positos subsellios, decreta patrum examinabant.* Quod refellunt exempla prope innumerabilia: quorum vnum afferam ex epist. 5. *In senatu a Catone aspere, et acerbè nimium magno silentio est accusatus.* Verum ad prisca fortasse tempora Valerius respexit: cum praesertim dicat, *non licebat: et, examinabant:* tamquam consuetudine

mutata. nam, cum tribuni plebis senatores non erant, tunc iis non licuisse curiam intrare, ratio magis probat. postea, nisi senatorii essent ordinis, non videntur petiisse tribunatum. quod Suetonius in Augusto c. 10. docet his verbis: *In locum tribuni plebis, forte de mortui, candidatum petiorem se ostendit: quamquam patricius, necdum senator.* Et infra c. 40. *Comitiis tribunicis, si deessent candidati senatores, ex equitibus Romanis creauit: ita, vt, potestate transacta, in vtro vellent ordine, manerent.* Id Gellius quoque comprobare videtur lib. 14. c. 8.

Tuae voluntatis] Auctoritatem senatus Lentulus consul acerrime defendit. vnde illud epist. 9. *Sensus bonorum recreatus abs te totus est.* Quibus enim consul bus noua quaedam, et extraordinaria imperia placerent, ii, contempto senatu, populi studium, et beneuolentiam aucupabantur. qua via Caesar vsus, ad singularem potentiam peruenit.

Ordinem] Princeps ordo, summus, amplissimus a Cicerone senatus vocatur, distinguendi gratia: tres enim erant ordines in ciuitate, primo loco senatus, secundo equites, postremo ii, qui neque senatores, neque equites erant, qui, de plebe, dicebantur. Sed, quoniam ordinis nomen honestatem quandam significat; ideo, *plebeius ordo*, de veteribus, quod sciam, nemo dixit; cum tamen, *tertius ordo*, aut *infimus ordo*, dicerent, plebem ipsam significantes. at senatorii ordinis, equestris ordinis creberrima mentio. id puto causae fuisse; quia plebs ex ingenuis tota non constabat; cum in ea libertini essent:

sent: quos *ordinem* parum proprie vocari, Pedianus ostendit. nam cum de iis, *o modestum ordinem*, Cicero lib. I. in Ver. c. 47. dixisset; subiungit haec: *Libertinus significat; quorum non conditionem, sed more suo, quasi honestorum, ordinem vocat.*

Reconciliata] Quam alienauerat regia largitio.

Appellandis] Nominandis.

Rogandisque] Vt sententiam dicerent. rogabantur enim et a privatis sententiae: quod hic locus indicat; et infra: *multi rogabantur, atque id ipsum consulibus inuitis.* Mos quidem erat, ut sententias rogaret magistratus is, qui ad senatum retulerat. exemplum habemus apud Ciceronem de Lupo tribuno plebis lib. 2. ad Q. Fr. epist. I.

Sententia prima Bibuli] Si ratio gesti consulatus haberetur, primus rogari sententiam debuit Hortensius, secundus Volcatius, tertius Bibulus; sed, quia consules Hortensium fauere Lentulo, Volcatium Pompeio, Bibulum utrique infensum esse intelligebant, ideo vel primo loco Bibulum rogarunt: (nam, quem vellent, rogare primum poterant, ut Cicero lib. I. ad Attic. epist. 13. et Suetonius in Iulio c. 21. docet) vel certe cum ordinem in rogando seruassent, primam tamen pronunciari Bibuli sententiam voverunt: cuius exemplum beneficii habemus lib. 10. epist. 12. *Eo die magna mihi pro tua dignitate contentio cum Servilio: qui cum gratia effecisset, ut sua sententia prima pronunciaretur, frequens eum senatus reliquit, et in alia omnia discessit.* Erant autem ii, quorum sententiae primae pronunciarentur, ideo conditione meliore, quia, si

plures in eorum sententiam transferrent, fiebat senatus consultum, neque reliquorum sententiis locus erat.

Tres legati] Ex iis, qui priuati erant.

Hortensii] Cum quo Lucullus, et Cicero sentiebant.

Diuideretur] Quia de religione, et de tribus legatis simul deliberandum censebat: quod si esset factum, vtrumque simul reiici, aut vtrumque simul probari necesse erat. quam consuetudinem egregie Pedianus ad orat. pro Mil. c. 6. expressit his verbis: *Cum aliquis in dicenda sententia duas plures res complectitur: eae si non omnes probantur, postulantur, ut diuidatur, id est, de rebus singulis referatur.* Et cum subiungit, *multi sedentes hoc unum verbum pronunciant, diuide;* ostendit, ius postulandi, ut sententia diuideretur, non consulibus tantum, sed senatoribus etiam fuisse. Festus etiam sic: *Numera senatum, ait quivis senator consuli, cum impedimento vult esse, quo minus faciat senatus consultum, postulatque, ut aut res, quae afferuntur, diuidantur; aut singuli consulantur; aut, si tot non sunt senatores, quo numero liceat praescribi senatus consultum.*

De religione] De Sibyllinis verbis regem reduci cum exercitu vetantibus.

Cuique rei iam obfisti non poterat] Satis implicata sententia videtur, sed, ut arbitror, explicabitur hoc modo. Quatenus de religione loquebatur, et in quo iam obfisti non poterat; Bibulo assensum est. epist. I. *Hortensii, et mea, et Luculli sententia cedit religioni*

de exercitu: teneri enim res aliter non potest. Obsisti autem ideo non poterat, quia factum iam erat senatus consultum, regem cum multitudine reduci, periculosum reipublicae videri. Antiqui libri omnes, qui apud me sunt, *clam*, habent, pro, iam: quod mendosum esse constat.

Ierunt in alia omnia] Ire in alia omnia, et discedere, et transire, pro dissentire, veteres dicebant. de quo Festus his verbis: *Qui hoc censetis, illuc transite; qui alia omnia, in hanc partem. his verbis praeit ominis videlicet causa; ne dicat, qui non censetis.* sic locutus est Coelius lib. 8. epist. 13. *Cum prima M. Marcelli sententia pronunciata esset, qui agendum cum tribunis plebis censebat: frequens senatus in alia omnia iit.* Et Cicero lib. 10. epist. 12. *Frequens eum senatus reliquit, et in alia omnia discessit.* Lib. 2. ad Q. Fr. epist. 1. *Ibatur in eam sententiam.* Hirtius lib. 8. de bell. Gall. c. 53. *Discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Caesaris invidia quaerebat, senatus frequens in alia omnia transit.*

Cum Lupus] Siue, cum, siue, zum, siue, cui legatur; in quo scripti libri dissentiant; parui refert. nihil enim aut additur ad sententiam, aut detrahitur.

Intendere] Sic antiqui libri, quos viderim, omnes, non, conzendere. Pro Quintio c. 29. *Postea sum usus aduersarii testimonio, qui sibi eum nuper edidit socium, quem, quo modo nunc intendit, ne in viorum quidem numero tum demonstrat fuisse.* Hoc autem intendebat Lupus, cum ipse de Pom-

peio, sine controuersia principe civitatis, retulisset, ante se oportere discessionem facere, quam consules: quod vereretur, ne, si de Hortensii sententia, quae Lentulum decernebat, discessio fieret, maior senatorum numerus eam probaret.

Discessionem facere] Aut, discedendi potestatem facere senatoribus de sua sententia: aut, discessionem ipsum facere; quia primus de sua sententia discessionem facere soleret is, qui retulisset; deinde senatores alii sequerentur. Quaeri potest, cur non idem Bibulo Lupus, quod Hortensio opposuisset, ut de sua sententia discessionem ipse faceret, ante quam consules? Quia senatoribus non admodum eius probari sententiam, nec ab eo, sed ab Hortensio, timendum intelligeret.

Iniqua et noua] Iniquum, et nouum est, ut in discessione facienda, quod tribunis plebis placeat, fiat potius, quam quod consulibus.

Multis partibus plures] Multo plures. Eodem modo Coelius lib. 8. epist. 9. *Turpe tibi erit, Patiscum Curioni decem pantheras misisse, te non multis partibus plures.* Lib. 4. Acad. c. 36. *Quibus efficitur, multis partibus solem maiorem esse, quam terram.* Lib. 3. de Fin. c. 11. *non multis partibus malit, pro non multo malit.* Caesar lib. 3. de bell. ciu. c. 86. *Eo fama iam praecurrerat de proelio Dyrrachino, quod multis auxerat partibus.* Ibidem infra c. 84. *Exercitus numero multis partibus inferior.* Suetonius in Iulio c. 68. *Innumeras aduersariorum copias, multis partibus ipsi pauciores, facile superarunt.*

Aperte]

Aperte] Simulabant Pompeii causa: sed consules, oratione Ciceronis reconciliatam Lentulo senatus voluntatem intelligentes, diem consumi passi sunt, ne discessio fieret: cum nec a Lentulo, nec a Pompeio regem reduci vellent, sed aut a priuatis, ex Bibuli sententia, quam senatus iam improba-verat, aut omnino non reduci: quod factum est.

Rogabantur] A senatoribus, varie sentientibus: cum alii Pompeio, alii Lentulo fauerent: alii aliter sentirent. ipse etiam Cicero rogauerat. dixit enim: *Quod tum dicendo, tum singulis appellandis, rogandisque perspexeram.*

Eo die] Cum de certo die loquimur, virili utimur genere: cum de tempore, muliebri. confirmatur exemplis. quo magis miror Nonium contra sentire. scripsit enim haec: *Diem volunt, cum feminino genere dicimus, tempus significare; masculino, diem ipsum. nos contra inuenimus.* Turpilus Pedio: *Quando equidem amorem intercapedine ipsa leniuit dies; id est, ipsum tempus.* Pacuvius Dulorestes: *Gnatam despondit: nuptiis hanc dat diem.* Virgilius *Aen. lib. 2. Ergo dies infanda aderat mihi sacra parari.* Haec Nonius: verum haec fortasse licentia tribuitur poetis; quorum testimonio vsus est.

Apud Pompeium cenauit] *Cenare apud aliquem*, interdum est et eius domi, et cum eo cenare: quod hic locus ostendit; et ille epist. 9. *Cenauit apud me in mei generi Craspedis hortis.* Interdum autem, eius quidem domi, non autem cum eo cenare: ut lib. 4. ad Attic. epist. 12. *Postridie Kal. cena apud*

me cum Pilia. *Apud me*, inquit, id est, domi meae: quamquam ipse abesset. Cenarum vsus non idem semper apud veteres fuit. Primum, cibus meridie sumptus *cena* vocabatur, vesperi *vesperna*: postea meridianus cibus, quem non ordinarium fuisse e Celso constat, *prandium* appellatum, vespertinus autem *cena*. de quo sic Festus: *Cena apud antiquos dicebatur, quod nunc est prandium; vesperna, quam nunc cenam appellamus.* Et alio loco: *Vesperna apud Plautum cena intelligitur.* Et Isidorus lib. 20. c. 2. *Est etiam cena vespertinus cibus, quam vespertinam antiqui dicebant.* in vsu enim non erant prandia. Merendam veteres dixisse pro prandio, quod scilicet medio die caperetur, auctor est Festus. Nonius autem: *Merenda cibus est, qui post meridiem datur.* Idem Isidorus: *Merenda est cibus, qui declinante die sumitur, quasi post meridiem edenda, et proximo cenae: unde et antecena a quibusdam vocatur: item merendare, quasi meridie edere.* Sed Festus de priscis temporibus loquitur, cum merenda fuit pro prandio; Nonius de suis, cum inter prandium et cenam merenda in vsu esset; qui mos hodieque retinetur. Quinque igitur quotidie capi solitum esse cibum, quod a paucis tamen factum existimo, animaduertitur; mane, quod *ientaculum* dixere; meridie, *prandium*; post meridiem, *merendam*; vesperi, *cenam*; post cenam, *commensationem*. solae cenae quotidie in vsu fuere: prandia nec, ut opinor, apud omnes, (de Romanis loquor) et aestate potius, quam hieme: quod Celsus lib. 4. et 7. docet.

Honestissimus] Eo enim die senatus voluntas Lentulo reconciliata videbatur. itaque, quod in prosperis rebus plus habet auctoritatis oratio nostra, quam in aduersis; propterea magis idoneum, quam unquam antea, tempus illud Cicerone iudicauit cum Pompeio colloquendi.

Cum illo locutus] Qui scribunt, *loquutus*, potius quam, *locutus*, contra Prisciani auctoritatem faciunt. is enim lib. I. *Q in quibusdam participiis transfertur in C, ut sequor secutus, loquor locutus.*

Hominis] Sic saepe veteres loquebantur, cum indicare vellent eum ipsum, quem antea nominarent. lib. 3. epist. I. *Valde hominem diligo.* Et lib. 2. in Ver. c. 20. *Nostis os hominis.*

Suspicionem cupiditatis] Orta ex concursatione, et contentione Libonis, et Hyphaei, omniumque eius familiarium studio. epist. I.

Omnium ordinum] Dixi iam, constare ciuitatem e tribus ordinibus.

Iampridem] Multo ante, quam profectus es. epist. I.

Certis hominibus] Intimis, ac domesticis Pompeii.

Non inuito rege ipso] *Ab ipso rege*, dixit epist. I.

Corruptam] Ne putemus, corruptum Pompeium significari, quem liberauit iam omni suspicione cupiditatis: sed hoc in eius familiaribus confertur.

Ad XVI. Kal. Febr.] Ergo, pridie fuerat, XVII. Kal. quo die sententias esse dictas ostendit. at nunc qui dies in Ianuario mense post idus sequitur, est XIX. Kal. Febr. non XVII. quo ne moueamur, sciendum est, Ianuarium tunc habuisse

tantum XXIX. dies, Numae regis instituto, qui annum Lunae cursu dimetitus est. Caesar autem dictator annum ad cursum Solis accommodauit, binis diebus in Ianuarium, Sextilem, Decembrem infertis; ut tricenos singulos haberent dies, qui XXIX. tantum habuerant. Macrobius lib. I. Saturn. c. 14. Suetonius in Iulio c. 40. alii.

Perfidia et iniquitate] Perfidia, inuidorum; iniquitate, inimicorum.

Popularem rationem] A populo magis in regia causa, quam ab senatu, timendum erit. nam Cato, et Caninius, tribuni plebis, male erant erga Lentulum animati: et Cato rogationem postea promulgauit, ut imperium Lentulo abrogaretur: Caninius alteram legem, ut Pompeius cum duobus legatis regem reduceret. epist. 5. Plutarchus in Pompeio.

Agere cum populo] A tribunis plebis. *Agere cum populo*, est, ut Messalla docet apud Gellium lib. 13. c. 15. *rogare populum, quod suffragiis suis aut iubeat, aut vetet.* Festus autem, *cum populo*, inquit, *agere est, populum ad concilium, aut comitia vocare.* Quod eodem spectat. non enim populus aut ad concilium, aut ad comitia vocabatur, nisi ut suffragiis vel iuberet aliquid, vel vetaret.

Saluis auspiciis] Genus illud auspiciorum, quod, *seruare de caelo*, dicebatur, significat. neque enim lex ferri, aut omnino agere cum populo poterat eo die, quo magistratus de caelo seruaret: quae *spectio* vocabatur: eoque auspiciorum genere non augures, sed magistra-

gistratus, non modo maiores, verum etiam minores vtebantur. Impedire actiones tribunicias vel ope magistratus, qui comitialibus diebus de caelo seruaret, Cicero cogitabat; vel, si lex ferretur, alicuius tribuni plebis intercessione: propterea subiungit, *aut saluis legibus*: nam intercessioni parendum legibus erat. Nihil, inquit, a populo timendum: si modo auspicia, aut leges valebunt: quae stante republica valeant, necesse est. Haec duo legis impediendae genera nominantur in oratione pro Sextio c. 36. *Vieta est causa reipublicae, et vieta, non auspiciis, non intercessione, non suffragiis: sed vi, manu, ferro.* Et Phil. I. c. 10. *Quaerunt, quid sit, cur aut ego, aut quisquam vestrum, patres conscripti, bonis tribunis plebis, leges, malas metuat. paratos habemus, qui intercedant: paratos, qui rempublicam religionem defendant.* Religionis enim nomine auspicia magistratuum significat. Habebat autem Cicero sui studiosissimos ex collegio tribunorum, quos vel ad seruandum de caelo, vel ad intercedendum facile posset adducere, Racilius, et Planicius. lib. 2. ad Q. Fr. epist. 1.

Aut denique sine vi] Cur hoc tertium addit? Ut ostendat, si tribunos plebis nec auspicia, nec intercessio deterreat, populum tamen ipsum nouas leges non esse probaturum. itaque, praeter vim, qua tribuni plebis nonnumquam in ferendis legibus vtebantur, nihil timendum. De hac ipsa vi sic lib. 2. ad Q. Fr. epist. 2 *Suspicio, per vim rogationem Caninium perlaturum.* De eadem, et simul de populi studio erga Lentulum, epist. 4. *Ego tibi a vi, hac praesertim imbecilli-*

tate magistratuum, praestare nihil possum: vi excepta, possum confirmare, te, et senatus, et populi Romani summo studio amplitudinem tuam retenturum. Vis autem illa significatur, cum seditiosi tribuni plebis, ut suas rogationes perferrent, eam populi partem, quae bene de republica sentire videbatur, armis foro excluderent, operas autem ad suffragia ferenda inducerent. Describitur haec vis cum in aliis orationibus, tum in Phil. I. c. 10. his verbis: *Forum sepietur: omnes clauduntur aditus: armati in praefidiis multis locis collocabuntur.*

De his rebus] Ut omnino tribuni plebis nihil agere cum populo possent, quod Lentuli dignitatem imminueret.

Pridie] XVII. Kal. Febr. quo die breuiter in senatu sententiae dictae sunt.

Senatus auctoritas] Cum senatus legitimus, id est, quo loco, quo die, quo numero, a quo magistratu oporteret, habitus, aliquid vel de publica, vel de priuata re decreuerat; tum si ex collegio tribunorum plebis nemo intercedebat, rata senatus voluntas erat, et senatus consultum dicebatur; eoque nomine inscriptum publicis tabulis consignabatur: sin autem vel senatus non legitimus aliquid decreuerat, vel tribunus plebis intercesserat; infirmum, ac prorsus irritum decretum illud erat, nec senatus consultum, sed senatus auctoritas vocabatur: propterea quod auctoritatem quandam publicis tabulis testata senatus voluntas habere videbatur. testis Lilius lib. 4. c. 57. *Si quis, inquit, intercedat senatus consulto, auctoritate se fore contentum.*

tentum. Testis Dionis historia, nam cum Q. Cassius Longinus, et M. Antonius, tribuni plebis, intercederent, quo minus fieret senatus consultum de Caesare ex Gallia revocando; cumque senatus, Pompeio deditus, a Caesare alienus, propterea vestem, ut in aduersa tristisque re, mutasset: tamen ne sic quidem factum esse senatus consultum, sed perscriptam sententiam esse, Dio lib. 41. significat. Idemque lib. 42. cum senatus consulto intercederent tribuni plebis, senatus tamen auctoritas perscripta est. Planissime autem lib. 55. his fere verbis: *Si quando aliquid senatus decreuisset, nec legitimus senatorum numerus affuisset; non inerat in eo vis senatus consulti, sed auctoritas senatus dicebatur, quantum constaret eorum, qui tunc affuissent, voluntas, et sententia. obseruatum idem est, cum vel senatus alieno loco, aut tempore, aut non legitimo edicto habitus esset, vel tribuni plebis intercessissent. impedito enim senatus consulto, exstare tamen senatus voluit sententiam suam.* Accedit Ciceronis testimonium in epist. 7. *Senatus consultum nullum exstat. quo reductio regis Alexandrini tibi adempta sit; eaque, quae de ea scripta est, auctoritas, cui scis intercessum esse, ut ne quis omnino regem reduceret, tantam vim habet, ut magis iratorum hominum studium, quam constantis senatus consilium, esse videatur.* Et ibidem paullo post: *Offensionem esse periculosam, propter interpositam auctoritatem, religionemque video.* Et lib. 5. ad Attic. epist. 2. *Nondum satis huc erat allatum, quo modo Caesar ferret de auctoritate perscripta.* Loqui-

tur ibi Cicero de senatus consulto, ab intercedentibus Cassio, et Antonio, tribunis plebis impedito. quod ex Dione iam ostendimus. Nec dubito, quin de auctoritate perscripta, cum senatus decreto intercessum esset, Cicero significet lib. 3. de Leg. c. 3. *Ex quois senatus esto: eius decreta rata sunt. ast ni potestas par, maiorue prohibesit, senatus consulta perscripta seruant.* Quae licet exempla satis hunc morem ostendant: ut dubitatio tamen omnis auferatur, adscribemus verba senatus consulti, quod Coelius inclusum epistolae ad Ciceronem misit lib. 8. epist. 8. *Si quis huic senatus consulto intercesserit; senatui placere, auctoritatem perscribi, et de ea re ad senatum, populumque referri.* Et in alio eiusdem senatus consulti capite: *Si quis huic senatus consulto intercessisset, auctoritas perscriberetur.* Huic opinioni locum aduersari Ciceronis in orat. pro Deiot. c. 4. aliquis fortasse dixerit. Cum audiret, inquit, senatus consentientis auctoritate arma sumpta: consulibus, praetoribus, tribunis plebis, nobis imperatoribus rempublicam defendendam datam. Senatus auctoritatem vocat in ea re, de qua senatus consultum esse factum, Caesar ostendit lib. 1. de bell. ciu. c. 5. *Decurritur, inquit, ad illud extremum, atque ultimum senatus consultum, quo, nisi paene in ipso urbis incendio, atque desperatione omnium salutis, numquam ante descensum est: DENT OPERAM CONSVLES, PRAETORES, TRIBVNI PLEBIS, QVIQVE PROCONSVLES SVNT AD VRBEM, NE QVID RESPVBLICA DETRIMENTI CAPIAT.*

Haec

Haec senatus consulto perscribuntur ad VII. Id. Ian. Hoc argumentum duplici ratione refellitur: vel quod, cum senatus consultum illud contra Caesarem belli civilis initio factum esset; nec tribunis plebis, ad intercedendum paratis, locus esset; non auderet Cicero, ad Caesarem, iam omnia tenentem, pro Deiotaro reo suppliciter agens, senatus consultum appellare: praesertim cum sciat, si tribunis plebis Antonio, et Cassio intercedere licuisset, quod Pompeianorum factione non licuit, senatus consultum esse non potuisse. itaque sapienter, tempori, causaeque seruiens odiosum Caesari vocabulum Cicero vitauit, a quo salutem Deiotari regis impetrare cupiebat. Altera est ratio, mihi quidem valde probata, quod senatus auctoritas non semper decretum illud significat, quod ne senatus consulti vim et nomen haberet, intercessione fiebat: sed ubi nulla intercessionis mentio fit, pro ipso accipitur senatus consulto, ut in orat. in Pisonem c. 21. *Quam prouinciam P. Lentulus amicissimus huic ordini, cum et auctoritate senatus, et sorte haberet, deposuisset.* Significat enim a Lentulo depositam Ptolemaei regis reductionem, quam ei senatus consulto esse mandatam, et supra demonstratum est. Et in ea pro domo c. 37. *Ex senatus auctoritate, et senatum, et omnes bonos, meae salutis causa, mutata veste vidi.* Senatus auctoritatem appellat, cum tamen senatus consultum de mutanda veste factum esset: quod ex oratione pro Sextio c. 11. seqq. cognoscitur. In Vatinius c. 15. *Ne hoc quidem senatui relinquebas, quod nemo umquam*

ademit, ut legati ex eius ordinis auctoritate legarentur? Quis non intelligit, ex eius ordinis auctoritate, pro, ex senatus consulto dictum esse? cum paullo post sequatur: *Quis legatos umquam audiuit sine senatus consulto? ante te nemo.* Ergo, senatus consentientis auctoritate, idem valet, quod vniuerso approbante senatu, decreto senatus vniuersi.

Intercessit ERN. Intercesserat] *Intercedere*, modo est impedire, ut infra: cui cum Cato, et Caninius intercessissent, tamen est perscripta: modo interuenire, ut hic, et lib. 15. epist. 2. *Cum vestra auctoritas intercessisset, ut ego regem Ariobarzanem, Euseben et Philoromaeum tuerer.* Et epist. 4. eiusdem libri: *Studui quam ornatissima senatus, populiue Romani de me iudicia intercedere.* Eodem sensu dixit Coelius lib. 8. epist. 6. *Significatio vlla si intercesserit; clarius, quam deceat, aut expediat, fiat.* Et lib. 2. in Ver. c. 16. *Cum imperatoris populi Romani auctoritas, legatorum decem, summorum hominum, dignitas, senatus consultum intercederet.*

Intercessissent] Impediissent, ne senatus consultum fieret. ideo senatus auctoritas, senatus consulto impedito perscripta est. *intercedere* enim, proprie tribunorum plebis fuit. quamquam participes eius fuisse potestatis omnes, qui eadem potestate, qua ii, qui senatus consultum facere vellent, maioreue essent, docet Gellius ex Varrone lib. 14. c. 7.

De ceteris rebus] A negotio transit ad officium: id quod, absoluta narratione, vel ad augendam eius,

eius, ad quem scribitur, spem, vel ad leniendum dolorem valere plurimum solet. *Ceteris rebus*, dixit, non quaecumque ad Lentulum, sed iis, quae ad regis reductionem pertinere viderentur.

Cura, opera, diligentia, gratia]

Quia neque cura sine opera, nec opera sine diligentia sufficit, ideo coniungit haec tria. rursus, quod haec simul omnia, nisi accedat gratia, valde non proficiunt; gratiam adiungit: aequae ac si dicat: *quicquid gratia valebo, valebo tibi.*

EPISTOLAE III. ARGVMENTVM.

Commendaticiae litterae pertinent ad morale genus. non enim gesta, gerendaue resumitur argumentum; sed ea scribuntur, quae magna ex parte suadet humanitas, quaeque in commendando plurimum habere ponderis existimamus. Perfecta autem commendatio tribus fere constat partibus. nam et amicitia cum eo, qui commendatur, et rei aequitas, et studium nostrum ostenditur. Hic amicitia cum Trebonio declaratur in eo loco: multos annos vtor valde familiariter: rei aequitas in eo: quae T. Ampius de eius re decreuit: studium commendantis in clausula: vt intelligat, meam commendationem non vulgarem fuisse.

EXPLANATIO.

A. Trebonio] Non dubito, quin fuerit equestris ordinis. nam negotiari senatoribus non modo turpe fuit, verum etiam veteri lege non licuit. Liuius lib. 21. c. 63. **Q.** Claudius tribunus plebis aduersus senatum, vno Patrum adiuvante C. Flaminio, tulerat, ne quis senator, cuius senator pater fuisset, maritimam nauem, quae plus, quam trecentarum amphorarum esset, haberet. Id satis habitum ad fructus ex agris vestandos. Praeterea, splendoris mentio pertinere ad equitem videtur.

Prouincia] Cilicia.

Magna] lure igitur a me commendatur.

Ampla] Multis in locis: nam, si vno loco essent, minus esset necessaria commendatio. Saepe ad rei magnitudinem additur ampli-

tudo, vt lib. 6. epist. 7. *Quamquam id magnum et amplum est.* Lib. 1. de Inuent. c. 5. *Magna et ampla pars.* Pro Sextio c. 2. *Non aggrediar ad illa maxima atque amplissima.*

Expedita] Impedita enim, ne tibi molestiam asserrem, haud libenter tibi commendarem.

Multos annos vtor valde familiariter] Vtus commendationis est causa. quo enim vtimur, eum commendare debemus: sed, si hoc accedit, vt et multos annos, et valde familiariter vtamur; officio non solum iusto, verum etiam prope necessario ad commendandum impellimur.

Suo splendore] Saepe splendorem Cicero tribuit equitibus Romanis, vt lib. 12. epist. 26. *Magnam ex eorum splendore et obseruantia*

vantia capies voluptatem. et epist. 27. eiusdem libri: *Sex. Aufidius splendore equiti Romano nemini cedit.* In orat. pro Roscio Amer. c. 48. *equestrem splendorem* nominat. Est autem *splendor* in equite, dignitas non ex aliquo magistratu parta, sed ex ipso ordine, qui fuit in ciuitate honestissimus. probatur ipso interprete Cicerone: cuius haec sunt in orat. pro Coelio c. 2. *Obiectus est pater varie, quod aut parum splendidus ipse, aut parum pie tractatus a filio diceretur. De dignitate, Coelius notis ac maioribus natu, etiam sine mea oratione, tacitus, facile ipse respondet. De dignitate dixit, cum ad illud, parum splendidus, responderet. ex quo apparet, splendorem, et dignitatem in equite idem esse.*

Ceterorum] Bonus igitur vir, qui abundet amicis.

Gratiosissimus ERN. Gratissimus in provincia fuit] Ne me putes ignotum hominem tibi commendare. Malim, *gratiosissimus*: cum sequatur, *se apud te gratiosum fore*: nec omnino loquendi modus placeat, *gratum esse aliquem in provincia.* significat autem, apud eos potius, qui provinciae praefuerunt, *gratiosissimum* fuisse, quam apud provinciales, priuatique iuris homines.

Tuum in me amorem] Omnibus notissimum et beneficii tui magnitudine, et nouitate meorum temporum.

Nostramque necessitudinem] Mutuus amor ostenditur, nec sine causa. hoc enim significat: quia tu me amas, Trebonius futurum sperat, ut id, quod cupio, consequar: quia vero ego te vicissim amo, dignum

esse me, qui hoc impetrem, arbitratur.

Libertos, procuratores, familiam] Apparet, id quod Cicero dixit, magna fuisse, et ampla Trebonii negotia: cum ea liberti, procuratores, serui tractarent. sic lib. 12. epist. 29. *Tantum velim existimes, si negotia Lamiae, procuratores, libertos, familiam quibuscumque rebus opus erit, defenderis, etc.* Liberti, ut meliore, quam serui, iure sunt, cum ciuitatem adipiscantur; sic deteriore, quam ingenui, cum honores non capiant. sunt autem vel singulorum hominum, quibus antea seruiebant, vel societatum, vel fanorum, vel opidorum beneficio liberati. si singulorum, ab iis praenomen, et nomen sumebant, retento seruili nomine, quod post manumissionem tertio loco quasi cognomen ponebatur, ut *M. Tullius Tiro*: si societatum, earum nominibus utebantur, *Asiatici, Siculique liberti*, vocati: si fanorum, ab iis appellabantur, ut *Venerii, Mercuriales, Capitolini*: si opidorum, ab iis quoque, ut *a Faventia Faventini, a Reate Reatini*. Romae mos antiquus immutatus est: nam cum liberti Romani dicti essent, ad similitudinem libertorum municipalium, postea magistratus nomina, qui eos liberaret, acceperunt: in seruis tamen publicis, quae in libertis est amissa, vetus appellatio mansit: semper enim dicti sunt, publici serui Romani. Haec tota de re M. Varro, sed obscure satis, nos tamquam interpretes, quam planissime fieri potuit, eius doctrinam studuimus explicare. *Procuratores* vocat, vicarios iuris sui: *familiam*, seruos, ut in Bruto c. 22. *Cum in silua Sila fecta caedes*

*des esset, notique homines interfe-
cti, insinlareturque familia, par-
tim etiam liberi, societatis eius etc.*

T. Ampius] Qui ante Lentu-
lum Ciliciae praefuerat, praetorius,
non consularis. T. Ampium tribu-
num plebis nominat Velleius lib. 2.
c. 40. qui cum T. Labieno colle-
ga legem tulit, Cicerone consule,
vt Pompeius, post victoriam Mi-
thridaticam, ludis Circensibus co-
rona aurea, et omni cultu trium-
phantium utoreretur, scenicis autem
praetexta, coronaque aurea. In-
ter tribunatum autem, et praetu-
ram cum anni quattuor intersint,
praetor fuisse videtur Pisone et Ga-
binio cossi. id est, quadriennio post
Ciceronem consulem, et anno se-
quenti, Lentulo et Metello cossi.
iuit in Ciliciam: eique postero an-
no Lentulus, Marcellino et Philip-
po cossi. successit. itaque ratio tem-
porum probare videtur, Ampium,
qui Ciliciae praefuit ante Lentulum,
eum esse, quem nominat Velleius.
Nec tamen eum negauerim esse
posse, qui ciuili bello delectum

habuit pro Pompeio, vt lib. 8. ad
Attic. epist. 11. et ad quem exsul-
lem epistolae Ciceronis exstant
lib. 6. et lib. 10. Caesar quoque
Pompeianum indicat fuisse lib. 3.
de bell. ciu. c. 105. cum ait: Re-
periebat, T. Ampium conatum esse
tollere pecunias Epheso ex fano
Dianae, eiusque rei causa senato-
res omnes ex prouincia vocasse, vt,
iis testibus, summa pecuniae utere-
tur, sed interpellatum aduentu
Caesaris profugisse. Legebatur
olim in vulgatis libris, T. Appius,
mendo manifesto: quia duo prae-
nomina simul esse non possunt, ideo
reposuimus, coniecturam secuti,
T. Ampius: quam postea coniectu-
ram veteres aliquot libri compro-
barunt. Mediceus tamen, et alii
nonnulli, Tampus: quod repre-
hendere non ausim, cum Tampio-
rum quoque familiam Romae fuisse
videam.

Non vulgarem] Non quo gene-
re vulgo utor in iis commen-
dandis, quorum causa minimum
laboramus, verum accuratam, exqui-
sitam, amoris, ac studii plenam.

EPISTOLAE IV.

ARGVMENTVM.

*Negotialis est usque ad illud: ego neque de meo studio. Nar-
rat, quid actum in senatu, quid promiserint tribuni plebis, quae sit
opinio populi Romani, qua senatus in eum voluntate: quod ad po-
pularum rationem attinet, nihil timendum, vi tamen excepta: suum
studium in regia causa, aliorum iniurias, magistratum imbecillitatem
ostendit: postremo de senatu, populoque Romano spem optimam affert.*

EXPLANATIO.

A. d. xvi. Kal. Febr.] Continuo
triduo, idibus, xvii. et xvi.
Kal. actum, est in senatu de red-

ditione regis. comitalis dies fuit,
quo hanc epistolam Cicero scripsit,
xv. Kal. vt ex lib. 2. ad Q. Fr.
epist.

epist. 2. cognoscitur. iis tribus diebus cur nihil sit confectum, variae quidem obstitere causae, sed vno nomine omnes, nimirum tribunorum plebis iniquitate, comprehenduntur. nam idibus Caninius tribunus plebis eoque cum Lentulo consule altercatus est, ut diem consumpserit. xvii. Kal. ne discessio fieret in Hortensii sententiam, quae Lentulo decernebat, ut regem reduceret; Lupi tribuni plebis iniqua, et nova prohibuit oratio. xvi. Kal. res ab adversariis Lentuli, id est, a tribunis plebis extracta est variis calumniis.

Pulcherrime] Honestissime, per honorifice.

Staremus] Translatio a pugnantibus, qui *stare* tunc dicuntur, cum eum, quem cepere, locum obtinent: quod fortitudinis est.

De tribus legatis] Priuatis: qua sententia Lentulus, et Pompeius excluderentur, qui erant cum imperio.

Fregeramus] Pergit in translatione. nam, frangere impetus adversarii, de pugnantibus usurpatur. significat, quod in epist. 2. dictum est: *de tribus legatis, frequentes ierunt in alia omnia.*

Certamen] Tertium, et ultimum translationis verbum; longius autem producta, similitudo potius, quam translatio, videretur.

Sententia Volcatii] Ut Pompeius regem reduceret: de quo Lupus tribunus plebis retulerat.

Aduersariis] Praesertim tribunis plebis, de quibus infra: *Nemo est enim, qui nesciat, quo minus discessio fieret, per aduersarios tuos esse factum: qui nunc, populi nomine, re autem vera, sceleratissi-*

mo latrocinio, si quae conabuntur agere, satis prouisum est, etc.

Variis calumniis] Senatores cum eam rem, de qua sententiam rogabantur, perfici nollent, longa oratione, ut diem consumerent utebantur. ius enim erat, ut sententiam rogati, dicerent ante, quidquid vellent alius rei, et quoad vellent. quod in libro de officio senatorum Capito scriptum reliquit. Hacígitur potestate, improbo, astutoque consilio rem extraxerunt Lentuli aduersarii, cum alius alia diceret, ut diem eximerent: quod est factum. *Varias calumnias* vocat Cicero varias causas fictas inductas, varia figmenta, cum nihil verum, nihil ex animo loquerentur, sed tantum ut rem ducerent, diemque dicendo extraherent. sic lib. 2. ad Q. Fr. epist. 2. *Per obrectatores Lentuli res calumnia extracta est.*

Frequenti senatu] Cum adessent plurimi senatores. Plures quadringentis in senatu affuisse, bis omnino, ut mea memoria est, legi; CDX. in orat. post reditum in senatu c. 10. CDXV. lib. 1. ad Attic. epist. 14.

In magna varietate] Sic tres mei, sic et vnus Alberti Ferri, optimi eruditique adolescentis, et duo praeterea Sigonii veteres libri. Varietatem autem sententiarum dicit. hoc enim in primis honorificum, in magna varietate, magnae inuidia, causam tamen obtinere. in quo suum officium tacite Cicero commendat. quis enim nescit, operam officiumque nostrum laudari magis, ubi quid obtinemus in magna sententiarum varietate, quam si varietas non magna sit? Sententias quinque varie decernentium exposuit in prima epistola; Hortensii,

8. ad
exfu-
stant
oque
b. 3.
Re-
esse
fano
nato-
vt,
tere-
tentu
atur
pius,
prae-
ideo
ecuti,
ectu-
pro-
t alii
epre-
mpio-
fuisse

gene-
men-
mum
xqui-
n.

Nar-
ne sit
po-
sum
atens
ert.

fuit,
ipfit,
Fr.
epist.

tenſii, de reductione regis vni Lentulo mandanda; Craſſi, de tribus legatis, etiam ex iis, qui cum imperio eſſent; Bibuli, de tribus item legatis, ſed ex iis tantum, qui privati eſſent; Seruillii, ne rex reduceretur; Volcatii, vt reduceretur a Pompeio. vt magnam fuiſſe varietatem ſententiarum neceſſe ſit, vbi Lentulo conſulares quattuor, Craſſus, Bibulus, Seruilius, Volcatus, aduerſarentur, in qua tamen varietate cauſam Lentulus obtinuiſſet, niſi variis calumniis ab eius aduerſariis extracta res eſſet. Lib. 2. ad Q. Fr. epiſt. 2.

Inuidia] Conſularium: de quibus in epiſt. 1. *Si eſſet in iis fides.* In 2. *In tanta hominum perfidia.* In 5. *Eandem fidem hominum.* Et ibidem: *Si quid hominum perfidia detraxerit.* Et in extremo: *Amicum ex conſularibus neminem tibi eſſe video.* In 6. *Proditores appellat.* In 7. *Vehementer quosdam homines inuidiſſe dignitati tuæ.* Ibidem: *De conſularibus nemini poſſum aut ſtudii erga te, aut officii, aut amici animi eſſe teſtis.* Aliquanto poſt: *Eſſe te in principibus facile ſunt paſſi, euolare altius certe noluerunt.*

Alio] Ad alios: cum quidam ſoli Pompeio cauſam regiam deferri vellent; alii aliter ſentirent.

Acerbum] Aerem aduerſarium: quod ante eum diem non contigerat. non tamen vni Lentulo, ſed Pompeio pariter acerbum fuiſſe arbitror: oderat enim peſſime focerum Pompeii C. Caefarem, vt Suetonius in Iulio c. 52. oſtendit: quare Caefaris potentiam augenti quotidie Pompeio non amicum fuiſſe veriſimile videtur. et eum

Pompeius ipſe ſuum eſſe obtrectatorem aiebat, lib. 2. ad Q. Fr. epiſt. 3.

Curionem] C. Scribonium Curionem, conſularem, et triumphalem, patrem eius, ad quem epiſtolæ mittuntur lib. 2.

Iuſtorem, paene etiam amicum] Huius mutationis illa Bibulo cauſa fuit, quod, cum ipſe de tribus legatis obtinere non potuiſſet, malebat Lentulo rem deferri, quam Pompeio, quem Caefaris, inimiciſſimi fui, generum, fautoremque et amplificatorem dignitatis, ornari non libenter videbat.

Legem vllam] Quod fautores Lentuli timebant. ideo ſubiunxit: *Satis proniſum eſt, vt ne quid ſalvis auspiciis, aut legibus, aut iam ſine vi agere poſſint.* Et epiſt. 2.

Ante comitia] Ante Sextilem menſem, quo deſignabantur magiſtratus, maiores centuriatis comitiis, minores tributis.

Laturos] Cato tamen ferre conatus eſt: promulgauit enim, vt Lentulo Ciliciae imperium abrogaretur. epiſt. 5.

Legem Pupiam] Quæ comitialibus diebus haberi ſenatum vetabat. lib. 2. ad Q. Fr. epiſt. 2. *Per obtrectatores Lentuli res calumnia extracta eſt.* Conſecuti ſunt dies comitiales, per quos ſenatus haberi non poterat. Et epiſt. 13. *Comitialibus diebus, qui Quirinalia ſequuntur, Appius interpretatur, non impediri ſe lege Pupia, quo minus habeat ſenatum, et, quod Gabinia ſanctum ſit, etiam cogi ex Kal. Febr. uſque ad Kal. Mart. legatis ſenatum quotidie dari.*

Perſectis] Auditis, et, dato reſponſo, remiſſis.

Legationibus] Quibus dari ſenatum, lex Gabinia iubebat.

Fictas

Fictae religionis] Non enim eos religio mouebat: sed specie religionis maleuolentiam suam tangebant. *Religionis calumnia* vocatur in epist. 1.

Vellet ire] Adempto enim exercitu, nemo ire vellet: cum Alexandrinos, nisi cogerentur armis, regem non esse recepturos constaret.

Ab senatu] Non enim senatus, sed aduersariorum tuorum culpa, ne discessio fieret, commissum est.

Qui nunc] His comitialibus diebus: quorum primus erat xv. Kal. Febr. quo die scripta est epistola. quae enim acta erant in senatu, postero die significat, vt etiam epist. 2. et lib. 2. ad Q. Fr. epist. 2.

Populi ERN. Populi Romani nomine] Populi Romani causam tueri, tribunorum plebis erat. sed eo saepe nomine abutentes, rogationes iniquissimas, maleuolentiae et iniudiae causam, ferebant.

Latrocinio] Quod per insidias, vt latrones, ficto populi Romani nomine, rempublicam laedebant. Sic in epist. 2. ad Q. Fr. *Quid futurum sit latrocinio tribunorum, non diuino.*

Saluis auspiciis] Ne iterentur eadem, vide quae diximus epist. 2.

Ego neque de meo studio] Modesta commemoratio studii sui. nam et dissimulat, et narrat. significandis autem aliorum iniuriis, ex comparatione auget officium suum.

Profundam] Translatione ab aquis. lib. 5. epist. 5. *Quae ego si non profuere, ac perdere videbor.*

Assecutus] Assequi merita, est aequare, et paribus meritis remunerari: translatione a viatoribus, vel a currentibus, cum assequuntur

eos, qui anteibant. lib. 6. epist. 4. *Beneuolenti in tuam erga me imitabor, merita non assequar.*

Sine summo dolore] Artificiose: nam et beneuolentiam suam declarat, et consolatur etiam societate doloris. lib. 4. epist. 4. 5.

A vi praestare nihil possum] Si vis erit, certi nihil promitto. Alibi, *praestare*, est, re ipsa efficere; hic, certum polliceri, prorsus futurum affirmare, atque in se recipere. lib. 12. ad Attic. epist. 32. *Praestabo, nec Bibulum, nec Acidinum, nec Messalam, quos Athenis futuros audio, maiores sumtus facturos, quam quod ex eis mercedibus recipietur.* Timebat, ne Caninius rogationem aliquam pro Pompeio contra Lentulum per vim ferret. epist. 2. et lib. 2. ad Q. Fr. epist. 2.

Imbecillitate] Cum aduersus vim fortitudo requiratur.

Populi Romani] Quem in Lentulum optime animatum esse, iam ostendit iis verbis: *Haec tamen opinio est populi Romani.*

Amplitudinem tuam] Latius patet *amplitudo*, quam aut *dignitas*, aut *auctoritas*. nam et quantumcumque, et quacumque re valemus, totum id *amplitudinis* nomine comprehenditur. interdum tamen, vt in epistola sequenti, cum dignitatis mentione coniungitur; non vt aliquid addatur, sed vt id nominetur, quod in amplitudine praecipuum est. Desinitur his verbis lib. 2. de Inuent. c. 55. *Amplitudo, est potentiae, aut maiestatis, aut aliquarum copiarum magna abundantia.*

EPISTOLAE V.
ARGVMENTVM.

Mista est ex negotiabilibus, moralibusque sententiis: sed, si causa, cur scripta sit, animaduertatur; negotialis est. interdum autem negotii narrationem antecedit, saepe sequitur officii significatio: quod in his ad Lentulum epistolis perspicuum est. Scribit de C. Catonis lege promulgata, de statu regiae causae, de suo, Seliciiue consilio.

EXPLANATIO.

Afficior summo dolore] Non enim tam laetor officio meo, quam angor incommodo rerum tuarum.

In tua dignitate] De qua agitur in regia causa.

In mea salute] Cum ab amicis proditus in exsilium abii.

Nos cum] Morali parte, quam breuitas decet, absoluta, negotialem aggreditur.

Exorta est] Praeter expectationem: quia Cato et Caninius negaverant, se ullam legem ante comitia esse laturos.

Catonis] Quem Lentulus acerbissimum habuit ab initio tribunatus, turbulentum adolescentem, ut ait Fenestella, et audacem, nec imparatum ad dicendum. Cicero autem lib. I. ad Q. Fr. epist. 2. *Cato, adolescens nullius consilii, sed tamen ciuis Romanus, et Cato, vix viuis effugit.*

Promulgatio] Ut Lentulus e Cilia reuocaretur. lib. 2. ad Q. Fr. epist. 3. *Cato legem promulgauit de imperio Lentulo abrogando. Vestitum filius mutauit.* Promulgari leges solitae sunt per trinas nundinas antequam ferrentur: ut posset eas per otium, qui vellet, examinare; ne repente, quo die lex ferretur, de incognita re suffragium

populus ferret. de quo diximus in libro de Legibus.

A minore cura ad summum timorem] Multo enim leuius est, curare, ut aliquid accedat ad dignitatem, quod ex regia causa sperabatur; quam timere, ne tota dignitas amittatur, quod ex lege Catonis impendebat.

Perfidiam] Si enim in officio manserint amici, qui suam nobis operam ad impediendas tribunorum plebis rogationes polliciti sunt, nihil timemus. Epist. 2. *Quod ad popularem rationem attinet, hoc videmur esse consecuti, ut ne quid agi cum populo, aut saluis auspiciis, aut saluis legibus, aut denique sine vi possit.* Idem epist. 4.

Quoquo modo] Difficili enim loco res est.

Profecto] Coniunguntur, quidem profecto, quidem certe, cum id, quod cupimus, imminuitur: ut ego te ista molestia si non liberabo, levabo quidem certe. et hic: ex promulgata lege nihil magis, quam perfidiam timemus: Catoni quidem interim, quamquam inclinata re, profecto resistimus: enitimur enim, quantum in nobis est, ne lex a Catone promulgata perferatur.

De Alexandrina re, causaque regia] In quo res, et causa differant, satis ostendimus epist. 1. In-

fra

fra quoque coniunguntur epist. 7. *In hac ratione quid res, quid causa, quid tempus ferat, tu facillime optimeque perspicies.*

Eripiatur] Vt Pompeius regem reducat. sequitur enim paullo post: *Ad quem prope iam delatum existimatur.* Ante aliquot annos, *caussa regia*, sustuli, vt glossema.

Deferatur] Ne quis omnino regem reducat: quod et Seruilio placebat, vt epist. I. et postea decretum est a senatu, vt epist. 7.

Quiddam tertium] Quid hoc sit, plane non exponit: sed videtur significare: si Lentulus regem non reducat, neque sibi, neque Selicio displicere, vt a quouis alio potius, quam a Pompeio, reducat. Minus autem est, non displicere, quam placere: non enim omnino placet, quod non displicet. placebat Ciceroni, vt Lentulus regem reduceret; id si obtineri non posset, a quouis alio potius, quam a Pompeio, reduci non displicebat.

Iacere] A nemine restitui. ne *caussa regia* deferatur, proxime dixit: *infra coniungit vtrumque verbum, desertum se, atque abiectum fore.*

Nobis repugnantis] Primum pugnabimus, vt ad te deferatur: sin id non poterit, ne deferatur ad Pompeium, repugnabimus.

Delatum] Ex Volcatii sententia, studio maxime duorum tribunorum, Lupi, et Caninii. epist. I. 2.

Repulsi] Pertinet ad illud tertium, quod sibi non displicere dixit: rege enim ad Pompeium delato, Lentulus repulsam tulisse videtur; sin, vtroque reiecto, alia quam ratione reduceretur, iacturam existimationis suae Lentulus in eo nullam faceret.

Tuae sapientiae] Hoc eo spectat, ne Lentulus admodum speret de rege reducendo. Est autem ea gratior consolatio, quae cum laude coniungitur. itaque dat ei sapientiam et fortitudinem: quarum altera iudicat, quanti quidque faciendum sit; altera, quidquid accadat aduersi, facile fert, atque contemnit. propterea, cum lib. 4. epist. 13. *Nigidium quoque consolaretur, admonet eum vtriusque virtutis. Quid sit, inquit, forti, et sapienti homine dignum, tu videbis.* Eandem Lentulo tribuit animi magnitudinem epist. 7. cum ait: *Magnitudinem animi tui, quam ego semper sum admiratus, semperque amaui, ne unquam inflectas cuiusquam iniuria.* Et epist. 9. *Novi animum tuum, cum magnum, et excelsum, tum etiam apertum, et simplicem.* Et in lib. de clar. orat. c. 77. *Tantus (in Lentulo) animi splendor, et tanta magnitudo, vt sibi omnia, quae clarorum virorum essent, non dubitaret adsciscere, eaque omni dignitate obtineret.* Vtrumque simul nominavit lib. 6. epist. II. *Est tuae sapientiae, magnitudinisque animi, quid amiseris, obliuisci; quid recuperaris, cogitare.*

Amplitudinem et dignitatem tuam] Modo alteram pro altera ponit, vt epist. 4. *Te et senatus, et populi Romani summo studio amplitudinem tuam retenturum:* modo coniungit vtramque, quasi differant, vt hic, et epist. 9. in extremo: *Illud ad tuam summam amplitudinem, dignitatem, liberalitatem pertinere.* Videtur autem dignitas amplitudinis esse pars: ideo, qui amplitudinem vel solam nominat, dignitatem non excludit.

D 2

Rebus

Rebus gestis] In consulatu, cum me contra legem Clodiam, patriae compotem fecisti. epist. 7. *Magna est memoria consulatus tui.* et epist. 9. *Illius actionis amplitudinem, et gloriam.* Vel *rebus gestis*, quas in prouincia geres, vt haec adhortatio potius, quam laudatio sit; quod iis verbis confirmatur epist. 7. *Haec profecto vides, quanto expressiora, quantoque illustriora futura sint, cum aliquantum ex prouincia, atque ex imperio laudis accesserit.*

Gratitase] Est enim leuitatis, ea curare, quae non veram solidamque laudem, sed fucata inanemque pariant. tacite, quidquid eueniat in regia caussa, non esse Lentulo vehementer laborandum significat.

Positam existimare] Non in reductione regis.

Fortuna] Non enim, quae habes a te ipso, virtutem, et grauitatem tibi quisquam detrahet: cetera si amiseris, non tibi, sed iis, quorum amittentur culpa, vitio dabitur. Videtur in fortunae bonis numerare speciem quandam dignitatis, non a virtute, et grauitate, sed ab honoribus qui deferuntur, id est, a populari sensu profectam. Vide quae diximus lib. 2. epist. 3.

Lugita est] Copia significatur: quo Lentulus aequiore animo ferat, si, quibus rebus abundat, de iis aliquid detrahatur.

Frandi] Culpae. lib. 5. ad Attic. epist. ult. *Fis gratia Bruti senatus consultum, vt ne ve salaminis, ne ve qui eis dedisset, fraudi esset.* Pro Murena c. 35. *Id erit eius vitrico fraudi aut crimini?*

Nullum tempus praetermittitur de tuis rebus et agendi, et cogitan-

di] Vbicumque res postulat, et ago de te, et cogito. simile illud ad Cassium lib. 12. epist. 1. *Finem nullam facio de te cogitandi.*

Prudentiorem] Nominat, quae tria maxime requiruntur in amico, consilium, fidem, beneuolentiam.

Hic quae agantur] Disiungendum a superioribus, vt sit alia epistola; quod ex ipso cognoscitur argumento: dixit enim in superiore, prope delatum esse regem ad Pompeium: in hac, Alexandrinam causam ab eo depositam, significat. praeterea, cur de Catone eadem iterentur? cur ita concludat epistolam: *tu fac animo forti, magnoque sis:* cum eum iam ad animi magnitudinem cohortatus in eo loco sit: *ruae sapientiae, magnitudinisque animi est?* Et omnino cum tota res alia videtur: tum agnoscitur epistolae principium in his verbis: *Hic quae agantur, quaeque acta sint, ea te, etc.*

Quae autem posita sunt in coniectura] Quae coniectura licet assequi: quae possunt e signis diuinari. *Coniectura*, et *diuinitio*, non idem sunt. nam *coniectura* ducitur e signis, *diuinitio* saepe signa non sequitur. ita fit, vt omnis coniectura diuinitio sit, non contra.

Quarumque mihi videntur fore] Transsit a generali sententia ad particularem. nam generale illud est, *quae posita sunt in coniectura*: particulare hoc, *quae mihi videntur fore.*

Apud populum] Populus de rebus iudicabat, accusante tribuno plebis, aut aedili. Aedilis autem hoc anno P. Clodius Milonem de vi ad populum accusauit. lib. 2. ad Q. Fr. epist. 3. et in orat. pro Sext. c. 44.

Conuicio] Cum enim Clodius de loco superiore (vt ait Plutarchus) interro-

interrogaret suos in concione stantes, quis esset, qui plebem fame necaret? respondebant operae, Pompeius; quis Alexandriam ire cuperet? Pompeius. Ad conuicium impetus accessit: nam in orat. pro Milone c. 15. *Quid? inquit, privato Milone, et reo ad populum, accusante P. Clodio, cum in Cn. Pompeium pro Milone dicentem impetus factus est: quae tum non modo occasio, sed etiam causa illius opprimendi fuit?* Lib. 2. ad Q. Fr. epist. 3. *Hora fere nona, quasi signo dato, Clodiani nostros conspuere coeperunt. Exarsit dolor. urgere illi, ut loco nos mouerent.*

Iactatus est] Exagitatus, vehementer percussus.

Catone] C. Catone tribuno plebis, de quo supra.

Vehementer esse perturbatus] Non tam, quod asperere et acerbere accusatus esset a Catone, quam quod senatorum omnium magno silentio, hac de re sic lib. 2. ad Q. Fr. epist. 3. *Eo die Cato est vehementer in Pompeium inuectus, et eum oratione perpetua, tamquam reum, accusauit. De me multa, me inuito, cum mea summa laude, dixit. Cum illius in me perfidiam increparet, auditus est magno silentio maleuolorum.* Prudentiam Ciceronis licet in hoc animaduertere, quod, ad Lentulum cum scribit, se laudatum a Catone, non dicit: ne animum eius offenderet. non enim aequo animo Lentulus ferre posset, ab eo laudatum esse Ciceronem in senatu, qui rogationem de imperio sibi abrogando promulgauerat. in ea vero ad fratrem epistola, libere, ut res erat, ita scribit: quamquam addit, *me inuito*: ne videretur eius hominis oratione delectari, qui suam

laudem Pompeii cum infamia coniungeret. Alienatum a Pompeio senatum Plutarchus ostendit, quia Ciceronem superiore anno, a Clodio tribuno plebis oppugnatum, deseruerat: propterea, cum C. Cato perfidiam eius in Ciceronem increparet, magno omnium silentio auditus est.

Nihil enim tibi detraxit senatus] Dederat tibi, ut regem reduceres: id postea non detraxit, sed exercitum: quem non tam tibi, quam omnino omnibus adeptum existimare debes. Duo senatus consulta facta esse iam dixi, vnum ipso Lentulo consule referente, ut rex a Lentulo reduceretur; alterum, referente Marcellino consule, ne cum exercitu reduceretur.

Per eandem religionem] Per quam tibi detraxit exercitum. itaque nihil tibi proprie est adeptum, sed quod habere prorsus nemo potest.

Id, quod cogitabat] Faciliorem enim sibi reditum duce Pompeio, quam quouis alio, pro summa eius apud omnes gentes auctoritate, rerumque gestarum gloria, sperare poterat.

Proficiscatur ad te] Per suos creditores, et per eos, quorum sibi voluntatem largitione adiunxit, agat, operamque det, ut abs te educatur.

Nosti hominis tarditatem, et taciturnitatem] Simulationem Pompeii, et consuetudinem in occultanda voluntate, modeste describit. non enim videri vult eius ingenium et mores carpere, quem optime de se meritum negare non poterat. praeterea fungitur officio boni viri, cum inter amicissimos suos, Lentulum,

lum, et Pompeium, quantum in ipso est, amicitiam conseruat. itaque, cum ad Q. Fr. scriberet, libere suum sensum aperuit lib. 2. epist. 6. Pompeius, inquit, *nesser in amicitia P. Lentuli vituperatur.* Naturam eius offendit lib. 3. ad eundem epist. 8. *Velit nolit, scire difficile est.* Et lib. 4. ad Attic. epist. 9. *Nos hic cum Pompeio fuimus, multa mecum de republica sane sibi displicens, ut loquebatur. sic est enim in hoc homine dicendum.* Coelius autem lib. 8. epist. 1. *Solet aliud sentire, et loqui.* Eiusdem tarbitatem idem ostendit epist. 4. *Cum ex Gallia, coactus esset dicere Pompeius, se legionem abducentem, sed non statim sub mentionem, et conuicium obiectorum.*

A Catone] De cuius rogatione promulgata supra dixit.

Facile] Vel auspiciis, vel intercessione tribunicia. epist. 2. et 4.

Neminem] Idem scribit in epist. 7.

Obscurius] Iniquitas eorum apparet, sed paullo obscurius.

Iniqui] Leuius est, quam inimici.

Fraeto imperu] Rogatione eius impedita.

Leuisfimi] Qui facile ad omnem improbitatem feratur. ideo dixit lib. 1. ad Q. Fr. epist. 2. *Cato, adolescens nullius consili.* Et Feneftella: *Cato, adolescens turbulentus, et audax.*

Pristinam] Quae fuit ante promulgatam Catonis rogationem: propterea subiunxit, *consequare, ut amissam ex aliqua parte, et in discrimen adductam.*

EPISTOLAE VI.

ARGVMENTVM.

Moralis tota, excepta prima sententia, quae negotialis est. Consolationem Cicero adhibet dolori suo. eam scilicet, quam sperat in Lentuli quoque dolore posse aliquid proficere. Et, quia valet ad consolandum amoris significatio; et amoris indicium dolor est: orditur a dolore suo. quia vero consolationis duae quasi viae sunt, ratio, et exemplum, non modo ut fieri debere, quod suademus, verum etiam ut factum esse ostendatur: utraque via progreditur. argumentatur enim a spe, quam in consiliis amicorum, et in ipsa die ponit: exemplum verosumit a similitudine suorum temporum. Tertius hortationis locus est: quod ipsum ad minuendum dolorem pertinet. est enim cum laude coniuncta cohortatio. delectamur autem laudibus, et quodam modo languentes excitamur. Conclusio est, quae spe quadam animum recreat, omnium studiorum officiorumque promissio.

EXPLANATIO.

Pollione] Duarum gentium, quod meminerim, cognomen fuit, Afinae, et Vediae.

Sed praefuit] Auget sententi-

am, ut in orat. in Pison. c. 5. *Omni- bus consiliis, quae ad me opprimendum parabantur, non interfui- sti solum, verum etiam crudelis si-*

me

me praefuisti. Particula autem, *sed*, interdum negat, ac tollit quod dictum est, ut non diues, *sed* inops: interdum auget, ut hic. nam qui praestit, etiam interest. Vfus Latinae linguae postulabat, *sed* etiam: verum vnica particula, *sed*, pro *sed* etiam nonnumquam Cicero contentus est.

Me in summo dolore, quem in tuis rebus capio, maxime scilicet consolatur spes] Contrarium illud lib. 16. epist. 8. *In magna consolatione ingens inest sollicitudo.* De hac figura diximus epist. 9. *In molestia gaudeo.*

Scilicet] Alibi per ironiam negat, ut in orat. pro C. Rabirio, perduellionis reo c. 5. *Scilicet tibi grauiorem dolorem patrum tuorum mors attulit, quam C. Graccho, fratris.* Et Terentius in Andr. Act. 1. sc. 2. v. 14.

Id populus curat scilicet!

Et Virgilius lib. 4. Aen. v. 379.

Scilicet is superis labor est.

Hic affirmat, non negat, ut lib. 9. epist. 21. *Priuatias causas, et eas tenues, agimus subtilius: capitis aut famae scilicet ornati.* Lib. 15. epist. 15. *Ex interitu reipublicae nullam spem scilicet mihi proponebam: ex reliquiis magnam.* lib. 1. ad Q. Fr. epist. 4. *Si releuare potes communem casum misericordia hominum; scilicet incredibile quiddam assequeris.* Lib. 13. ad Attic. epist. 10. *Hoc nullam ad partem valet scilicet.*

Infringatur] Vbi difficultas est, ibi usurpatur hoc verbum; quo maior infigentis virtus appareat. epist. 4. *Sententiam Bibuli fregeramus.* Epist. 5. *Speresque fore, ut, fracto impetu leuissimi hominis, tuam pristinam dignitatem, et gloriam consequare.* Lib. 4. epist. 4.

Fregit hoc meum consilium et Caesaris magnitudo animi, et senatus officium. Epist. 6. *Cum frangerem iam ipse me, cogereque illa ferre toleranter; habebam quo confugerem.*

Debilitat] Quia tempus omnia minuit.

Proditorum] De quibus dixit epist. 1. *Si esset in iis fides, in quibus summa esse debebat, non laboraremus.*

Secundo loco] Pro, deinde. sic locutus Phil. 8. c. 10. *Huius industriam maxime quidem vellem, ut imitarentur ii, quos oportebat: secundo autem loco, ne alterius labori inuiderent.* Secundo, simpliciter in orat. pro Plancio c. 20. *Equidem primum ut honore dignus essem, maxime semper laboraui: secundo ut existimarer.*

Imaginem] Quam expressit epist. 5. his verbis: *Te videre, et sentire, eandem fidem esse hominum in tua dignitate, quam ego in mea salute sum expertus; ex tuis litteris intellexi.* Et epist. 7. *Simillimamque in re dissimili, tui temporis nunc, et nostri quondam, fuisse rationem.* Ibidem infra: *In te, homine omnium nobilissimo, similia inuidorum vitia perspexi.*

Violatur tua dignitas] In explanando Cicerone nihil duco fieri a me posse elegantius, aut etiam utilius, quam si conferam similia similibus: vel ut illustrentur obscurae sententiae: vel ut copia pareatur. Hic quid Cicero sibi velit, obscurum non est: hoc ipsum tamen quod intelligimus, ex comparatione quodam modo fiet apertius. ostendit, et salutem pluris esse, quam dignitatem; et, affligi, grauius, quam violari. dixit idem alius

D 4

verbis,

verbis, nec minus ornate, epist. sequenti: *Multum interest, utrum laus imminuatur an solus deferatur.* Nec dissimile admodum illud epist. 5. *Te videre, et sentire, eandem fidem esse hominum in tua dignitate, quam ego in mea salute sum expertus; ex tuis litteris intellexi.*

Similitudo] Ob amicorum infidelitatem.

Si ea non timuerim, quae ne tu quidem unquam timenda duxisti] Promulgata Catonis rogatione de abrogando tibi Ciliciae imperio, non timui: quia nec tu, me patria pulso, timueras; cum sperares futurum, id quod euenit, ut ea mihi calamitas etiam honori esset: quae me spes aequae nunc in rebus tuis consolatur.

Præsta te eum] Fac ut te tui similem agnoscamus: fortem animum habeas, quem semper habuisti. Significat id, quod in epist. sequenti: *magnitudinem animi tui ne unquam inflectas cuiusquam iniuria.*

A teneris, ut Graeci dicunt, vnguiculis] A pueritia: dixit enim in epistola sequenti: *ut omnem gloriam, ad quam a pueritia inflammatus fuisti, omni cura, atque industria consequare.* saepe hoc Cicero legerat in Graecis libris: nos egemus exemplis. Plutarchus tamen ἐν τῇ περὶ παιδων ἀγωγῆς, c. 5.

ἐξ ἀπαλῶν, inquit, (sic enim est in antiquo libro nobilissimi, et eruditissimi iuuenis Io. Vincentii Pinelli) *δύσχωρ ἀγαπᾶσι τὰ τέκνα.*

Illustrabit] Elucet enim virtus in aduersis.

Studia officiaque] Recte coniunguntur. potest enim et sine officio studium, et sine studio officium esse: cum animi studium sit, officium opera probetur; et studium sine officio parum profit, officium sine studio langueat. sic epist. sequenti: *De consularibus nemini possum aut studii erga te, aut officii esse testis.* Lib. 5. epist. 5. *Homo omnium meorum in te studiorum, et officiorum maxime conscius.* Lib. 15. ad Attic. epist. 14. *Ex omnibus, mi Dola-bella, studiis in me, et officiis, quae summa sunt, hoc scito mihi et amplissimum videri, et gratissimum esse.*

Non fallam opinionem tuam] Simile illud, quod, augendae copiae gratia, subiungam, lib. 3. epist. 10. *Omnia volo a me et postules, et expectes: vincam meis officiis cogitationes tuas.* Et apud Nonium, in fragmento Ciceronis epistolae ad Caesarem iuniorem: *Posthac, quod voles a me fieri, scribito. vincam opinionem tuam.* Quae scilicet co-pertinent, ut ostendatur, morale quiddam esse, et decere in primis, epistolas claudere significatione beneuolentiae.

EPISTOLAE VII.

ARGVMENTVM.

Respondet ad ea, quae Lentulus quaesierat. Et quamquam moralia quaedam admiscuntur: tamen, quia reductio regis praecipua scribendi causa fuit, (id enim spectandum est) inter negotiales epistolas referatur. Diuiditur in partes octo. Prima est, de suo in primis

erga

erga Lentulum amore: altera, de amicorum fide: tertia, de Alexandrina e uffa: quarta, de suis in republica capeffenda confiliis, et hominum confularium inuidia: quinta, cohortatio ad gloriam, atque confiantiam: fexta, de reipublicae ftatu: feptima, de Tulliae filiae fuae Crasfipedisque nuptiis: oétaua, et ultima, de Lentuli filio. Pompeio, et Crasfo iterum coff.

EXPLANATIO.

Quem tu me effe uoluiffi] Si uolo dignus eo loco effe, in quem me, inimicorum iniuria pullum, tua uirtus reftituit.

Temporum] Biennium iam aberrat Lentulus.

Quoties] Antiqui et lapides, et libri, in his etiam Mediceus, quotiens. quod fi probamus: eadem ratione dicendum erit, deciens, uiciens, centiens, milliensi, et fimilia, me quidem non libenter affentiente.

Qua quisque in te fide fit, et uoluntate] Fide, ad amicos perúnet: uoluntate, ad omnes. uel, de iisdem quaerebat Lentulus, et qua fide, et qua uoluntate effent. nam infra: et fide, et animo fingulari. Nifi me fallit aurium iudicium, fuauior hic eft numerus, quam, quod aliis placuit, qua fide quisque in te fit, et uoluntate. opinioni noftrae cum alii non pauci, tum ille etiam infigni uetuftate Mediceus liber fuffragatur.

Maxime debuerunt] Perfidiám faepe accufat. Epift. 1. Si effet in tuis fides, in quibus maxima effe debebat; non laboraremus. Epift. 2. Dignitatem noftram, ut poteft in tanta hominum perfidia, et iniquitate, retinebimus. Epift. 5. Te uidere, et sentire, eandem fidem effe hominum in tua dignitate, quam ego in mea falute fum expertus; ex tuis litteris intellexi.

Plurimum iniure potuerunt] Confulares uidetur deferibere: de quibus infra; De confularibus, nemini poffum aut ftudii erga te, aut officii, aut amici animi effe teftis. Et epift. 5. Amicum ex confularibus neminem tibi effe uideo, praeter Hortenfium, et Lucullum: ceteri funt partim obfcure iniqui, partim non diffimulanter irati.

Inuidiffe dignitati tuae] Infra: quem illi effe in principibus facile funt paffi, uolare altius certe noluerunt.

In re diffimili] Infra: multum intereff, utrum laus imminuatur, an falus deferatur. Et epift. 6. Minore in re uiolatur tua dignitas, quam mea falus afflícta fit.

Noftri quondam] Cum eieétus patria fum, tum eorum odio, quos reipublicae cauffa laeferam, tum eorum inuidia, quorum auctoritatem, dignitatem, uoluntatemque defenderam. quod idem tibi, quamquam diffimili in re, contigit.

Ex magistratibus L. Racilius] Loquitur de magistratibus anni fuperioris: dixit enim, quo quidem tempore: et infra, temporibus illis, id eft, Marcellino et Philippo coff. Racilius autem eodem anno, quo Lupus, tribunus plebis fuit, ut conftat ex lib. 2. ad Q. Fr. epift. 1. Lupum uero tribunum plebis fuiiffe Marcellino et Philippo coff. plane cognofcitur ex epift. 1. et 2. non

potest igitur hoc anno Racilius tribunatum plebis gerere: cum epistola scripta sit Pompeio et Crasso II. cons. post decretum Caesari stipendium, et auctum legatorum numerum: quae facta esse Pompeii et Crassi secundo consulatu, Appianus et Dio docent. Tribunum plebis Plutarchus in Probl. negat magistratum fuisse: idque multis argumentis probare conatur. nec dissentire videtur Liuius: apud quem lib. 2. c. 56. Appius consul clamat, priuatum tribunum plebis esse, sine imperio, sine magistratu. Sed vtrumque refellit Cicero et hic, et lib. 1. de Orat. c. 7. cum ait: *Exierant cum ipso Crasso adolescentes duo, C. Cotta, qui tunc tribunatum plebis petebat, et P. Sulpicius, qui deinceps eum magistratum petiturus putabatur.* In Bruto c. 43. *Ita tacitus (Crassi) tribunatus, ut, nisi in eo magistratu cenauisset apud praecorem Granium, idque nobis his narrauisset Lucilius, tribunum plebis nesciremus fuisse.* In orat. pro Quintio c. 20. *Per eum magistratum, qui auxilii causa constitutus est.* Sallustius in Iugurtha c. 37. *P. Lucullus, et L. Annius, tribuni plebis, resistentibus collegis, continuare magistratum nitebantur.* Apud Nonium Fenestella: *Vt magistratum inierunt tribuni plebis, C. Cato Prolemaeo regi, et Lentulo consuli assiduis concionibus inuidiam concitare coepit.* Asconius quoque: *Inuocore tribus Gabinus coepit, ut Trebellio magistratum abrogaret.* Mirari etiam aliquis fortasse possit, cur tribunis plebis purpuram adimat Plutarchus; cum in orat. pro Cluentio c. 40. legantur haec de tribuno plebis Quintio: *Fa- cete, ut non solum mores eius, et*

arrogantiam, sed etiam vultum, atque amictum, atque illam usque ad talos demissam purpuram recorderemini. Sed cogitare licet, vel de sua tantum aetate locutum esse: luctarchum, in qua tribuni plebis, imminuta iam potestate, purpura non vterentur; vel Ciceronem in Quintio notasse, quod ille sibi, neglecta consuetudine, per singularem arrogantiam assumpserat. Nam, quod ait Plutarchus, lictoribus non vsum esse tribunum plebis, ideoque constare, magistratum non fuisse: refellitur exemplo censorum, qui lictores non habebant, et tamen non modo magistratus censura fuit, verum etiam, quod negare arbitror neminem, inter maiores magistratus.

Et fide, et animo singulari] Multi enim fauent, ut fidem praestent: animus tamen singularis non est. Respondet ad illud, *qua quisque in te fide sit, et voluntate.*

Officii maiorem auctoritatem habere videatur, quam sententiae] Fauere me tibi, fortasse homines arbitrantur, non quod ita sentiam, sed quod beneficio tuo vincetus, ingratus esse non possim. id aperte significat in prima: *Nos in causa auctoritatem eo minorem habemus, quod tibi debemus.*

Videatur] Videri possit.

Aut studii erga re, aut officii, aut amici animi] Ostendi iam, inter officium, et studium quid intersit. minus autem est, *amici animi*, quam *studii*: cum in aliquem amico esse animo possimus, nec tamen ei studere, aut eius causa laborare. itaque hoc significat: in consularibus non modo studium erga te, aut officium, sed ne amicum quidem animum perspexi. Et ut hic, ami-

CUS

cus animus, minus, quam amor, significat: sic, non amicus animus, minus quam odium valet: vt lib. 2. ad Q. Fr. epist. 3. *Crassus aderat tum, Miloni animo non amico*, pro, leuiter infensus.

Pompeium] Consulatum hoc anno cum Crasso gerentem: quod infra patet.

Non solum a me prouocatus] Tribus modis legitur in antiquis libris: *non solum a me prouocatus*: recte: *non solum me prouocante*: et hoc recte: *non solum me prouocatus*: vt in Mediceo, et aliis: mendose.

Sua sponte] Libenter Pompeium purgat: veretur enim, ne qua Lentulo de eius cupiditate suspicio haeserit. Epist. 1. *In senatu palam sic egit causam tuam, vt neque, etc.* Epist. 2. *Ipsam cum audio, prorsus eum libero omni suspicione cupiditatis.*

Temporibus illis] Cum ageretur in senatu de Ptolemaeo reducendo, Marcellino et Philippo coff. scripta enim est haec epistola Pompeio et Crasso coff.

Non saepe in senatu fuisse] Quod esset cum imperio, curationi frumentariae praepositus. ingredi enim urbem, quod iam dixisse me arbitror, non licebat iis, qui cum imperio essent.

Non saepe] Interdum enim, qui erant cum imperio, petebant a senatu, vt ingredi urbem liceret. itaque Pompeius, quod epist. 1. declarat, egit Lentuli causam in senatu: et, vt laudaret P. Sextium reum, introisse eum in urbem, legitur in epist. 9. quod aliis quoque probatur exemplis.

Quod facile intellexerim] Nota erat Lentulo Pompeii taciturnitas,

et simulatio: vnde illud epist. 5. *Nosti hominis tarditatem, et taciturnitatem.* propterea Cicero, ne dubiam sequi coniecturam videatur, hoc addit: *quod facile intellexerim.* Quasi dicat: nec enim suae voluntatis, vt solet, obscura signa dedit. infra: *perspectus est a me, toto animo de te, ac de tuis ornamentis, et commodis cogitare.*

Sapientia] Quia retinendam viri excellentis amicitiam sapientissime iudicaueris.

Visa est] Proprie, *admirabilis visa est*: fortasse non item, *incuranda visa est.* nec tamen, *incuranda*, alio referri potest. sed interdum in scribendo ea, quae longius distant, ad proxima verba accommodamus.

Liberalitate] Significatur, quod in epist. 1. scriptum est: *cum summa testificatione tuorum in se officiorum.* et in eadem infra: *quod eum ornasti.* Liberalis autem in Pompeium Lentulus fuerat, cum de frumentaria curatione ad eum deferenda et egerat consul, et obtinuerat.

Opinionem suae cupiditatis] Ortam ex eo, quod eius familiares omnes de re Alexandrina ei mandanda vehementer contenderant. epist. 1. et 2.

Te ab se abalienatum] Moneo lectorem, in nullo vetere libro sic legi, sed aut abesse, *te*, aut esse, *tuae*, non *te*, vt in Mediceo: quod mendis suspicionem auget. praeterea, pro, *ab se*, antiqui omnes libri, ii quidem, quibus ego nunc vtor, habent, *abs te*. quod eruditorum iudicio perpendendum relinquam: tantum feci, vt veterem scripturam fideliter ostenderem: quod officii mei ratio postulare videbatur.

Epistola] Cum dicatur, *epistolum*, et *stola*, Graece autem ἐπιστολή,

scdā, cur non dicam, *epistola*, potius quam, *epistula*? veteres quidem libri varie: et Mediceus non minus saepe, *epistola*, quam, *epistula*.

Retinuisti] Iam tibi tua liberalitate deuinctum, illa epistola retinuisti. Pergit in translatione: quia dixerat, *tibi deuinctum*.

Suspiciosissimo] Quo suspicio maxima fuit, Caninium tribunum plebis inducunt a Pompeio, rogationem ferre voluisse, ut Ptolemaeus ab eo, cum duobus tantum lictoribus, reduceretur: quod a Plutarcho litteris proditum legimus. Et hanc rogationem Cicero significat lib. 2. ad Q. Fr. epist. 6. *Quod de Pompeio Caninius agit, sane quam refrixit. neque enim res probatur, et Pompeius noster in amicitia. P. Lentuli vituperatur. Puer affui, cum hunc locum Egnatius publice interpretaretur. probabat, Catoniano potius, quam Caniniano, adductus in hanc opinionem ex his verbis epist. 5. Exorta est nefaria Catonis promulgatio. sed inde nulla potuit in Pompeium, quasi cum Catone sentientis, existere suspicio: cum Cato ipsi Pompeio, aequae ac Lentulo, fuerit infensus. itaque in eadem epist. Pompeius a Catone asperere et acerbe est accusatus. et lib. 2. ad Q. Fr. epist. 3.*

Perspectus est a me] Confirmat illud, quod facile intellexerim; ut omnem prorsus de Pompeio suspensionem tollat.

Sententia, atque auctoritate] Et id sentit, quod scribam; et, ut efficias, auctor est.

Adempta sit] Quae tibi data est eo senatus consulto, quod, te consule referente, factum est.

Auctoritas] Quae sit senatus auctoritas, ostendimus epist. 2.

Intercessum] A tribunis plebis, ex quo fieri non potuit senatus consultum, sed remansit senatus auctoritas.

Ne quis omnino regem reducere] Quod Seruilius Isauricus anno superiore censuerat. epist. 1.

Tantum vim habet] Verbum, *tantum*, minuit hic potius, quam augeat: ut lib. 8. epist. 10. *Sin non erit istic bellum, aut tantum erit, ut vos, aut successores, paucis additis copiis, sustinere possint.* Et lib. 15. epist. 14. *Si qua sunt onera tuorum, si tanta sunt, ut ea sustinere possis.* Tusc. 2. c. 27. *Vr gentibus asperis et odiosis doloribus, si tanti non sint, ut ferendi sint, quo sit confugiendum, vides.* Pro lege Manilia c. 6. *Ceterarum provinciarum vectigalia tanta sunt, ut iis ad ipsas provincias tutandas vix contenti esse possimus.* Apud Caesarem lib. 6. de bell. Gall. c. 35. *Praesidii tantum est, ut ne murus quidem cingi possit.* lib. 3. de bell. ciu. c. 2. *Tantum nauium reperit, ut anguste quindecim milia legionariorum militum, quingentos equites transportare possent.*

Iratorum hominum] Ob regiam largitionem. epist. 1.

Studium] Recte, de iratis hominibus *studium*; de constanti senatu *consilium*, dixit. impellimur enim studio, consilio regimur.

Qui Ciliciam] Cilicia Lentuli provincia vocabatur, cum tamen simul Asiae partem administraret. argumento est illud in epist. 9. *De Quinti fratris negorio scribis, te priore aestate, quod, morbo impeditus, in Ciliciam non transferis, conficere*

conficere non potuisse. Partem autem illam Asiae Lycaoniam, Pamphyliam, Phrygiam fuisse crediderim, sed Phrygiae partem, non uniuersam. ad Appium lib. 3. epist. 10. *Haec in eo grauitas, haec animi altitudo fuit, non modo ut Phrygia alicui, aut Lycaoni, quod tu in legatis fecisti, sed ne summorum quidem hominum maleuolis de mersimoniis crederet.* Cicero autem, qui, post Lentuli successorem Appium, Ciliciae praefuit, maiorem utroque provinciam habuit, nam tres praeterea dioeceses Asiaticas sibi attributas esse, ait lib. 13. epist. 67.

Cyprumque] Post legem Clodiam, Pisone et Gabinio coss. latam, Cyprus insula a Lentulo simul cum Cilicia est administrata. et quia Cyprus et Cilicia Aegypto propinquae sunt, ideo longe melius, quam Cicero, et Pompeius, qui Romae erant, perspicere Lentulus poterat, quid efficere, et quid confici posset.

Si res facultatem habitura videatur] Si res posse perfici, et exitum habere videatur.

Tenere] Obtinere, potiri, ut epist. 1. *Teneri enim res aliter non potest.* infra idem aliis verbis: *Si exploratum tibi sit, posse te illius regni potiri.*

Ptolemaide] Opido Alexandriae propinquo. Mediceus liber, et alii fere omnes, *Ptolomaide*, et infra *Ptolomaicus*: quod non probaui. nam et Graeci e in secunda syllaba, non o ponunt: et ita *Ptolemaeus* a πτολεμαῖος: quod ostendit lib. 2. Priscianus.

Aliquo] Recte: quamquam nonnulli veteres libri habent, *alio*: quod inde natum est, quia scriptum videbant, *alico*: sic enim et Mediceus liber habet.

Atque exercitu] Non ut Ptolemaeum cum exercitu reducas, sed ut, eo Ptolemaide aut aliquo propinquo loco collocato, ipse cum exercitu Alexandriam profectus, regem cum Alexandrinis in gratiam restituas. ita nihil commiseris neque contra senatus consultum, neque contra religionem: non enim regem cum multitudine reduces.

Pace] Te auctore facta inter Ptolemaeum, et Alexandrinos.

Praefidiisque] Ut Alexandrini, praefidii metu a te relictis, pacem feruent.

Firmaris] Ne noua consilia suscipiant. leues enim, et infidi Alexandrinorum animi, utpote qui bis iam Ptolemaeum eiecerant.

Redeat in regnum] Non a te reducatur, ne contra senatus voluntatem committas, sed, Alexandria prius a te pace, praefidiisque firmata, ipse redeat.

Initio censuit] Facto senatus consulto, te ipso consule referente. epist. 1.

Homines religiosi] Potest de quindecimuiris, id est, de sacerdotibus Sibyllinos libros custodientibus, hoc dicere; qui a C. Catone tribuno plebis ad populum producti, oraculum exposuerant: potest etiam de ipso Catone, qui eos produxit. cum ironia certe, *homines religiosi*. dictum est: quasi de religione minimum laborarent, sed honesto nomine maleuolentiam, inuidiamque suam obtenderent. unde illud epist. 4. *A tuis inuidis, atque*

atque obrectatoribus nomen indu-
ctum fictae religionis. Et epist. I. *Senatus religionis calumniam, non religione, sed malevolentia, et il-
lius regiae largitionis inuidia com-
probat.*

Sibyllae placere] Quod cum se-
natus aut credidisset, aut se credere
simulasset, decreuit, ne quis regem
cum multitudine reduceret.

Ex euentu] Eadem sententia in
orat. pro Postumo c. I. *Hoc, inquit,
plerumque facimus, ut consilia
euentis ponderemus, et, cui bene
quid processerit, multum illum pro-
vidisse, cui secus, nihil sensisse di-
camus.* Veteres libri mei, *ex euen-
tu*: Mediceus, *ex euento*. utroque
modo recte. infra: *ut te ex no-
stris euentis communibus admonen-
dum putarem.* In Partit. c. 9. *Si
cuiusque facti, et euenti causa
ponitur.*

De tuo consilio] Regis redu-
cendi.

Existimatuos] Nota verbi si-
gnificatio: sed interdum accipitur
pro iudicare, ut hic: nam infra
iubungitur: *redeo ad illud, quod
initio scripsi, totius facti tui iudi-
cium non tam ex consilio tuo, quam
ex euentu homines esse facturos.*
In Pruto c. 21. *Quorum exstant
orationes, ex quibus existimari de
ingeniis oratorum potest.*

Si cecidisset, ut volumus] Infra
idem aliis verbis: *si rem istam ex
sententia gesseris.* translatum vi-
detur a talis, modo ut volumus,
modo contra quam volumus ca-
dentibus: ut volumus, cum iactus
vnius tali senionem efficit; vel,
cum quattuor talorum iactus, di-
versa cuiusque facie, Venerem fa-
cit: contra quam volumus, cum

vnus talus in iactu canem facit,
aut cum quattuor numquam Vene-
rem ferunt, simili facie duorum,
aut trium, aut omnium talorum:
nam, ut dixi, omnibus dissimilem
faciem ostendentibus, felicissimus
est iactus, quae vocatur Venus.

Sin aliquid] Libri veteres, et-
iam Mediceus, *si*, pro *sin*: vnus, *si
quid*: quod placet.

Esset offusum] Si difficultatem
res habuisset, et Alexandrinis re-
gem recusantibus, ventum esset ad
arma.

Cupide, et temere] Antitheta
sunt, ad illa, *sapienter, et fortiter.*
Cupide, quasi reductionem regis,
ambitione adductus, nimium appe-
tisset; *temere*, quasi rei difficulta-
tem parum considerasset.

Quid assequi possis] Possis ne
rem conficere ex animi sententia.

Prope in conspectu] Non enim
Cilicia longe admodum distat ab
Aegypto.

*Si exploratum tibi sit, posse te
illius regni potiri*] Quod paullo
ante dixit, *si res facultatem habi-
tura videatur, ut Alexandriam,
atque Aegyptum tenere possis.* Po-
tiri autem non est hic, armis ex-
pugnare: sequitur enim infra:
*go te, ut ad certam laudem ad-
hortor, sic a dimicatione deterreo:*
sed est, *obtinere*, ut Alexandrini se
tibi committant, voluntatique tuae,
in recipiendo rege, obtemperent.

Si ERN. Sin dubium] Et hic ve-
teres libri, simul cum Mediceo, *si
dubium.*

Offensionem] Si Alexandrini di-
micare malint, quam tibi se com-
mittere, regem reducere cupient.
proxime: *sin aliquid esset offen-
sum.*

Aucto.

Auctoritatem] Senatus. decreuerat enim, ne quis omnino regem reduceret.

Religionem] Quia vetabat Sibylla, regem cum multitudine restitui.

Certum] Si exploratum habes, posse te illius regni potiri.

Laudem] Omnes enim te ex euentu laudabunt.

Periculosa tibi videbitur] Visa est. non enim consilium illud Ciceronis, et Pompeii secutus est Lentulus.

Qui per provinciam, atque imperii tui provincias ei credidissent] Per provinciam Ciliciam, cuius proconsul vocabatur, et reliquas eius imperii partes. nam praeter Ciliciam, aliquot eius imperio dioeceses Asiaticae parebant, ut Lycania, Pamphylia, Phrygiae maioris pars ultra Macandrum. Cicero tres amplius habuit, cum eandem provinciam regeret: ut ipse scripsit ad Seruilium lib. 13. epist. 67. *Credidissent*, pro, pecunias ei mutuas dedissent. magnam enim pecuniae vim Ptolemaeus, a quibus potuerat, mutuatus erat; ut multorum deinde animos largitione ad suam causam adiungeret.

Fidem suam praestitisset] Non opinor hoc dici: pecuniam persolvisset: non enim soluendo rex erat, prius quam in regnum reduceretur: sed, causisset de fide sua: effecisset aliquo modo, ut eius fides in dubium illis venire non posset. epist. 9. *Vt fidem fratris mei praestarem*. lib. 5. epist. 11. *Quamcumque ei fidem dederis, praestabo*. lib. 2. de Divin. c. 37. *Virtutis auspiciis video esse sum Deiotarum: quae vetat spectare fortunam, dum praestetur fides.*

Adiuuare] Non, ut ipse cum classe, atque exercitu Alexandriam proficiscaris, ut eam pace, praefidiisque firmes: quae ratio rei gerendae periculosa videri potest: sed ut ipsum Ptolemaeum, in regnum redeuntem, et auxiliis tuis, copiis adiuues. Est autem *auxiliari*, afflicto atque egenti subuenire; et in aduersa tantum fortuna locum habet: *adiuuare* autem de secundis etiam rebus usurpatur: nec aliud est, quam, simul agere, ut aliquid ad exitum perducatur. quod *συνοχεῖν* Graecis est.

Naturam et regionem] *Naturam*, quod multis rebus provincia tua redi, in regis vel confirmare possit, vel impedire: *regionem*, situm, quia non longe distat ab Aegypto. paullo ante: *cuius prope in conspectu Aegyptus est*. sic autem coniungit hic *regionem*, et *naturam*, ut in Rullum, et in Verrem, *situm*, et *naturam*.

Quid res, quid caussa] *Res* causam continet: totum enim Alexandrinum negotium significat: *caussa* vero partem negotii, quae ad Lentulum, regemque pertinet: id est, ut Lentulus ipse regem reducat. hoc satis probatum est epist. 1.

Tempus] Quo saepe consilia recte mutantur: non enim licet nobis futura prospicere.

Facillime] Cui prope in conspectu Aegyptus est.

Optime] Non enim errare te tua prudentia patietur.

De nostro statu] Quod praesina. fruar et dignitate, et gratia.

Milonis] Qui tribunus plebis cum Lentulo consule Ciceronem restituerat, Clodii acerrimus inimicus.

Leuitate]

Lenitate] Cum aliquid quotidie contra leges, et bonos viros conetur.

Imbecillitate] Quia, quod conatur, efficere non possit. aduersabantur autem nefariis eius conatibus Cicero in primis, et Milo, ille consilio, hic etiam manu.

Artificem] Opus enim tuum est, quod ego meum statum recuperaverim, quod Milone familiariter utar, quod ita Clodii vires afflictæ sint, ut in summa nocendi voluntate, nocere tamen nihil possit.

Quamquam] Excusatio, quod se in tuenda republica ad Pompeii maxime voluntatem conformet, temporibus admonitus, et quorundam inuidia, qui tamen eum in reditu iuuerant, compulsus, erant enim factiones in republica duæ: in vna Caesar, Pompeius, Crassus, de sua potentia laborantes; a quibus dissentire, periculosum Cicero videbat; in altera optimates: qui licet de republica optime sentirent, Ciceroni tamen, nouo homini tantam gloriam, ac dignitatem adepto, inuidebant, atque etiam obtrecebant. quos in epist. 9. significat his verbis: *Certorum hominum sermones referebantur ad me: qui, cum illa sentirent in republica, quæ ego agebam, semperque sensissent; me tamen non satsfacere Pompeio, Caesaremque inimicissimum mihi futurum gaudere se aiebant.* Notat autem maxime Bibulum, Catonem, Domitium Ahenobarbum, Marcellinum, Caesari Pompeioque infensos.

Peruersitas] Minus est, quam improbitas. est enim quasi declinatio quaedam a recta consilii via.

In communi causâ] In eo, quod ad omnes pertinet, in republica tuenda.

Inuidendo] De quo sic lib. 4. ad Attic. epist. 1. *Qui nos absentes defenderunt, incipiunt praesentibus occulte irasci: aperte invidere.* Et ibidem epist. 5. *Ego mehercule mihi necessitatem volui imponere huius nouae coniunctionis; ne qua mihi liceat labi ad illos, qui etiam tum, cum misereremur mei debent, non desinunt inuidere.*

Obtrectionibus] Quaerit excusationem sui facti. nam quia Caesarem coeperat ornare; quod optimates non probabant, quibus nimia paucorum potentia merito suspecta erat: non se sua sponte a pristina sententia discessisse, sed quorundam maleuolentissimis obtrectionibus depulsum esse demonstrat. Ornamenta autem, quæ Cicero in Caesarem contulerat, ut ex orat. de prouinc. c. 11. cognoscitur, hæc sunt. supplicatio quindecim dierum, stipendium exercitus, decem legati. quæ Cicero sua sententia decreuit.

Sententia] Cum in defendenda republica dignitati potius meae, quam salutis, consulcbam: ex quo potentium animos offendi.

Prope] Non omnino: quia dignitatis adhuc rationem habeo.

Depulsos] Quasi per vim, ab invidis, atque obtreclatoribus.

Aliquando] Sero quidem, (potentium enim conspiratione in exsiliu pulsus, nimis magna mercede didici, salutis quoque rationem esse habendam) aliquando tamen.

Consularibus] Quos sæpe carpit lib. 4. epist. ad Attic.

Splendor]

Splendor] Vitae species, ac dignitas. epist. 9. *Hic meae vitae cursus offendit eos fortasse, qui splendorem, et speciem huius vitae inveniuntur, sollicitudinem autem, et laborem perspicere non possunt.*

Temporibus iis] Quae, in patriam restitutus, secunda sum adeptus. infra res aduersas, vocat *tempora*.

Nascenti prope] A prima paene adolescentia.

Praefuisti] Hoc verbum abest ab omnibus antiquis libris; in Mediceo additum est recenti manu, deleto alio verbo: quod suspicor fuisse, *virtutisque*. nam in omnibus meis ita scriptum video: *laudi, dignitati, virtutisque*. Mendosus igitur locus: cum omnino verbum aliquod sententia desideret.

Novitati] Arpini enim natus, Romae summos honores, victis in petitione nobilissimis viris, eloquentia, probitate, industria consecutus est. Novitati nobilitas opponitur: ideo subiungit: *in te enim, homine omnium nobilissimo*. Et lib. 5. epist. 18. *Adeptus es, quod non multi homines novi; amissi, quae plurimi homines nobilissimi*. Et lib. 4. in Ver. c. 37. *Nae ista praeclara nobilitas desinat queri, populum Romanum hominibus novis atque industriis libenter honores mandare, semperque mandasse.*

Homine omnium nobilissimo] Non quia Lentulus Cornelia gente patricia (fuit enim et Cornelia plebeia) natus esset, verum quod eius maiores honoribus, et meritis in rempublicam praestitissent. non enim, *nobilis*, et *plebeius*, sed *nobilis*, et *homo novus*, opponuntur. neque Lentuli, Scipiones, Caesares,

ideo nobiles, quia patricii, sed quia claris maioribus orti. eademque eadem causa quamquam plebei generis, nobiles tamen Antonii, Metelli, Marcelli. itaque *adolecentem nobilissimum* vocat Cicero M. Antonium in orat. pro Milone c. 15. L. Marcium Philippum, *summa nobilitate hominem*, in Bruto c. 45. quos plebeiis gentibus natos esse, nemo, Romanarum gentium vel mediocriter peritus, ignorat. quocirca nec omnes patricii nobiles, (multorum enim obscuri maiores) nec omnes plebei ignobiles: cum plebei multi parentibus, aui, maioribus clarissimis orti sint: non quidem semper, verum, a quo tempore plebeiis etiam gentibus honores communicari coepti sunt. Eademque ratione nec senatores omnes nobiles, nec qui senatores non essent, omnes ignobiles, siquidem *nobilitas* ita definitur, claritas nominis a parentibus, aui, maioribus accepta: quae nec patriciis omnibus, nec senatoribus contigit, multis autem contigit non patriciis, et multis nondum senatorium ordinem adeptis. propterea Plinius lib. 33. c. 1. *anulos depositos a nobilitate, non a senatu uniuerso*, in annales relatum ait. Quibus verbis, quis non intelligit, diuersa esse, nobilitatem, et senatum uniuersum? quia scilicet non senatus uniuersus et senatoribus nobilibus constaret. Quod autem saepe nobilitatis nomen pro senatu, in urbanarum turbatum mentione Liuius usurpauerit, in eo maiorem senatus partem, parentibus, aut maioribus insignem, pro toto senatu accepit. *Nobilitas* tamen interdum accipitur non pro nobilibus viris, id est, claro genere ortis, verum pro ea fama, quae

quae sequitur virtutem: vt in orat. pro Archia c. I. Ipsi illi philosophi, etiam illis libellis, quos de contemend. gloria scribunt, nomen suum inscribunt: in eo ipso, in quo praedicationem, nobilitatemque despiciunt, praedicari de se, ac nominari volunt. Ad hanc significationem spectat illa definitio Ciceronis in epistola ad Hirtium: *Nobilitas nihil aliud est, quam cognita virtus*. Ex qua definitione, Cicero etiam ipse, nulla maiorum claritate, nobilis tamen est: habet enim virtutem, qua famam consequitur. Atque hanc solidam, et veram esse nobilitatem, illam vero, quae a maioribus accipitur, et generis potius, quam hominis est, inanem et falsam, indicat lib. 3. epist. 7. his verbis: *Tu si aliter existimas, nihil errabis, si paullo diligentius (vt, quid sit ευγενειας, quid sit nobilitas, intelligas) Athenodorus, Sardonis filius, quid de his rebus dicat, attenderis*. Ex illa autem priore definitione, cum novus homo sit, nobilis esse non potest: posteris tamen suis fons, et origo nobilitatis est, adeptus illos magistratus, vnde nobilitas nascitur.

Perspexi] Simile illud epist. 9. *Vidi ego quosdam in te tales, quales tu eosdem in me videre potuisti*.

Noluerunt] In eo maxime, quod obtulerunt, ne regem reduceres: id quod, te consule referente, senatus decreuerat.

Vtrum laus imminuatur] Tantum enim de tua dignitate agitur, mea vero salus afflicta est. Epist. 6. *Minore in re violatur tua dignitas, quam mea salus afflicta sit*. Epist. 9. *In molestia gaudeo, cum*

fidem te cognosse hominum, non ita magna mercede, quam ego maximo dolore cognoram.

An salus deferatur] In verbo, *deferatur*, inest significatio perfidiae: de qua sic epist. 9. *Vt iam sit in iis culpa, qui me non defenderunt; non minor est in iis, qui reliquerunt*.

Meae] Meae fortunae, quod cietus sim.

Curasti] Cum ita me honorifice restituendum curasti, vt maior esset in reditu gloria, quam calamitas in discessu.

De fortuna] Recte, *de fortuna*: tantum enim illa, quae fortunae bona dicuntur, non simul virtutem, optimamque mentem eripere poterant inimici, ex quo illa praeclara in Clodium Parad. 4. *Nisi forte, cum parietes disturbabas, aut cum tectis sceleratas faces inferebas, meorum aliquid ruere, aut deslagrare arbitrare*. Nihil neque meum est, neque cuiusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses diuinam animi mei constantiam, meas curas, vigilias, consilia, quibus respublica te inuitissimum stat; si huius aeterni beneficii immortalem memoriam deleuisses; multo etiam magis, si illam mentem, vnde haec consilia manarunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer iniuriam. Sed, si haec nec fecisti, nec facere potuisti: reditum mihi gloriosum iniuria tua dedit, non exitum calamitosum.

Te vero moneo] Quia recte sentientes, aduersa fortuna perturbati, consilium quandoque mutant; ideo, cum iniuriam, Lepulo illatam, exposuit, cohortationem subiungit, *venit*,

veritus, ne deficeat Lentulus a pristina causa, studiumque defendendae reipublicae deponat. hinc illud epist. 5. *Tuae sapientiae, magnitudinisque animi est, omnem amplitudinem, et dignitatem tuam in virtute, atque in rebus gestis tuis, atque in tua gravitate possitam existimare.* Hic testatum esse volo, in vno tantum antiquo libro legi moneo, in ceteris omnibus, etiam in Mediceo, emoneo. quod verbum quamquam vfu parum cognitum est, omittendum tamen, consensu tanto veterum exemplarium, non putavi.

Omni cura, atque industria] Studio, atque opera.

Semper sum admiratus, semperque amavi] Quod et summa esset, et vilis reipublicae.

Insestas] Insestasse tamen Cicero ipse paullulum videtur. dixit enim: *nos scito de vetere illa nostra, diuturnaue sententia prope iam esse depulsos.* Quamquam se non abiicisse curam reipublicae significat sequentibus verbis: *non nos quidem, ut nostrae dignitatis simus obliti.* Et in extrema fere epistola Lentulum hortatur, ut ipse quoque ita rationem habeat dignitatis, ne salutis obliuiscatur. Quare, *ne unquam insestas*, interpretemur, ne unquam ita mutes, ut reipublicae causa penitus neglecta, cum improbis te, singularem potentiam cogitantibus, coniungas.

Magna] In hoc ornamento, quod sit eodem verbo ter usurpato amplificationis gratia, discedere epistola videtur ab humilitate quotidiani sermonis, et ad similitudinem orationis accedere.

Hominum opinio] Cui non respondere turpe est.

Liberalitatis] Quod officia libenter in omnes conferas: ut supra: *tua praestanti in eam liberalitate tibi denictum.* Vel ad aedilitatem respexit, in qua Lentulus summam liberalitatem ostenderat: quam Cicero effert laudibus lib. 2. de Offic. c. 16.

Consulatus tui] Quo me ab exilio, ipse Clodia rogatione, revocasti.

Quanto expressiora, quantoque illustriora] Expressa patenti oculis, quia eminent: illustria multo etiam magis, quia splendorem habent.

Ex imperio] Hoc addit, quia multis imperium, quod vel augendae, vel tuendae reipublicae causa dabatur, et ipsis, et reipublicae decori, damnoque fuit.

Quamquam] Et hic tacite monet, ut de Ptolemaeo cum exercitu reducendo diligenter consideret.

Quod quia semper sperasti] Sperasti fore, ut adipisceris gradum civitatis altissimum: quem quando adeptus es, non dubito, quin intellegas, cum te facillime tueri, et conservare posse. certe enim facilius nunc est, id retinere, quod adeptus es, quam fuit olim adipisci, quod sperabas.

Facillime] Cum adeptus iam sis, quod facillimum non fuit.

Obtinere] Tueri, et conservare: dixit enim, *adeptus.* *Optinere*, quidam scribunt: quorum opinioni suffragatur hic Mediceus liber, conuersa B in P, ut etiam lib. 2. epist. 5. *opsecrare, optestarique.*

Summum, atque altissimum] Exornatio quaedam est, *πλεοναχμὸς*, a Graecis appellata, cum iterantur verba,

verba, idem significantia. quo genere abundat Cicero, idque notat Quinctilianus lib. 9. c. 3.

Quae quidem mea cohortatio] Respicere oportet ad superiora; vt intelligamus, duas res ea cohortatione contineri, primum, vt elaboraret Lentulus in gloria consequenda; deinde, ne cuiusquam iniuria debilitatus, a praestantibus curis ad humiles cogitationes animum deiciat.

Ex nostris euentis communibus] Idem enim contigit vtrique nostrum, vt eandem hominum perfidiam et iniquitatem experiremur. itaque putavi te admonendum, ne cuiquam posthac facile crederes, neue in aliis, sed in te ipso, et in cura, industriaque tua spem omnem collocares augendae dignitatis tuae. omnem, inquam, gloriam ab omni cura, omnique industria tua velim expectes, minime pendens ab eorum officiis, in quos tua non vulgaris merita exstiterunt. id quod ego meis temporibus didici: quorum imaginem video in rebus tuis.

Quibus crederes] Morale praeceptum, vt ex malo eliciatur bonum: cognita enim perfidia, non esse credendum, monet.

Qui plus opibus, armis, potentia valent] Caesar, qui Galliam cum exercitu administrabat; Pompeius, et Crassus, cum Caesare sentientes, qui consulatum gerebant.

Profecisse tantum mihi videntur] Saepe mihi non placet Medicus liber, vt hic: habet enim, *perfecisse tamen: et supra, sententias quoque, pro, sentiasque.*

Stultitia] Stulti enim, qui a senatu et ordinem equestrem, et Pompeium abalienauerint. epist. 8.

Inconstantia] Quod in gratiam redierint cum P. Clodio, quem oderant antea. ex quo Cicero ipse alienatus ab optimatum causa, et stipendium Caesari, et decem legatos, et quaecumque potuit, Caesari ornamenta decreuit: vt in orat. de provinciis c. 11. Designat autem Catonem, Bibulum, Domitium Ahenobarbum, et vniuersam eorum factionem, ita infensam Caesari, vt propterea cum Clodio, qui Caesaris potentiam oppugnare coeperat, in gratiam redierint. ita, dum Clodium ad suas partes adiungunt propter Caesarem, Ciceronem a publica causa propter Clodium remouerunt.

Aduersariorum] Optimatum.

Auctoritate] In senatu: cum antea gratia valuerint apud populum.

Perpauis] Catone, Bibulo, Domitio, qui semper contra paucorum opes pro republica pugnarunt. Plutarchus, Dio, et alii.

Ne per populum quidem] Quem sibi Caesar adiunxerat, diuiso pauperibus campo Stellate, et Campano.

Sine seditione] Non enim populus vniuersus id Caesari tribuisset, quod senatus, qui ab eo fuerat alienior, largitus est.

Se posse assequi arbitrabantur] Verbum, *posse*, nec in meis antiquis libris est, nec in Mediceo: itaque suspicor additum ex ingenio: cum sine eo tamen sententia consistat.

Consecuti sunt] Et quidem ipso decernente Cicerone. quod hic dissimulat, veritus fortasse, ne Lentulum offendat, aut ne famam subeat inconstantiae; cum optimatum causam aduersus paucorum opes antea

antea defendisset. orat. de provinciis c. 8.

Stipendium] Et stipendium, et legatorum numerum, et supplicationes senatus decernebat sine populi suffragio. quae Cicero significat in epist. 9. cum ait, singularibus, et nouis honoribus, ac iudiciis senatus ornatum esse Caesarem. idque exponit aperte in orat. de provinciis c. II. his verbis: *Relatum est ad nos nuper de stipendio exercitus: non decreui solum, sed etiam, ut vos decerneretis, laboravi: multa dissentientibus respondendi: scribendo affui.* Stipendium autem a senatu impetrare, in tantis angustiis aerarii, non facillimum fuit: quod ex eadem oratione conieci. dixit enim c. 5. *Vidētis, non temeritate redemptionis, aut negotii gerendi inscitia, sed auaritia, superbia, crudelitate Gabinii, paene afflictos iam atque euersos publicanos: quibus quidem vos, in his angustiis aerarii, tamen subueniatis ne esse est.* Hac de re sic in ea pro Balbo c. 27. C. Caesarem senatus et genere supplicationum amplissimo ornauit, et numero dierum nouo. Idem, in angustiis aerarii, victorem exercitum stipendio affecit: imperatori decem legatos decreuit: lege Sempronia succedendum non censuit. Harum ego sententiarum et princeps et auctor fui.

Decem legati] Quorum opera in bello vteretur, quique singulis legionibus, singuli praessent. id quod Caesaris Commentarii testantur. in orat. autem de provinciis c. II. hoc modo: *Attum est de decem legatis, quos alii omnino non dabant, alii exempla quaerebant,*

alii tempus differebant, alii sine ullis verborum ornamentis dabant. in ea quoque re sic sum locutus, ut omnes intelligerent, me id, quod reipublicae causa sentirem, facere uberius propter ipsius Caesaris dignitatem. Decem autem fuisse Caesaris legiones in Gallia post prorogam ei alterum in quinquennium prouinciam, declarat ipse lib. 7. de bell. Gall. c. 90. Nouem enim assignat nouem legatis: ipse unam secum, Bibracte hiematurus, retinet. Hirtius etiam lib. 8. c. 54. et 55. decem legiones nono Gallici imperii anno Caesari fuisse demonstrat, quarum duas Pompeio traditas esse, quattuor in Belgio, totidem in Aeduorum regione collocatas. Idem plane confirmat Suetonius in Iulio c. 29. his verbis: *Cum aduersariis pepigit, ut, dimissis octo legionibus, Transalpinaeque Gallia, duae sibi legiones, et Cisalpina prouincia, vel etiam una legio, cum Illyrico concederetur, quoad consul fieret.* Et Plutarchus in Pompeio decem Caesaris legiones nominat. Verum, his omnibus legionibus, si Suetonium c. 24. audimus, non videtur a senatu stipendium esse decretum. *Ad legiones, inquit, quas a republica acceperat, alias, priuato sumtu, addidit.* Plutarchus non distinguit; tantum, prorogam prouinciam, supeditatasque in stipendia militum pecunias, demonstrat. Sed, ut redeam ad legatos; numerus a senatu decernebatur; deligendi, et nominandi potestas aut penes eum erat, qui prouinciae praeerat; aut in eo certe senatus gratificari consuevit iis, quibus legati, reipublicae gerendae causa, legabantur. Decretos a senatu, orat. pro Sextio

c. 14. docet his verbis: *Quid? sua sponte homines in amicorum periculis vestitum mutare non solent? pro te ipso, Ciso, nemone mutauit? ne isti quidem, quos legatos non modo nullo senatus consulto, sed etiam repugnante senatu, tute tibi legasti?* Et in Vatinius c. 15. *Quis legatos umquam audiuit sine senatus consulto? ante te nemo: post continuo fecit idem in duobus prodigijs reipublicae Clodius.* Delectos autem, et nominatos ab iis, quibus imperium provinciae mandabatur, indicant exempla, quae subiungam de multis pauca, ne satietatem habeat prolixa narratio. lib. 2. ad Attic. epist. 18. *A Caesare valde liberaliter inuitor in legationem illam, sibi et sim legatus.* In orat. de provinciis c. 17. *Postea me, ut sibi essem legatus, non solum suasisit, verum etiam rogauit.* lib. 4. ad Attic. epist. 15. *Messius defendebatur a nobis, e legatione reuocatus. nam eum Caesari legarat Appius.* Ad Thermum autem scribens, lib. 13. epist. 55. *legationem ait a se delatam Anneo, cum multis eam petentibus denegasset.* Pertinet eodem illud de Pompeio scriptum curationi frumentariae praeposito lib. 4. ad Attic. epist. 1. *Ille legatos quindecim cum postularer, me principem nominauit.* Officium autem legati, si quis quaerat, quale fuerit, discet ex oratione in Vatinius, in qua c. 15. legatos Cicero vocat, *nuncios pacis ac belli, curatores, interpretes, bellici consilii auctores, ministros muneris provincialis.* Quod si, quae fuerit apud Romanos legatorum dignitas, libet indagare: multa bella suscepta, multas vrbes eorum causa, deletas esse reperie-

mus. de quo sic in orat. pro lege Manilia c. 5. *Legati quod erant appellati superbius, Corinthum patres vestri, totius Graeciae lumen, extinctum esse voluerunt: vos eum regem inultum esse patiemini, qui legatum populi Romani consularem, vinculis, ac verberibus, atque omni supplicio exercitatum necauit?* Quibus verbis etiam illud constat, quod ex Liiuo quoque, et aliis intelligitur, multis post consulatum legationis honorem esse delatum. In Verrem autem actione secunda lib. 1. c. 31. *video, inquit, et ex iis, quae legi et audiui, intelligo: in qua ciuitate non modo legatus populi Romani circumfessus, non modo igni, ferro, manu, copiis oppugnatus, sed aliqua ex parte violatus sit: nisi publice satisfactum sit, ei ciuitati bellum indici, atque inferri solere.* Quo loco Pedianus ait, ob legatos bellum indictum, illatumque esse Corinthiis, et Tarentinis.

Lege Sempronia] Nec satis patet, quae fuerit Semproniae legis sententia; et, si ignoretur, locus hic erit ad intelligendum perdifficilis. quare primum de lege, deinde, quae locus requirit, diligenter exponam. C. Gracchus, Tiberii frater, in ea lege, quam de provinciis tulit, tria comprehendit, vnum, ut senatus consulares provincias decerneret, id est eas, in quas consules, magistratu functi, sorte proficiscerentur; alterum, ut quotannis; tertium, ut, cum decerneretur, intercedere nemini liceret. Prima duo capita ex oratione pro domo cognoscuntur, in qua c. 9. sunt haec: *Tu provincias consulares, quas C. Gracchus, qui vnus maxime popularis fuit, non modo non*
absulit

abstulit ab senatu, sed etiam, ut necesse esset quotannis constitui per senatum, lege sanxit: eas, lege Sempronia per senatum decretas, rescidisti? extra ordinem, sine sorte, nominatim dedisti, non consulibus, sed reipublicae pestibus? In ea pro Balbo c. 27. *Senatus, in angustiis aerarii victorem exercitum stipendio affecit: imperatori decem legatos decrevit, lege Sempronia succedendum non censuit.* Tertium caput in oratione de provinciis animaduerti, in eo loco c. 7. *Faciam, inquit, illas praetorias, ut Pisoni, et Gabinio succedatur statim. Si hic finat. tum enim tribunus intercedere poterit, nunc non potest.* Nam id, nunc non potest, ad legem Semproniam pertinet: qua non licebat intercedi, cum de successione provinciarum decerneretur: quod illa, quae paullo post consequuntur, verba c. 8. demonstrant: *mibi credite: numquam succedetur illis, nisi cum ea lege referetur, qua intercedi de provinciis non licebit.* Venio nunc ad Ciceronis verba. Proximo anno agitatum erat in senatu, ut consulares provinciae duae lege Sempronia a senatu decernerentur, non eius anni consulibus, qui videntur provincias recusasse, sed iis, qui designati nondum erant, qui postea fuere Pompeius, et Crassus, ex interregno creati. Quattuor erant provinciae, quas obtinebant ii, qui consulatum gesserant, Galliae duae, vno imperio coniunctae, quibus praecerat Caesar; Syria, quam Gabinus; Macedonia, quam Piso administrabat. De his quattuor, cum duas tantum lege Sempronia decerni oporteret, variae sententiae dicebantur. erant, qui utramque

Caesari Galliam eriperent, et a frequentis anni consulibus, ubi consulatum peregrissent, administrari vellent. alius neque utramque Galliam, neque Syriam cum Macedonia, sed vel Syriam, vel Macedoniam cum altera Gallia decernebat. Rursus erant duae sententiae, utraque Pisoni Macedoniam relinquens, utraque Gabinio Syriam auferens, sed altera vltiorem Galliam, altera citeriorem cum Syria coniungens. Contra omnes Cicero sensit. dixit enim sententiam, ut Caesar utramque Galliam vsque ad exitum quinquennii, lege Vatinia datum, obtineret: Gabinus, et Piso decederent. Harum sententiarum nulla valuit: nec eo anno consulares provinciae lege Sempronia decretae. id ex eo liquet, quod in utraque Gallia Caesar permansit, in Macedoniam autem praetorius iuit, non consularis, Q. Ancharius, qui statim Pisoni successit: Gabinus in Syria mansit, opinor quod ei, qui praetorias Macedoniam, et Syriam faciebat, de Macedonia permissum, de Syria vel negatum a senatu, vel intercessum a tribuno plebis. Atque haec duabus ex orationibus, de provinciis consularibus, et in Pisonem, fere omnia colliguntur: quae putauimus explicanda, ut intelligatur, cum provinciae consulares anno superiore, id est, Marcelino et Philippo coss. ab senatu decretae non essent, hoc saltem anno, Pompeio et Crasso consulatum gerentibus, decerni debuisse: quod tamen ne fieret, facile perfectum est, consulum videlicet opera, qui Caesaris causam tuebantur, cum Pompeius ei gener esset, Crassi vero filii cum Caesare, Marcus eius quaestor, Publius legatus in Gallia mili-

tarent. quod si de consularibus provinciis lege Sempronia decernendis actum esset; timendum erat consularibus, ne in eam sententiam plures irent, quae Caesari Gallias adimeret. itaque cupierunt, idque facile consecuti sunt, ne consulares provincias obtinentibus succederetur. Oritur quaestio, si consulares provinciae lege Sempronia decretae non sunt, quo modo Pompeius Hispanias, Crassus Syriam, vtramque consulem accepit? Non senatus consulto, sed lege tribunicia, quam tulit C. Trebonius, ut iis provinciis quinquennium uterque praesideret. nam, si a senatu lege Sempronia provincias accepissent; annua tantum provinciarum fuisset administratio. quam ob causam, et simul quia verebantur, ne Galliae sibi a Caesaris aduersariis decernerentur, petere provincias, omissa lege Sempronia a populo maluerunt, Caesaris exemplum secuti, qui et ipse Galliam citiorem inuito senatu, lege Vatinia in quinquennium accepit. Restat illud, quod historiae ordo postulat, ut ostendamus, haec tria, de stipendio Caesaris decreto, de decem legatis, de prorogata provincia, quamquam a Cicerone continenti narratione demonstrantur, temporibus tamen distinguere. non enim facta eodem anno sunt omnia: sed stipendium cum decem legatis decretum Marcellino et Philippo cons. quod indicat oratio de provinciis habita, ut ait Asconius, iis consularibus. in ea enim oratione de decem legatis mentio sit, de prorogata provincia verbum nullum. prorogata autem sequenti anno, Pompeio et Crasso cons. Suetonius in Iulio c. 24. Velleius lib. 2. c. 46. Plutarchus

in Gracchis, Appianus lib. 3. Dio lib. 39. Cicero ipse lib. 8. ad Attic. epist. 3. declarat.

Quod ad te ERN. Quod ego ad te b. cuius scribo] Sic libri mei, sic Medicus: et recte. mutare tamen nonnullis placuit, et pro, ego, ponere, eo.

Non delectat] Pluribus enim verbis, quae nos delectant, persequimur.

Litteris omnibus] Iuri civili, philosophiae, historiae, poeticae etiam facultati: quae ad oratoriam laudem cum pertineant, culta sunt a Cicerone diligenter: quod ipse suis in libris, et Plutarchus in eius vita testatum reliquit.

Tu, rebus tuis integris, discas] Me docuit calamitas: tu in re tua, non ita magna mercede, potes discere.

Neque salutis nostrae] Ut rempublicam quidem, sed simul cum ea nosmetipsos diligamus.

De filia, et de Crassipede] Ciceronis filia Tullia ter nupsit, contra quam Pedianus et Plutarchus videntur existimasse, L. Calpurnio Pisone Frugi, Furio Crassipedi, cuius numquam praenomen inueni, P. Cornelio Dolabellae. Piso periit exfulante Cicerone; Crassipedis interitus mentio nulla; ut dimissam ab eo putem: Dolabella diuortium fecit: nec multo post ex partu decessit. quae colliguntur omnia ex his, et ad Atticum, et ad Q. Fratrem epistolis.

Speroque et opto, nobis hanc coniunctionem voluptati fore] Fore, ad verbum, spero, non ad, opto, respicit. nam, opto esse, dicitur, non, opto fore. quo factum est, ut nonnulli, de mendo suspicati, legendum

dum putauerint, *optoque et spero*, ignari scilicet Ciceronianae consuetudinis: cuius exempla possum afferre multa, sed vno contentus ero: quo satis probabitur, non eius, quod prope adest, sed quod longius distat, nominis habitam esse rationem. prima verba lib. 1. de Leg. haec sunt: *Lucus quidem ille, et haec Arpinatium quercus agnoscitur, saepe a me lectus in Mario.*

Lentulum nostrum] Naturalem huius P. Lentuli filium, adoptivum autem Manlii Torquati, ut Dio lib. 39. narrat. Hunc ab Octaviano, victis reipublicae partibus, occisum ait Plutarchus, falso gloriatum, inani studio laudis, se quoque Caesaris necis cum Bruto et Cassio participem fuisse; quod ipsemet fateatur lib. 12. epist. 14. his verbis: *Ego me de republica puto esse meritum, ut non provinciae istius beneficium expectare debeam, sed tantum, quantum Cassius, et Brutus, non solum illius facti periculi, sed societate, sed etiam huius temporis studio et virtute.*

Eximia spe, summae virtutis adolescentem] Eadem sententia de Curione dixit in Phil. 2. c. 18. *Adolescentem, summa spe et animi et ingenii praeditum.* In pueris autem, et adolescentibus laudari solet spes, facta non possunt. Huc pertinet Serui locus, ubi explanatur illud Virgilii ex lib. 6. Aen. v. 877. *In tantum spe tollet auros* Rhetorice, ait, *spem laudat in puero, quia facta non invenit. est autem Ciceronis in Dialogo: Fanni, causa difficilis, laudare puerum: non enim res laudanda, sed spes est.*

Studiusi] Scientiam litterarum Lentulo tribuere videtur Cicero in libro de clar. orat. c. 77. cum ait:

Quidquid habuit, quantumcumque fuit, illud totum habuit ex disciplina: instrumenta naturae deerant.

Imitatione tui fac erudias] Ut in tuam vitam, tamquam in speculum, intuens, tibi studeat esse quam simillimus. virtutis enim disciplinam meliorem reperiet nullam, quam contemplationem, atque imitationem tui. Quibus verbis usus est Cicero de filio suo in epist. 7. ad M. Brutum.

Nulla enim erit hac praestantior disciplina] Legerat accuratissime Cicero Xenophontis libros de Cyro maiore conscriptos. quod ipse lib. 9. epist. 25. ad Papirium ostendit his verbis: *παιδείαν Κύρου, quam contriueram legendo, totam in hoc imperio explicavi.* Ex ea lectione haec erant praeclara multa in illius memoria, ut hoc fortasse de maiorum imitatione. nam apud Xenophontem lib. 8. c. 17. sic Cyrus moriens filios alloquitur: *Ἐγὼ μὲν οὖν ἐγὼ ὑμᾶς ἱκανῶς διδάσκω, οἷός τις ἔστι πρὸς ἀλλήλους εἶναι· εἰ δὲ μή, καὶ πατέρα τῶν προγεγενημένων μανθάνετε, αὕτη γὰρ ἐρίστι διδασκαλία.*

Quia tuus] Amamus enim amicorum filios, qualescumque sunt, parentum causa. quam sententiam confirmant Trebonii verba lib. 12. epist. 16. *Tibi, inquit, quod vere facere possum, libenter gratulor, nec minus etiam nobis: quod eum, quem necesse erat diligere, qualiscumque esset, talem habemus, ut libenter quoque diligamus.*

Quia te dignus] Virtuti deditus, ac probitati: ut, etiam si tuus non sit filius, amandus tamen suo pte merito videatur.

Quia nos diligit] Nihil enim mihi minus hominis videtur, quam non respondere in amore iis, a quibus

pronocere: ut est in epist. I. ad M. Brutum.

EPISTOLAE VIII. ARGVMENTVM.

Desperata iam reductione regis, queritur de statu rerum communium; ut ex eo Lentulus de sua ratione meditetur. itaque negotialem epistolam esse dicemus: quandoquidem ad Alexandrinum negotium tota fere narratio spectat. quiddam tamen quasi consolationis affert, cum ait: sunt quidem certe in amicorum nostrorum potestate: et cum subiungit infra: Pompeium tibi valde amicum esse cognoui. Postremo claudit epistolam spe supplicationum, et officii sui mentione: ut Lentuli dolorem, amissa regis restitucendi spe, aliqua saltem ex parte leniat.

EXPLANATIO.

De omnibus rebus] Non de regia tantum causa, sed omnino de omnibus rebus, quae ad te pertinent.

Pompeius] Consul.

Susceperit] Agendum tua causa.

Ex Emplatorio] Non agnosco Romanam gentem: et malim, ex M. Plaetorio. Plaetorii enim inter gentes Romanas noti; et M. Plaetorius praetor in orat. pro Cluent. c. 53. nominatur.

Praefuit] Praecipuam curam, dum agerentur, adhibuit.

Non facile est scribere] Cum tota ratio senatus, iudiciorum, rei totius publicae commutata sit.

Quidem certe] Ita veteres loquebantur de re satis optata, cum eam, quae erat optatior, assequi non licebat. res, inquit, communes optime se non habent, sunt tamen in amicorum nostrorum potestate. non habemus, quod volumus, ut sit optimus rerum communium status: id quidem certe habemus, quod secundo loco optandum erat, ut in amicorum nostro-

rum potestate sint. Epist. 9. Tu me consiliario, fortasse non imperitissimo, fideli quidem, et benenolo certe, usus esses. Quo loco separatim posuit, elegantiae causa, quidem, et certe: quemadmodum epist. 5. Catoni quidem, quoquo modo se res habeat, profecto resistimus.

Amicorum] Pompeii et Caesaris: addo etiam Crassum; cum quo, rogatus a Pompeio, et Caesare, a Publio praeterea, ipsius Crassi filio, redierat in gratiam. epist. sequenti, et lib. 5. epist. 8. et apud Plutarchum in Crasso.

Nullam mutationem] Vere: numquam enim postea res publica valuit.

Habitura res esse videatur] Hic est ille numerus, quem in Cicerone obtrectatores eius notabant; non quod optimus non esset; sed quod ei nimium familiaris, quasi de industria quaesitus. Tacitus in dialogo de orat. c. 23. Nolo irridere rotam fortunae, et Ius Verrinum, et illud, tertio quoque sensu in omnibus

bus pro sententia positum, Esse videatur. Quinctilianus quoque lib. 10. c. 2. *Noueram, inquit, quosdam, qui se pulchre expressisse genus illud caelestis huius in dicendo viri sibi viderentur, si in clausula posuissent, Esse videatur.* Sane et in ea, quae proxima sequitur, idem iteratum est. Verum, ut mihi videtur, inique faciunt, qui vitiosum existimant, quod et a sententia postulatur, et aures ob numeri suauitatem oblectat, nec tamen, ut ait Tacitus, tertio quoque sensu in omnibus pro sententia ponitur.

Vt debe.] Ob eius in me merita.

Vt tunc mihi praecepisti] Cum eius in me beneficium, cuius ipse testis fueras, praedicares. In epist. sequenti: *Pompeio plurimum, te quidem ipso praedicatore ac teste, debebam.*

Vt me pietas, utilitasque cogit] *Pietas*, erga optime de me meritum: *utilitas*, cum habendam mihi rationem aliquando etiam salutis intelligam. Epist. sequenti: *Nec mihi aliter potuisse videor hominum perditorum de me consilia frangere, nisi cum praesidiis iis, quae semper habui, nunc etiam potentium benevolentiam coniunxissem.* *Pietas* autem nomen erga eos etiam, qui summa in nos beneficia contulerunt, usurpari solere, diximus in epist. 1. Antiqui libri, vel, *dictas*, vel *dictas*, habent: ex quo nonnulli legunt, *dignitas* quod, ut opinor, diuersam a Ciceronis mente sententiam habet, cogebatur enim utilitate, non dignitate; quae reuocare potius ab eorum amicitia videbatur, qui de sua potentia, non de republica laborabant, et sibi non nihil, salutis causa, discedendum a dignitate, dixit in proxima episto-

la. idemque significat, cum subiungit, non libenter se rectum, et confirmatum a republica sensum deponere, et infra: *dignitatem illam consularem fortis et constantis senatoris, nihil est, quod cogitemus.* At enim, cum proxime dixerit, *ut debeo*, videtur abundare, *pietas*. Non abundat, sed augeat id, quod dixit: quod et oratorium est, et Ciceroni, oratorum omnium principi, frequentissimum. saepe enim ita debemus, ut officio moueamur potius, quam impellamur. Itaque Cicero, non se debere tantum, sed cogi etiam pietate, demonstrat; cum Pompeium in recuperanda salute ita pae-ne sui studiosum senserit, ut erga liberos parentes: in quos nomen pietatis conuenire, iam diximus.

Ad eius rationes] Ad ea, quae illi utilia sunt, quaeque ille vult. Pompeium significari, satis constat.

Putasti] Cum de me ageres.

Quam sit difficile] Indicat, se coactum sua consilia ad potentium voluntatem accommodare coepisse.

Praesertim rectum] Non enim facile boni ciues a sententia demouentur.

Confirmatum] Veterem, ac diuturnam sententiam appellauit in epistola superiore.

Ipse me confirmo] Quasi rem nouam: non tam ut salutem seruiam, quod antea non feci: quam ut optime de me merito gratiam referam. Proxime dixit: *me ad eius rationes adiungo.*

A quo honeste dissentire non possum] Cum is auctor fuerit salutis meae.

Simulatione] Quia Pompeius in ciuitate plurimum valeat.

Animi inductio] Excluditur simulatio, non tamen amor ostenditur.

tur. propterea subiungit: *et meretricule amor.*

Videantur] Magni amoris argumentum, vt voluntatem sequatur opinio.

Aduersarii] Qui optimates haberi volebant.

Concedant omnes] Cum intelligant, honeste me a Pompeio, cui tantum debeam, dissentire non posse.

Vel taceam] Transiit ad minora. nam, si conceditur, vt ea defendat, quae Pompeius velit, multo magis, vt taceat: maxime vero, vt ad studia se referat litterarum: quo videri posset, ea, quae fierent, non probare, et multo magis consulere videretur dignitati suae, quam si vel defenderet in senatu, quae Pompeius vellet, vel etiam taceret.

Per eiusdem amicitiam] Cuiroganti, vt in senatu adsim, eiusque voluntatem defendam, pro amicitia deesse non possum.

Perfuncti essemus] *Perfunctus* esse dicitur, qui ad exitum alicuius rei, siue optabilis ea sit, siue contra, iam peruenit. prioris generis exemplum hoc est: *perfuncti honoribus amplissimis.* et lib. 3. de Orat. c. 2. *Qui ei annus primus ab honorum perfunctione aditum, omnium concessu, ad summam auctoritatem dabat, is eius omnem spem, atque omnia vitae consilia morte peruertit.* Et Sulpicius lib. 4. epist. 5. *Omnibus bonis prope perfunctam esse.* Posterioris generis plura et apud hunc nostrum, et apud alios exempla suppeditant. *Defungi*, valet idem, sed hoc differt, quod in malam partem semper, vt mea memoria est, accipitur: quo modo Coelius lib. 8. epist. 1. vsus est: *Et hoc mendacio, si qua pericula*

tibi impenderent, vt defungeremur, optari.

Dignitas] Quod erat praemium maximorum laborum.

Capessenda] Administranda. id enim est *capessere*. epist. sequenti: *Neque integrare mihi ad consulendum, capessere rempublicam, implicatus tenebar.* Lib. 3. de republ. apud Augustinum lib. 2. de ciu. Dei c. 21. *Omnino nulla respublica est, quoniam non est res populi, cum tyrannus eam, factione capessat.* Lib. 4. apud eundem lib. 2. c. 10. *Aeschines Atheniensis, vir eloquentissimus, cum adolescens tra-goedias attitauisset, rempublicam capessuit.*

Nulla cum grauitate] Assentiri enim iis, contra quos antea reipublicae causa senferis, leuitatis est.

Paucis] Si pauci, quo modo ab iis frustra dissentitur? quia pauci quidem principes, Caesar, Pompeius, Crassus, sed factio eorum maxima.

Frustra] Cum etiam in senatu, qui alienior ab iis antea fuit, auctoritate plurimum valeat.

De tua ratione] De eo, quod ad te pertinet, de regia causa.

Senatus] Per quem consecuti sunt, quae ne per populum quidem sine seditione se assequi posse arbitrabantur. Populum non nominat, quia commutatus is non erat: semper enim Caesaris causam iuuat.

Otium] Satis superque habebimus, si per eos, qui rerum potiuntur, nobis licebit esse otiosos.

Praestaturi] Permittent, nihil vt agamus, et otiosa, et tranquilla vita perfruamur.

Quidam homines] In primis M. Cato, eiusque sororum viri, M. Bibulus, et L. Domitius Ahenobarbus,

bus, Caesaris, et Pompeii veteres inimici.

Dignitatem consularem] Consularium enim sententiae magnum in senatu pondus habere debent; in quo dignitas est; nunc non habent: amissa igitur dignitas est.

Fortis, et constantis] Qui nullis periculis a tuenda republica deterretur, cuius nunc fortitudinis atque constantiae neque praemium est ullum, paucis omnia tenentibus: neque fructus, quia frustra differtitur.

Ordinem coniunctissimum] Equestrem ordinem: quem ipse Cicero consul cum senatu coniunxerat. alienatus autem est a senatu Catonis opera, qui, petentibus Asianis publicanis, ut induceretur locatio vectigalium, quae, cupiditate prolapsi, nimium magno conduxerant, responsum dari passus non est: quam Caesar, anno sequenti consul, occasionem arripuit conciliandi sibi, et a senatu disjungendi ordinis equestris, de quo Suetonius in Iulio c. 20. *Publicanos, remissionem petentes, tertia mercedum parte relenuit: ac, ne in locatione novorum vectigalium immoderatus liceretur, propalam monuit.* Idem confirmat Dio lib. 38. et Appianus lib. 2. de bell. civi. Cicero autem lib. 1. ad Attic. epist. 17. plane rem exponit. *Asiani, inquit, qui de censoribus conduxerant, questi sunt in senatu, se, cupiditate prolapsos, nimium magno conduxisse: et induceretur locatio, postulauerunt. Ego princeps in adiutoribus atque adeo secundus.* Ibidem paullo post: *Ego conservans rationem, institutionemque nostram, tueor, ut possim, illum a me conglutinatam concordiam.* Epist. 18. *Alienati equites*

Romani, sic ille annus duo firamenta reipublicae, per me unum constituta, evertit: nam et senatus auctoritatem abiecit, et ordinem concordiam disiunxit. In eadem: *Cato miseros publicanos tertium iam mensem vexat, neque iis a senatu responsum dari patitur.* Lib. 2. ad eundem epist. 1. *Cum equitatus ille, quem ego in clivo Capitolino collocaram, senatum deseruerit.* Ibidem paullo post: *Quid impudentius publicanis renunciantibus? fuit ramem, retinendi ordinis causa, facienda iactura. Restitit, et periculis Cato.* In Catilinam autem orat. 4. c. 7. ad conservandam senatus equitumque concordiam hortatur his verbis: *Quam coniunctionem si, in consulatu confirmatam meo, perpetuam in republica tenuerimus: confirmo vobis, nullum posthac malum civile ac domesticum ad illam reipublicae partem esse venturum.*

Hominem clarissimum] Pompeium, quem abalienauerant a senatu, qui ea, quae ille, devicto Mithridate, regibus, dynastis, et civitatibus in Asia concesserat, confirmari a senatu non permiserant: quorum princeps fuit L. Lucullus, qui sororem M. Catonis Serulliam in matrimonio habebat, adiuvantibus Catone et Metello Celere consule, ex quo Pompeius, vxore ducta Caesaris filia, facile impetrauit, ut is consul acta sua confirmaret. Appianus lib. 2. de bell. civi. Dio lib. 37. Suetonius in Iulio c. 19.

Eo consule] Non, cum erit consul, sed, quoad erit. hoc enim anno, quod iam diximus, consulatum gerebat cum M. Crasso.

Affixum] Numquam ab eo discedam, haerebo illi, ut haerent ea, quae

quae affixa sunt. lib. 3. ad Q. Fr. epist. 1. *Dedit etiam alteram illam mihi, qua iubes eum mihi esse affixum, tamquam magistro.*

Etiam propter id ipsum] Non solum quia te diligit, sed etiam propter id ipsum, quod me tibi, de me optime merito, eam, quam debeo, praestare memoriam, ac benevolentiam intelliget: tum quia solet amabilis, et iucunda apud omnes esse grati animi significatio: tum eo praecipue nomine, quod Pompeius, qua in ipsum quoque voluntate sim, cui debeo plurimum, inde coniecturam capiet.

Minimam] Vnde tibi, quo animo sim in maximis, licet conicere.

Consequi possum] Sic epist. 4. *Si vitam pro tua dignitate profundam, nullam partem videar tuorum meritorum assecutus.*

Rumor erat] Verus. nam epist. sequenti: *te esse imperatorem, provinciamque bene gestis rebus cum exercitu victore obtinere, ut debeo, lactor.* Quamquam explorata Len-

tuli victoria nondum erat. si enim certus bene gestae rei nuncius allatus esset, epistolam inscripisset, *Lentulo Imperatori*, ut in epistola sequenti.

Pompeio] Ut, allatis tuis litteris, rem bene gestam significantibus, referat ad senatum de supplicationibus tibi decernendis.

Plus contenderimus, quam possumus] Velle se plurimum Lentuli causa, ostendit, nec tamen praestare posse, quantum debeat. Simile illud lib. 4. epist. 8. *Ut me non solum omnia debere tua causa, sed ea quoque, etiam quae non possum, putem.* Item Phil. 6. c. 7. *Consilio, quantum potero, labore, plus paene, quam potero, excubabo vigiloque pro vobis.*

Quam debemus] Nam, ut omnia tua causa praestem, vincentur tamen meritis tuis officia mea. Quod autem hic, *minus quam debemur*, lib. 6. epist. 4. dixit, *merita non assequar.*

EPISTOLAE IX.

ARGVMENTVM.

Sine dubio moralis est epistola, ob eam maxime causam scripta, ut id, quod factum est, recte factum ostendatur. quaerenti enim Lentulo, cur cum inimicis, Caesare, Appio, Vatinio, in gratiam Cicero redierit, atque ita, ut Vatinium, quem accusauerat antea, defenderit, ac laudarit, causas exponit consilii sui. Tota vero eius excusatio quinque potissimum rationibus nititur: primum, quod, cum et Pompeio plurimum debeat, et iurificam Caesaris erga se, fratremque suum liberalitatem sit expertus, ad eorum se rationes non inuitus adiungat, a quibus honeste dissentire non possit: deinde, quod in eum sensum non tam alliciat, ut beneficiis, quam compellatur iniuriis; cum ei ciues improbi nocere studeant, boni etiam inuideant: tertio loco, quod, habendam esse non modo dignitatis, verum etiam salutis rationem, exsilio sui calamitate doctus, intelligat: tum, quod, cum Pompeio, ac Caesare, optime utroque de republica merito, coniungi, et eorum causa paullisper sententiam mutare, turpe non

non

non sit: idque confirmat sapientissimorum hominum auctoritate, qui perpetuam in republica gubernanda sententiam numquam laudauerint: postremo, quod, in eo se nihil contra Lentuli voluntatem commisisse, crediderit; cuius animum nouerit tum sibi amicissimum, tum nulla in ceteros maleuolentia suffusum. Extrema pars epistolae negotia continet, de suis scriptis, de Lentuli rebus domesticis, de Q. Fratris negotio, de Appii cupiditate Ciliciae administrandae, de publicanis.

EXPLANATIO.

Lentulo Imperatori] Re bene gesta, qui ab exercitu imperator erat appellatus, litteras suas imperatoris nomine inscribebat: quod Cicero fecit lib. 2. epist. 10. Similiter, qui ad eum scribebant, imperatorem appellabant: propterea superiores litterae inscribuntur *Lentulo proconsuli*, victoria nondum certa; hae vero, *imperatoris*, cum plane cognita res esset.

Gravissimum] Quod tamen sua gravitate tuorum in me meritorum pondera non aequat.

Sanctissimum] Proprie enim de diis usurpatur, inde transfertur in patriam, in parentes, in optime meritos. epist. 1.

Abundantia quadam amoris, et etiam grata sint ea] Vera laus liberalitatis in eo sita est, cum ita beneficium damus, ut ab eo, qui accipit, non modo fructum, aut mercedem ullam non exigamus, sed ne exspectemus quidem. hac laude Cicero ornat Lentulum: sed adiungit alteram, humanitatis videlicet, cum studia sua non modo ab eo non exspectari significat, sed grata etiam esse, neque grata ob eam causam, quod utilitatem, vel honorem pariant, sed propter quandam amoris abundantiam, significat.

Sine nefario scelere] Peccat, qui gratiae referendae occasionem praetermittit: sed nec, quicumque pec-

cat, sceleratus est; nec omnia scelera nefaria sunt. Ostendit igitur Cicero magnitudinem eius beneficii, quod a Lentulo acceperit, cum ait: ea studia ita a se deberi, ut praetermitti sine nefario scelere non possint.

Notior atque illustrior] Geminatio verborum idem significantium, (*πλεονασμὸν* rhetores appellant,) modo virtus est, ubi sententiam auget, vel ornat; modo vitium, ubi neutrum: quo de utroque genere lib. 8. c. 3. et lib. 9. c. 3. disputat Quintilianus. hic non est otiosum, *illustrior*: addit enim ad sententiam: quia nota multa sunt, nec tamen illustria. ornat autem, quia translata verba quiddam habent magnificentius, quam propria, et orationem, ut ait Cicero in oratore, quasi stellae quaedam illustrant.

Hoc tempore omni] Triennium. nam ante biennium Lentulus, consulatu functus, iterat in Ciliciam, mansitque ad Calpurnium, et Messallam consulem: quo anno successit ei App. Claudius.

Ostendis] Verbis significas. sic epist. 1. *Ceteris in rebus se acerrimum tui defensorem fore ostendit.*

Potes] Ostendis, inquit, futurum, ut opiniones nostrae consentiant in capienda republica, idque

que potes, quia me tuarum actionum, sententiarum, voluntatum socium, comitemque habebis. Hoc in extrema fere epistola.

Vehebenter exspecto] Propter mutuam benevolentiam, et opinionum similitudinem.

In sententiis senatoriis] Omnis populi mentione, senatum nominat: cuius causam optimates tuebantur; cum leues, et improbi ciues populi gratiam sectarentur.

Actione atque administratione reipublicae] Latius patebat, actione: contraxit igitur, et a toto actionum genere transit ad eam partem, in qua Lentulo notior, et illustrior eius animus esse potuisset. id autem erat, reipublicae administratio: cum qua sequens verbum floruisse, apte congruit.

Floruisse] Coniunctis enim duorum consularium sententiis, utrique dignitas comparatur.

Ostendam equidem] Ut intelligas, me non aliter, ac debeam, sentire. veruntamen, si tu assuisses, nihil sine consilio tuo fecissem, te auctore profus in omnibus rebus usus essem.

Auctore] Secutus essem voluntatem tuam in reconcilianda cum Caesare, Appio, Vatino gratia.

Amicissimo et sapientissimo] Cur ei non obtemperem, atque obsequar, qui et omnia mea causa vult, et ita excellit sapientia, ut errare non possit? hoc enim simul utrumque requiritur in eo, qui consilium dat.

Fideli quidem et benenolo] Fides, et amor a consiliario postulatur. non enim praestare fidem, quod probitatis est, videtur satis: sed agere etiam oportet ea diligenter, quae ad rem pertinere

ducimus; quod amoris est. ita, cum benevolentiam, et sapientiam Lentulo tribuerit, ei se comparat in benevolentia: quod amabile potius, quam odiosum est: sapientiam vero nec eandem sibi arrogat, nec tamen omnino detrahit, cum ait, *fortasse non imperitissimo*.

Tua quidem causa] Nam mea te adesse maluissim. Expreslit egregie lib. 2. epist. 1. eandem sententiam his verbis: *Ego te absuisse tam diu a nobis, et dolui, quod carui fructu incundissimae consuetudinis, et laetor, quod absens omnia cum maxima dignitate es consecutus*.

Imperatorem] Appellatum ab exercitu. lib. 2. epist. 10.

Bone gestis rebus] Materiam triumphandi rectores prouinciarum ex finitimarum gentium bellis quaerebant. Triumphauit Lentulus ex Cilicia, non statim ad urbem reuersus, sed post aliquot menses: id quod ex eo loco lib. 5. ad Attic. epist. 21. licet intelligere: *Accepit iam satis celeriter Iconii per publicanorum tabellarios a Lentuli triumpho datas*.

Vberiores et praesentiores ERN. praestantiores] Apte post copiam subiungitur magnitudo: idque Cicero saepe facit. cum igitur ad sententiam et Ciceronis consuetudinem accedat veterum aliquot librorum auctoritas; verbum, *praestantiores*, in *praesentiores*, quod alii maluerunt, commutare visum non est.

Vliscendis] Dicimus, *ultus est inimicum*, ut hic, et *ultus est sese*, ut paullo post, sensu eodem. significat autem eos, qui se in reductione

atione Ptolemaei regis aduersarios Lentulo praebuerant.

Inimicos esse] Populares ciues hic significat; optimates autem, cum subiungit, *inuidere*: quod utrumque genus saepe notat in his epistolis.

Propugnationem] In consulatu.

Actionis] Cum me consul virtute, et constantia in patriam ab exilio reduxisti.

Perennis inimicus] Cum sequatur, *in te potissimum*, C. Catonem hunc esse, possit aliquis iure suspicari, qui biennium ante tribunus plebis rogationem tulerat, ut imperium Ciliciae Lentulo abrogaretur. epist. 5.

Fractam] A consequentibus nominantur multa: ut hic, *fractam vim*, Cicero appellat, quia Lentulo non nocuit. exitus enim, quam infirma vis eius esset, ostendit.

Debilitatam] Translatis illustratur oratio. haec autem duo, *frangi*, et *debilitari*, saepe Cicero coniungit, ut lib. 5. epist. 13. *Circumspice omnia membra reipublicae, quae notissima sunt tibi. nullum reperies profecto, quod non fractum, debilitatumue sit.* et lib. 1. ad Q. Fr. epist. 1. *Animos nostros frangi, et debilitari molestia non oportet.* Et pro Flacco c. 26. *Quae urbs auctoritate tanta est, ut iam fractum prope ac debilitatum Graeciae nomen, huius urbis laude nitatur.*

Nostram vicem] Quod ad nos pertinuit, quod ipsi facere debuimus. sic, *dolere tuam vicem*, veteres dicebant, pro, quod ad te pertinet: et Plautus in Captiu. Act. 3. Sc. 3. v. 10.

— *Neque de hac re negotium est, quin male*

Occidam, oppetamque pestem, heri vicem meamque.

Vltus est ipse sese] Se ipse puniuit, poenas ipse sibi eas intulit, quas inferre nos debuimus.

Ne libertatis quidem] Ut ei ne liberum quidem sit in publico versari; vel quod scelus aliquod insigne committere voluerit: vel quod reuocatus in iudicium sit; cum defendente Scauro, hoc ipso anno, ut Pedianus docet, Quintili mensis absolutus esset. certe cum propter alia flagitia, tum eo nomine inuisum esse optimatibus oportuit, quod tribunus plebis intercesserat, ne consules Marcellinus, et Philippus comitia consularia habere possent. ex quo senatus, ad moerorem indicandum, vestem mutauit. epitome Liuiana lib. 105. quo magis haec suspicor ad eum attinere: nam de P. Clodio quidem, Ciceronis, et Lentuli inimico, vix crediderim. non enim hoc in eum conuenit, *nullam sibi libertatis partem reliquit.* id enim quale esset, vel ipsius scripta Ciceronis, ad obiciendum parati, vel monumenta annalium ostenderent. Porro tantum abest, ut omnes libertatis partes Clodius amiserit, ut etiam pristinam dignitatem retinuerit, quippe qui de petenda suo anno praetura, id est, biennio post aedilitatem ab eo gestam, cogitauerat. quod Cicero in orat. pro Milone c. 12. testatum reliquit.

In meis rebus expertum] Quod dixit epist. 5. *Te videre, et sentire eandem fidem esse, hominum in tua dignitate, quam ego in mea salute sum expertus; ex tuis litteris intellexi.*

In molestia gaudeo] Figura quaedam ex mistione contrariorum orationi venustatem concilians; quae nisi pluribus ostendatur exemplis, fortasse

F

fortasse

fortasse non facile dabitur imitandi facultas. Nobis autem, hunc interpretandi laborem suscipientibus, id maxime propositum fuit, ut adolescentes, pro viribus ingenii nostri, commodiore quadam quasi via ad aliquam eloquentiae laudem perduceremus. Duplex igitur haec figura est. aut enim cum significatione doloris, et molestiae, coniungitur gaudium, et consolatio: aut contra, gaudii consolationisque significationem dolor, et molestia sequitur. Primum genus hoc exemplo declaratur, *in molestia gaudeo*. Et lib. 2. ad Q. Fr. epist. 15. *Se effecturum, ut ego in medio dolore, ac desiderio tui, te, cum a me abesses, potissimum secum esse laetarer.* Nec dissimile illud epist. 6. *Me in summo dolore, quem in tuis rebus capio, maxime scilicet consolatur spes, quod valde suspicor, fore, ut infringatur hominum improbitas.* Aut illud lib. 1. ad Attic. epist. 17. *In ista incommoditate alienati illius animi, et offensi, illud inest tamen commodi.* Aut lib. 11. epist. 26. *In maximo meo dolore hoc solatio utor.* Alterum genus agnoscitur lib. 15. epist. 21. *Sed tamen in ea voluptate, hunc accepi dolorem.* lib. 16. epist. 8. *In magna consolatione ingens inest sollicitudo.* lib. 2. ad Q. Fr. epist. 10. *Nunc mihi incunditatis plena epistola hoc adpersit molestiae.* Pertinere videtur ad hoc genus et illud lib. 2. epist. 16. *Hoc adpersi, ut scires, me tamen in stomacho solere ridere.*

Non ita magna mercede] Quod explanauit epist. 6. *Minore in re violatur tua dignitas, quam mea salus afflictata sit.* et epist. 7. *Multum interest, verum laus imminuatur, an salus deferatur.*

Maximo dolore] Afflicta salute, cum eiectus patria sum.

De qua ratione] Ut intelligas, quam incerta sit hominum fides, quae me causa de vetere illa mea, diuturnaue sententia prope iam depulit, et cum inimicis in gratiam reduxit. Hoc Cicero significat, ut consilii sui mutationem, cuius causam Lentulus quaesierat, excuset.

Cum Caesare, et cum Appio] Quos antea inimicos diuersis nominibus habuerat, Appium, P. Clodii, fratris sui, gratia; Caesarem, quod in quodam iudicio, de statu temporum paullo liberius locutus, eius animum offenderat, de quo Suetonius in Iulio c. 20. haec: *Cicerone in iudicio quodam deplorante temporum statum, P. Clodium, inimicum eius, frustra iam pridem a patribus ad plebem transire nitentem, eodem die, horaque nona transduxit.* Idem ipse confirmat in orat. pro domo c. 16. *Hora fortasse sexta diei questus sum in iudicio, cum C. Antonium collegam meum defenderem, quaedam de re publica, quae mihi visa sunt ad illius miseri causam pertinere. Haec homines improbi ad quosdam viros fortes longe aliter, atque a me dictaerant, detulerunt.* Hora nona, illo ipso die, tu es adoptatus. Et in orat. de prouinciis c. 17. *Transduxit ad plebem inimicum meum: siue iratus mihi, quod me secum ne beneficiis quidem videbat posse coniungi: siue exoratus.* Idem Plutarchus, Dio, alii.

Esse in gratia] Audierat Lentulus, Ciceronem de commodis, et ornamentis Caesaris maxime omnium in senatu laborasse. decreuerat enim ei sua sententia supplicationes

tiones quindecim dierum, quod ante contigerat nemini; stipendium, et decem legatos: praeterea, cum de successione Galliarum ageretur, luculentam habuerat de consuenda Caesari utraque Gallia orationem, quae nunc exstat, inscripta, *de prouinciis consularibus*.

Teque id non reprehendere] Offensus Lentulus iisdem, quibus Cicero, vitis optimatum, inuidia scilicet, atque obsecratione, nouam Ciceronis cum inimicis coniunctionem, maximeque cum Caesare, populi gratia florentissimo, non improbat. Scripserat enim ad eum Cicero cum alia de amicorum perfidia, tum illud epist. 7. *In te, homine omnium nobilissimo, similia inuidorum vitia perspexi*.

Vatinium] Quem maxime oderat, et reipublicae causa, et sua: quod primum tribunus plebis contra senatus voluntatem multa commiserat; deinde testimonium dixerat in P. Sextium, cuius in primis opera Cicero in patriam redierat. Exstat in Vatinium oratio.

Defenderim] Defendit rogatu Caesaris: ut infra, ipse etiam Vatinus lib. 5. epist. 9. defensum se a Cicerone, eiusque patrocinio periculum euasisse significat. Valerius Max. lib. 4. c. 2. *Cicero P. Vatinium, dignitati suae semper infestum, duobus publicis iudiciis tutatus est*.

Laudarim] Defendebant reos patroni, laudabant viri nobiles, ut eorum auctoritas ac testimonium quasi commendaret eos iudicibus. paullo post: *Sedente Cn. Pompeio, cum et laudaret P. Sextium, introisset in urbem*. Et M. Scaurum, quem Cicero defendit, laudatum a nouem consularibus, in Asconio legimus.

Ego me] Haec tota narratio ad euicendam leuitatis, et inconstantiae culpam pertinet. ostendit enim Cicero, se in patriam rediisse ita animatum, ut et cum quibus, et contra quos antea, cum iisdem, et contra eosdem in capessenda republica sentiret: sed eum sibi animum, eamque sententiam inuidia, et obsecratione quorundam sibi esse ereptam. probat hoc exemplis, quod in Sextii iudicio, sedente Cn. Pompeio, non reputans quid ille, aut quid Caesar vellet, contra utrumque suam pristinam dicendi libertatem retinuerit, maxime vero, quod de agro Campano diuidendo sententiam dixerit eam, quae Caesarem, et Pompeium, eius generum, optime de se meritos offendit.

Initio rerum, atque actionum tuarum] Non quo primum tempore Lentulus de eo restituendo coepit agere, sed cum primum restitutus est; ut e sequentibus apparet. dicit enim, *initio actionum tuarum*, pro, initio reditus mei; qui actio tua fuit.

Reipublicae] Ut in ea tuenda pristinam consuetudinem seruarem.

Quendam] Hoc verbo amoris magnitudo tanta declaratur, quantum verbis exprimere non licet. sic enim loquimur, ubi conceptam animo sententiam enunciare, atque ostendere pro voluntate non possumus: lib. 2. epist. 4. *Incredibilis quaedam expectatio*. in hac, infra: *Commemoranda quaedam, et diuina Caesaris in me, fratremque meum liberalitas*.

In te ipsum] Non solum in rempublicam.

Summa ac singularia] Possunt enim esse summa, nec tamen singularia. Sunt enim *summa*, quibus

bus nulla maiora; *singularia*, quae omnium maxima.

Studia] *Amorem*, et *studia* nominat, quia nec amorem semper studia comitantur, praesertim summa, et singularia, nec semper studiis amor, praesertim incredibilis, adiunctus est.

Deberem] Et hic augetur sententia. dixi, *amorem* interdum sine studiis esse, *studia* sine amore: iure igitur utrumque Cicero coniunxit. nunc addo, eum, qui et amet incredibiliter, et ei, quem amat, summe faueat, interdum hoc facere sua sponte, non beneficio adductum: quo minor eum, si ab illa voluntate discedat, sequitur infamia. maior igitur ab eo expectanda constantia, qui amat eum, cui plurimum debet; cum intelligat, sibi non inconstantiae modo famam, sed ingrati quoque animi crimen pertimescendum.

Multum adiunxisset] Cum enim omnes magistratus vna cum Lentulo de Valute Ciceronis promulgarint, in eoque omnes ordines, hominesque contenderint, ideo restitutus ab ipsa republica Cicero videtur.

Communi officio civium] Erga patriam, cui nascimur, ut dixit Plato.

Debitum praestitissim] Proprie coniungitur verbum, *praesto*, cum iis rebus, quibus agendis aut fidei satisfacimus, ut cum aliquid promittitur; aut officio, ut cum patriae, amicis, bonis viris optulamur.

Hac me mente fuisse] Idem erat, si copiam quaerimus, *hoc animo*, *hoc sensu*, *hac sententia*; idem etiam, ut varietur loquendi genus,

hanc mihi mentem fuisse. vnde illud Sallustianum bell. Cat. c. 52. *Longe mihi alia mens est*.

Te consule] Per quattuor menses, eoque amplius: rediit enim in patriam Cicero Sextili mense: quod ostendit lib. 4. ad Attic. epist. I.

Audiuit] Cum sententiam dicerem. non enim reputans, quid Pompeius vellet, aut focer eius Caesar, in omnibus meis sententiis de republica pristinis permanebam.

Collocutionibus] *Collocutio* inter duos est; *sermo*, et inter duos esse, et patere latius potest, et *collocutio* sermonem ab arbitris remotum, priuatim, et paullo secretiore loco habitum, videtur indicare; *sermo* autem, licet inter duos habeatur, celebri tamen esse loco potest. itaque maior quaedam in collocutione, quam in sermone, res videtur agi: secreto enim colloquentes, intimum animi sensum liberius, quam in publico, patefaciunt.

Illis] Ante triennium. consules enim fuerant post reditum Ciceronis Marcellinus, et Philippus; Pompeius, et Crassus; Appius, et Domitius, quorum paene peractum esse consulatum, significat in extrema epistola mentio Appii, Lentulo succedere cupientis.

Reliqua nostra dignitate] Pertinebat enim ad eius dignitatem, si et domum suam recuperaret; et post reditum suum domo pulsus a Clodio, ultorem eius iniuriae senatum haberet: et in damnis rei domesticae sarcendis paullo liberationem optimatum voluntatem expiraretur.

Nonnullorum] Eorum, qui de reditu eius laborauerant: quos ita offen-

offendit Ciceronis cum Pompeio, et Caesare multis rebus declarata reconciliatio, ut alii pristinum studium magna ex parte deposuerint, alii odium etiam aduersus Ciceronem susceperint. cum enim grauissimum, et acerrimum eius inimicum, P. Clodium amplexarentur, in manibus haberent, fouerent, ipso praesente oscularentur; argumento id quidem erat, Ciceronem eis esse odio; licet palam non profiterentur. Nec dubium est, Catonem, et Bibulum in primis significari, qui non modo Caesarem, sed Pompeium etiam, Caesaris causa, vehementer oderant.

De monumentis meis] De domo. quae cum Ciceroni sit restituta, quod multis locis constat; possit aliquis quaerere, cur Lentulum dicat adiutum in ea non esse. tollitur dubitatio, si restitutam quidem Ciceroni domum intelligamus, partem tamen quandam, in qua suum nomen Clodius inscripserat, non esse restitutam: quam opinionem adiuvant illa, quae sequuntur aliquanto post: *Idemque postea, non meum monumentum, (non enim illae manubiae meae, sed operis locatio mea fuerat,) monumentum vero senatus, hostili nomine, et cruentis iniustum litteris esse passi sunt.*

Cum fratre ex aedibus expulsus] Expulsi erant fabri de aedibus, in qua domum Ciceronis aedificabant. quae tota de re sic lib. 4. ad Attic. epist. 3. *Armatis hominibus ante diem III. Non. Nouemb. expulsi sunt fabri de aedibus nostra, disturbata porticus Catuli, quae ex senatus consulto consulum locatione resciebatur, et ad testum paene peruenerat. Quinti fratris domus primo fracta coniectu, lapidum ex aedibus nostra, deinde*

inflammata iussu Clodii, inspectante vrbe, coniectis ignibus, magna querela, et gemitu, non dicam bonorum, qui, nescio, an multi sint, sed plane hominum omnium.

Ex auctoritate senatus] E senatus consulto. factum enim erat senatus consultum, placere domum Ciceroni restitui, porticum Catuli locari. de quo lib. 4. ad Attic. epist. 2. *Auctoritatem autem senatus pro senatus consulto interdum usurpavi, diximus in epist. 2.*

Sarciendis] Quod enim Clodius euerterat, id cum senatus publico sumptu aedificandum censuisset, aestimarunt consules de consilii sententia, quanti fuisset aedium superficies: neque hoc solum, sed quanti etiam fuissent villae, Tusculana, et Formiana, euerstae ab eodem Clodio. quam Cicero aestimationem in domo non improbat, in villis accusat lib. 4. ad Attic. epist. 2. *Postridie, inquit, senatus consultum factum est id, quod ad te misi. deinde consules porticum Catuli restituendam locarunt: illam porticum redemptores statim sunt demoliti, libentissimis omnibus. nobis superficiem aedium consules de consilii sententia aestimarunt H. S. vicies; cetera valde illiberaliter: Tusculanam villam quingentis millibus; Formianum H. S. ducentis quinquaginta millibus. quae aestimatio non modo vehementer ab optimo quoque, sed etiam a plebe reprehenditur.*

Quae cum viderem; neque enim erant obscura] Similiter locutus in orat. pro Sextio c. 19. *Haec ego cum viderem (neque enim erant occulta.) Et in Agraria 2. c. 4. Quae cum ego non solum suspicarer, sed plane cernerem: (neque enim obscure*

gerebantur.) Imitatus est fortasse Demosthenem, qui sic in oratione *περὶ τῆς ἑσχάτης ταύτης δόξης*, (*ὅς γὰρ ἦν ἀφελὴς*.)

Quam erant illa grata] Inuitum se de pristina sententia depulsum esse, et, omiſſa optimatum caussa, suam voluntatem, ad popularium ciuium, optime de se meritum, dignitatem aggregasse, probat hoc argumento, quod licet in quibusdam non eam, quam expectarat, voluntatem agnouerit, illico tamen de vetere suorum institutorum cursu ad noua consilia non deflexerit. est enim boni viri, de republica vehementius, quam de suis rebus, ac de se ipſo, laborare.

Quae fecerant] Pro salute mea. decet enim, maiorem haberi rationem beneficii, quam iniuriae.

Teste] Qui studium illius in mea salute videras.

Sed amore etiam] Non amamus pariter, quibus debemus, et quos, etiam si nullum ab iis beneficium acceperimus, amandos tamen esse iudicamus. Amabam, inquit, Pompeium, ante quam ei obligatus essem, iudicio meo, quod habui semper de illius virtute, permotus.

Quid ille vellet] Volebat idem, quod Caesar, vel affinitatis caussa, quod eius filiam in matrimonio habebat; vel quorundam optimatum impulsus iniuriis. de quo sic epist. 8. *Dignitas illa consularis amissa est, culpa eorum, qui a senatu et ordinem coniunctissimum, et hominem clarissimum ab alienauerunt.*

Pristinis] Quod ante exulii mei calamitatem senseram, reuersus in Patriam idem sensi.

Ego] Tria ponit exempla, quibus probet libertatem suam in dicenda sententia.

Sedente Cn. Pompeio] In iudicio, cum defenderet Sextium Cicero, de vi accusatum ab Albinouano. exstat oratio.

Sextium] Sextii plebei, *Sestii* patricii. Lapidis Capitolini, et nummi veteres.

Introisset in urbem] Quod ut ei saluis legibus liceret, a senatu impetrauerat. alioqui, cum esset cum imperio frumentariae curationis caussa, urbem introire non poterat.

Testis Vatinius] Testis in Sextium; de quo in oratione, quam in eum Cicero habuit.

Amicum esse coepisse] Marcellino enim, et Philippo cons. quo anno Sextius de vi causam dixit, decreuit Cicero sua sententia Caesari supplicationes quindecim dierum, stipendium, decem legatos: vt in orat. de prouinciis c. II.

Bibuli] Quem Vatinius tribunus plebis, et Caesar consul exire domo prohibuerant, ne Caesaris acta impediret. Cicero, Suetonius, Plutarchus, Appianus, Dio.

Omniū triumphis, victorisque anteferre] Triumphis Pompeii, victoriis Caesaris.

Eodem teste] Pompeio.

Eisdem esse] His verbis nec ipsi Pompeio pepercit. is enim pro Caesare consule contra Bibulum, eius collegam, omni non solum studio, sed etiam contentione dimicauit. Plutarchus, et alii.

Interrogatio] Oratio in Vatinius interrogatio est. lib. 2. ad Q. Fr. epist. 4. *Vatiniū, a quo palam (Sextius) oppugnabatur, arbitratu nostro, concidimus.* Videtur

tur

tur Vatinius respondisse Ciceroni, nam eius oratio, in qua *scurram consularem* Ciceronem vocavit, nominatur a Macrobio lib. 2. Saturn. c. 1.

Illius tribunatus] Quem gessit Caesare consule.

De vi] Qua Bibulum obnunciantem foro expulit, atque etiam in vincula ducere conatus est. Cicero, Suetonius, Plutarchus, alii.

De auspiciis] Quibus neglectis, leges pro Caesare Vatinius tulit. plena omnis historia.

De donatione regnorum] Puto id significari, quod in orat. in Vatinius c. 12. ita scriptum est: *Volo, uti mihi respondeas, fecerisne foedera tribuni plebis cum civitatibus, cum regibus, cum tetrarchis?*

Hac in causa] P. Sextii.

In fractu] Cum sententiam diceret.

Marcellino et Philippo consuli-bus] Suspicio hoc abundare, cur enim annus nominibus consulum notetur: cum et haec proxima superiora eodem anno dicta sint?

Nonis April.] De quo sic lib. 2. ad Q. Fr. epist. 5. *Nonis Apr. senatus consulto Pompeio pecunia decreta in rem frumentariam ad H-S CCCC. Sed eodem die vehementer actum de agro Campano, clamore senatus prope concionali.*

De agro Campano referretur] Hoc Caesari ac Pompeio vehementer displicuisse, ex iis, quae Cicero subiungit, licet intelligere. si causa quaeritur, haec est. legem tulerat Caesar in consulatu de agro Campano diuidendo, diuisitque extra sortem viginti millibus civium, quibus terni, pluresue liberi essent,

quod ex Tranquillo cognoscitur. Quid igitur de agro Campano, si quidem diuisus iam erat, referri ad senatum opus erat? dicam quod sentio. Duae partes erant agri Campani, una publica, de qua Suetonius in Iulio c. 20. *Agrum, inquit, Campanum, ad subsidia reipublicae vectigalem relictum, Caesar diuisit extra sortem viginti millibus civium, quibus terni, pluresue liberi essent.* Altera, quae possidebatur a priuatis, quam enim pecunia publica, et plebi item diuidi Caesar voluerat. atque hanc agri Campani partem cum in orat. 2. in Rullum c. 25. Cicero significat, ubi de priuatis agris, in publicum Campanum incurrentibus, loquitur: tum vero planissime in orat. pro domo c. 9. his verbis: *Quis illam optimam, fertilemque Syriam, quis bellum pacatissimis gentibus, quis pecuniam ad emendos agros constitutam, ereptam vi ex Caesaris rebus actis, quis imperium infinitum dedit?* Inuehitur in Clodium, qui pecuniam illam, qua enim a priuatis agri Campani partem lex Iulia iubebat, ex aerario sumptam Gabinio dederat. Nec vero Gabinio tantum, sed eius etiam collegae Pisoni partem eius pecuniae Clodius largitus erat, qua de re sic in orat. in Pisonem c. 12. *Caue-rat sibi ille sororius adulter, ut, si tibi provinciam, si exercitum, si pecuniam ereptam ex reipublicae visceribus dedisset, omnium suorum scelerum socium te, adiutoremque praeberes.* Vocat ereptam ex reipublicae visceribus pecuniam, quam in orat. pro domo c. 9. *ereptam vi ex Caesaris rebus actis.* Eodem spectat illud lib. 2. ad Q. Fr. epist. 5. *Acriorem causam inopia pecuniae*

pecuniae faciebat. Et lib. 2. ad Attic. epist. 17. *Quid ager Campanus, quid effusio pecuniae significant?* Erogandam enim fuisse pecuniam in agri Campani emptionem, vrobique ostendit. Haec igitur pars agri Campani, cuius diuisio publicam pecuniam requirebat, Caesare consule, qui legem tulit, diuisa non est: nec diuisam puto ante civile bellum. Scribit enim haec Coelius Ciceroni, belli civilis initio, lib. 8. epist. 10. *Illud addo ad actiones C. Curionis, de agro Campano: de quo negant Caesarem laborare, sed Pompeium valde nolle, ne vacuus aduenienti Caesari pateat.* Suspicior autem diuisionem illam ante Caesaris necem non esse factam. sunt enim haec in epistola D. Bruti, scripta Caesare mortuo, lib. 11. epist. 20. *Quatuor legionibus iis, quibus agros dandos censuistis, video facultatem fore ex agris Sullanis et agro Campano.* Sed quaeritur, cur eo usque producta diuisio sit. Quia, cum Caesar leges, Bibulo de caelo seruante, contra auspicia tulisset, eius acta non libenter senatus comprobabat. nihil enim, cum de caelo seruaretur, agi cum populo poterat. abundamus exemplis, vel ex ipso Cicerone, vel ex veterum annalibus. Dixerat igitur hanc sententiam Cicero, vt idibus Maii de agro Campano, frequenti senatu, referretur. qua sententia Pompeio, et iis, qui Caesari studebant, iniectus timor est, ne de infirmendis omnibus eius actis in senatu ageretur: quandoquidem saluis auspiciis nihil egerat, Bibulo de caelo seruante. Nec vero primus Cicero post Caesarem consulem agendam agri Campani causam censuit: nam P. Lentulo, et

Q. Metello cons. in extremo anno, Lupus tribunus plebis de agro Campano retulerat: vt patet ex lib. 2. ad Q. Fr. epist. 1. Eius autem agri diuisionem duabus de causis improbabant boni viri; primum quia legem illam Caesar contra auspicia tulisset; deinde, quia pecunia publica, cuius inopia magna erat, emi agrum Campanum ex illa lege oportebat.

Frequenti senatu] Vt senatus consultum fieri posset contra Caesaris legem de agro Campano diuidendo. certus enim erat senatorum numerus; qui si non adesset, senatus consultum fieri leges vetabant. Vnde illud M. Fuluii contra M. Aemilium, lib. 39. c. 4. apud Liuium: *Qui per infrequentiam furtim senatus consultum factum ad aerarium detulerit.* Festus: *Numera senatum, ait quiuus senator consuli, cum impedimento vult esse, quo minus faciat senatus consultum, postulatque, vt aut res, quae adferuntur, diuidantur, aut singuli consulantur; aut, si tot non sint senatores, quo numero liceat praescribi senatus consultum.* Legimus etiam apud Pedianum, C. Cornelium tribunum plebis legem tulisse, ne quis in senatu legibus solueretur, nisi ducenti affuissent. Quod si quis necessarium senatus consulto conficiendo senatorum numerum scire velit, Dionem consulat, cuius haec sunt verba lib. 54. *Augustus, cum videret, frequentes non semper conuenire senatores, decreuit, vt a paucioribus, quam quadringentis, senatus consulta fieri possent: cum antea nisi quadringenti affuissent, rata non essent.*

Idibus

Idibus Maiis] Quo tamen die relatum non esse, scribit ipse lib. 2. ad Q. Fr. epist. 8. *Quod, inquit, Idibus, et postridie fuerat dictum, de agro Campano actum iri, non est actum.* Ideo autem eo die, ut senatus decreuerat, de agro Campano non est actum, quia sententiam Cicero mutauit: quod indicant ea, quae sequuntur.

Num potui] Quis non videt, maiorem in sententia vim esse, si a particula, *num*, incipiat, periodum claudente interrogandi nota, quam si a, *non*, sine eadem nota? et haec vis hic maxime requiritur, ubi se Lentulo, tamquam bonum ciuem, nec exsulii mutatum calamitate, iactans, actiones pro republica suas extollit. Eadem vis agnoscitur lib. 1. de Orat. c. 9. *Num quod eloquentiae vestigium apparet?* pro, nullum profus eloquentiae vestigium apparet. quod idem erat in sententia, sed, ut patet, languidius. Haec, in re satis nota, tamen dixi: quia nonnullos dubitare audio, utrum rectius, *num*, an *non*.

Magis in arcem illius causae iniuadere] Magis aduersari Caesaris, ac Pompeii voluntati. translatione usus est, ad indicandam animi sui fortitudinem accommodata, nemo enim, nisi fortis, et constans, in arcem inuadit.

Temporum meorum] Quae monere videbantur, ne quid contra potentium voluntatem agerem. quod cum antea fecissem, cum P. Clodio ad perniciem meam conspirarunt.

Actionum] Veterum actionum pro republica, cum quibus consentire videbatur sententia Ciceronis

de agro Campano dicta, nulla eorum ratione habita, quorum ope restitutus erat ab exsilio.

Quorum numquam putaram] Pompeium significari, satis constat ex iis, quae sequuntur.

Cum mihi nihil ostendisset se esse offensum] Nec enim, quid sentiret, Pompeius ostendere solitus est. epist. 5. *Nostrum hominis tarditatem, et taciturnitatem.* lib. 8. epist. 1. *Solet aliud sentire, et loqui.*

In Sardiniam, et in Africam] Ut frumentum ad urbem conuehendum curaret: quam potestatem ex senatus consulto et lege ei mandata esse, iam diximus. lib. 4. ad Attic. epist. 1.

Lucam] Extremum opidum Galliciae Cisalpiniae, quae Caesaris imperio cum Transalpina, et Illyrico regebatur. ad mare inferum Luca fuit, ad superum Rauenna. ad utrumque igitur, saluis legibus, Caesarem venisse constat. quod si citra Lucam, et Rauennam aliquod opidum eius prouinciae fuisset: quis dubitat, quin eo venturus fuerit, ut cum Crasso et Pompeio maximis de rebus loqueretur? Haec qui ambigit, idem, ut meridie lucere neget, adducetur.

Venit] Antequam in Sardiniam proficisceretur. sic enim itineris ratio postulat; patet etiam insequentibus.

Ab eoque] Cuius defensionem pro Gabinio Cicero ferre non potuerat. Infra: *cum me disputantem, non laceissentem luesisset, exarsit.*

In Sardinia] Quaero, quid hoc tempore negotii gereret in Sardinia Q. Cicero. an propraetor eam regebat? non videtur, neque con-

sentaneum est; cum Asiae iam triennium praefuisset. puto igitur eum iuisse in Sardiniam, ut frumentum curaret, missum a Pompeio legationis nomine. nam et Pompeius, annonae praefectus, quindecim legatos, frumentariae curationis causa, postulauerat a senatu; quod lib. 4. ad Attic. epist. 1. legimus; et eos confestim circa prouincias, conquirendi frumenti gratia, dimisit: quod Appianus lib. 2. de bell. ciu. scriptum reliquit. veri autem simile videtur, cum Pompeius in his legatis principem nominauerit M. Ciceronem, id ab eo muneris recusatum esse, et in Quintum fratrem esse translatum: qui nauigauit in Sardiniam Decembri mense: quod significat epist. 1. lib. 2. ad eum, in extremo. congruunt igitur tempora, dimissis hieme legatis a Pompeio ad regiones frumentarias, et Quinto Cicerone Decembri mense in Sardiniam profecto. Praeterea videtur omnino cum aliqua potestate Quintus in Sardinia fuisse: quod ut sentiam, facit illud lib. 2. ad eundem epist. 6. (*quosdam venisse Olbia dicebant, qui te vnice laudarent, plurimique in prouincia fieri dicerent.* Et in eadem epistola verba sunt, quae Luceium Quinto successisse demonstrant; quod ea potestas, non, ut aliae a senatu, vel a populo datae, certum tempus ac definitum haberet, sed Pompeii tum daretur, tum auferretur arbitrio. *Luceium*, inquit, *videre volebam, quod in Sardiniam iter habebat. Hominem conueni, et ab eo petui, ut quam primum te nobis redderet.* statim, dixit: *tu, mi frater, simul ac ille venerit, primam nauigationem,*

dummodo idonea tempestas sit, ne omiseris.

Te, inquit, ipsum cupio] Lector admonendus, quod pertinet ad vsum Latinae linguae, nec Ciceronem, nec Terentium, nec omnino quemquam reipublicae temporibus, inquit, usurpare, nisi praeposito aliquo verbo. quod non attigissem, nisi peccare in hoc saepe non obscuri nominis homines animaduertem.

Dependendum tibi est] Promissa persoluenda. ductum ab aeris grauis dependendi, id est persolvendi, more prisco, antequam pecunia signaretur. Plinius lib. 33. c. 3.

Spondidisti] Receperat enim Pompeio Quintus Cicero, si Marcus frater in patriam ab exilio reuocaretur, operam eum daturum, ut Caesaris acta a senatu confirmarentur, nec omnino quidquam, quod aut ipsi Pompeio, aut Caesari displiceret, esse facturum. docent hoc ea, quae sequuntur.

Quid multa] Cum rem conferre volumus in pauca, utimur hoc loquendi genere, *quid multa? quid plura? quid quaeris? quid multis opus est? quid pluribus opus est? quid verbis opus est?* et, sine interrogandi nota, *ne multa, ne multis, ne plura, ne pluribus, ne te multis morer, ne te multis toneam, ne sim longior;* et, quod est lib. 4. epist. 4. *noli quaerere:* quaeque praeterea in suas Elegantias collegit Aldus filius.

Questus est grauiter] Quod in Caesaris iniuria se quoque laedi putaret, vel propter affinitatem, vel communis potentiae causa.

Sua merita] In Marcum quidem Ciceronem praecipue, quem in

in patriam cum Lentulo consule reduxerat, sed fortasse etiam in ipsum Quintum; quem fuisse tum ipsius Pompeii legatum in Sardinia suspicamur.

De actis Caesaris] Vt ea, quae consul Caesar, aduersante, ac de caelo seruante collega Bibulo, egerat, Ciceronis restituti sententia confirmarentur. quod cum Pompeio Quintus promississet, non praestare fidem eius Marcus frater in ea sententia de agro Campano visus est. Eadem causa Caesarem adduxit, ut eiici a Clodio Ciceronem pateretur. de quo sic in orat. pro Sextio c. 18. *illi aliquo tum timore perterriti, quod acta illa, atque omnes res anni superioris labefactari a praetoribus, infirmari a senatu, atque principibus ciuitatis putabant, tribunum popularem a se alienare nolebant, suaeque sibi propiora pericula esse, quam mea, loquebantur.* Et in eadem de provinc. c. 18. *Ecce illa tempestas, caligo bonorum, et subita atque improuisa formido, tenebrae reipublicae, ruina atque incendium ciuitatis, terror iniectus Caesari de eius actis, metus caedis bonis omnibus.*

Voluntate Caesaris egisse] Hac de re sic in orat. de provinc. c. 18. *Cneus Pompeius idem mihi testis de voluntate Caesaris, et sponsor est illi de mea.*

Non possem] Quod sensum confirmatum deponere difficillimum esset.

Vibullium] Q. Vibullium, praefectum fabrum Pompeii ciuili bello, eiusdemque copiarum ductorem. lib. 8. ad Attic. epist. 2. et epist. Pompeii ad Ciceronem eo-

dem libro 11. et epist. Caesaris lib. 9. ad Attic. 6. idemque lib. 1. de bell. ciu. c. 15.

Integrum] Ne quid agerem. Vbi enim coepta res agi, non amplius integra videtur, sed tamquam imminuta, detracta scilicet ea parte, quae confecta iam est. Coelius lib. 8. epist. 6. *De Dola-bella integrum tibi reserues, suadeo.*

Reseruarem] Reseruauit: vt lib. 2. ad Q. Fr. epist. 8. demonstrat: et hic in sequentibus non obscure cognoscitur.

Collegi ipse me] Vt accuratius de officio meo mecum ipse considerarem, quasi animum collegi. Hoc loquendi genus ipse interpretatur in Tusc. 4. c. 36. *Quid est, inquit, se ipsum colligere, nisi dissipatas animi partes rursus in suum locum cogere?* Sic lib. 3. epist. 10. *Etsi grauitur primo nuncio commotus sum, quod nihil tam praeter opinionem meam accidere potuit: tamen, ut me collegi, cetera mihi facillima videbantur.* Lib. 5. epist. 18. *Rogo, atque oro, te colligas, virumque praebas, et, qua conditione omnes homines, et quibus temporibus nati simus, cogites.* Et lib. 12. ad Attic. epist. 35. *Etsi minus urgeor, neque ipse propemodum collegi: tamen indigeo tui consilii.* Ad eundem lib. 15. epist. 21. *Tum me collegi, verens, ne quid mihi ille iratus tibi noceret.* Ad M. Brutum epist. 9. *Iudicium tuum magni aestimans, idque veritus, me ipse collegi.*

Cum ipsa quasi republica collocutus sum] Quasi sum collocutus cum ipsa republica. non enim reuera colloquimur cum republica, sed ipsa cogitatio colloqui similitudinem habet.

Perfun-

170

Perfuncto] Sic epist. 8. *Laboribus maximis perfuncti essemus.* Nec abhorret ab usu Latini sermonis, si, *perfuncto*, referas ad, *multa*: cum Terentius quoque in Phorm. Act. 2. Sc. 1. v. 51. dixerit:

— *Functus adolescentuli est Officium liberalis.*

Quem bonum ciuem semper habuisset, bonum virum esse pateretur] In optima republica nihil inter bonum ciuem, et bonum virum interesse, docet Aristoteles pluribus verbis lib. 3. Polit. nam in republica optime instituta nihil est vitale, quod non honestum. itaque bonus ciuis ab officio boni viri discedere non cogitur. Hic autem Cicero bonum ciuem a bono viro distinguit, quia patriae simul et amicitiae satisfacere non possit. verum, duobus propositis honestis, minori maius praefarendum esse quis dubitet? maior igitur patriae, quam amicitiae, habenda ratio est, quod ipse lib. 3. de Offic. c. 10. declarat. *Quae videntur*, inquit, *utilia, honores, diuitiae, voluptates, cetera generis eiusdem, haec amicitiae numquam anteponenda sunt.* At neque contra rempublicam, neque contra iusiurandum, ac fidem, amici causa, vir bonus faciet. Quamquam, cum dicat, *bonum virum esse pateretur*, quasi gratiae loco postulat ab ipsa republica, quod ab eius rationibus alienum esse, id est, quod officio boni ciuis aduersari, non ignorat. Eandem sententiam in orat. pro Plancio c. 38. posuit his verbis: *Res vero ipsa publica, si loqui posset, ageret mecum, ut, quoniam sibi seruisssem semper, nunquam mihi: fructus autem ex sese non, ut oportuisset, tae-*

tos, et vberes, sed magna acerbitate permixtos, tulissem: ut iam mihi seruirem, consulere meis.

In illis autem meis actionibus] Haecenus ostendit, se et Pompeii causa, cui deberet plurimum, et fratris sui fide, quam Pompeio de se dederat, adductum esse, ne quid amplius contra Caesaris voluntatem moliretur: nunc alteram causam affert, cur a sua sententia discesserit, malevolentiam, et obtruncationem quorundam optimatum.

Videbantur] Quia, quod ad Caesarem attineret, simul ad Pompeium, Caesaris generum, attinere videretur.

Certorum hominum] Catonem in primis, Bibulum, L. Domitium, Caesaris inimicos, describit: de quibus infra: *Quidam homines, et iidem illi, quos saepe nutu, significationeque appello, cum se maximum fructum cepisse dicerent ex libertate mea, meque tum denique sibi esse visum reipublicae, qualis fuisset, restitutum, cumque ea contentio mihi magnum etiam foris fructum tulisset: gaudere se dicebant, mihi et illum inimicum, et eos, qui in eadem causa essent, nunquam amicos futuros.* Eosdem in orat. de provinciis c. 19. designat: *A viris fortissimis, et de me optime meritis quibusdam peto, ut, si ego illos meorum laborum, et incommodorum participes esse nolui, ne illi me suarum inimicitiarum socium velint esse.*

Non satisfacere Pompeio] Quia meas actiones, ac sententias ad illius voluntatem, de soceri potentia laborantis, parum accommodarem. Dicit idem lib. 4. ad Attic. epist. 5. *Quibus sententiis, dixi, quod et ipsi*

ipsi probarent, laetati sunt tamen, me contra Pompeii voluntatem dixisse.

Erat hoc mihi dolendum] Movebar fratris mei fide, Pompeii voluntate, certorum hominum malevolentia: sed ea me res ad consilii mutationem gravissime impulit, quod iidem illi, quibus actiones meae pro republica probabantur, inimicum non modo meum, sed legum, iudiciorum, otii, patriae, bonorum omnium, me praesente, oscularentur, mihi ut stomachum facerent, de patria, deque ipsis optime merito.

Inimicum meum] P. Clodium: quem oderant antea, post, cum ille Caesaris acta coepit oppugnare, diligere coeperunt. de quibus in orat. de provinciis c. 20. *Leuissime*, inquit, *feram, si forte aut iis minus probavo, qui meum inimicum, repugnante vestra auctoritate, texerunt, aut iis, si qui meum cum inimico suo reditum in gratiam vituperabant, cum ipsis, et cum meo, et cum suo inimico in gratiam non dubitarint redire.*

Meum autem] Idem erat, *vel potius*: sed usus est eo correctionis genere, quod indignationem praese fert.

Sic amplexabantur, sic in manibus habebant, sic fouebat, sic, me praesente, osculabantur] Augent singula, et familiaritatem, ac benevolentiam quoque declarant.

Stomachum facerent] Iram commouerent: locus pro locato. stomachus enim irae sedes est.

Funditus perdidit] Plane mihi impero, ne qua ominino re irascear. Dolebam, inquit, non irascebar. Hanc sibi laudem adsciscit Cicero

in epistola ad Caerelliam: ex qua recitat haec verba Quinctilianus lib. 6. c. 4. *Haec aut animo Catonis ferenda sunt, aut Ciceronis stomacho.*

Hic ego] Quarta ratio ad tuendam consilii mutationem: quod se non cum improbis, ac perditis ciuibus, sed cum optime de republica meritis coniunxerit. *Hic*, rationem temporis, non locum, ut alibi, notat: perinde ac si dixerit: *quae cum ita se haberent. usurpatur de re praesenti lib. 5. epist. 15. Hic tu ea me abesse urbe miraris, in qua domus nihil delectare possit, summum sit odium temporum, hominum, fori, curiae?* De praeterita autem re, lib. 3. epist. 8. *Hic ego multa simul cogitavi.*

Humano consilio] Quantum homini licuit. non enim, ut omnia circumspeciantur, hominis natura patitur.

Circumspectis rebus meis omnibus] Probat id, quod dixit: *non illi quidem, ut mihi stomachum facerent*, nam si stomachum fecissent; statim iracundia praeceps, nihil de boni ciuis officio cogitans, ad noua capeffendae reipublicae consilia delatus esset, verum tanti non fuit iniuria, ut susceptam ab adolescentia sententiam temere proiiceret. circumspexit prius omnia: rationes pro utraque parte subduxit: quarum summa facta, cognouit, plures esse causas, quae ad Caesaris, Pompeiique coniunctionem, quam quae ad defendendas optimatum partes hortarentur. in Caesare enim, et Pompeio praesidii plurimum sibi contra suos inimicos paratum videbat: in optimatibus vero nihil fidei, nihil expertus erat constantiae.

Et

Et perditis] Sunt enim quidam ita improbi, vt perdit tamen non sint: *perditi* vero, quorum ita mens a recta ratione discessit, vt ad sanitatem redire iam non posse videantur.

Rempublicam teneri] Varie diuersis locis explicat hanc sententiam. Epist. 8. *Res communes sunt in amicorum nostrorum potestate.* In eadem: *Qui potiuntur rerum.* Lib. 4. epist. 7. *Qui tenet rempublicam.* Epist. 8. eiusdem lib. *Qui omnia tenet.* Epist. 9. ibidem: *Omnia delecta ad unum sunt.* Epist. 13. ibidem: *Qui plurimum potest.*

Meis temporibus] Cinna, Mario, Sulla dominantibus.

Nonnullis aliis] Cum decemviri rempublicam tenerent.

Non modo praemiis] Quidam hoc loquendi genus imperfectum iudicarunt; quod, *non modo non praemiis*, et apertius, et vtitur esse videretur. nos, et auctoritatem veterum librorum, et Ciceronis consuetudinem secuti, omnino legimus, *non modo praemiis*. valet enim idem, quod, *non modo non praemiis*: vt sit, *non modo*, pro *nedum*. Exemplum fidem facient. Lib. 9. epist. 17. *Hoc tamen scito, non modo me, qui consiliis non interfum, sed ne ipsum quidem principem scire, quid futurum sit.* Quo item loco, *non*, inculcatum erat, contra veteres libros. Sic et lib. 2. ad Attic. epist. 16. *Qui mihi non modo praemiorum, sed ne sermonum quidem umquam fructum ullum, aut gratiam retulerunt.* In quo animaduertendum, *praemiorum, sermonum*, pro *praemiis, sermonibus*, usurpatum esse. Lib. 10. epist. 8. *Regnum non modo Ro-*

mano homini, sed ne Persae quidem cuiquam tolerabile. Et lib. 11. epist. 24. *Mihi non modo irasci, grauissima iniuria accepta, sed ne dolere quidem impune licet.* Lib. 1. de Orat. c. 46. *Neque solum inscientiam meam, sed ne rerum quidem magnitudinem perspiciat.* Et in orat. 2. in Rullum c. 29. *Si non modo dena iugera dari vobis, sed ne constipari quidem tantum numerum hominum posse in agrum Campanum, intelligetis: tamenne vexari rempublicam, contemni maiestatem populi Romani, deludi vosmet ipsos diutius a tribuno plebis patiemini?* Tusc. 1. c. 36. *Mortuorum non modo vitae commodis, sed ne vita quidem ipsa quisquam caret.* Tusc. 5. c. 33. *Tertius, quod essent plane inanes, neque necessitatem modo, sed ne naturam quidem attingerent, finitius eiciendas putant, id est, et non modo non necessitatem.* Suspicerar et Coelum lib. 8. epist. 11. scripisse, *non modo fecit*: quod est in peruulgatis libris, *non modo non fecit*. nam a plerisque abest antiquis libris alterum, *non*. Varro lib. 8. de ling. Lat. *Dicam de vniuersa analogia, cur non modo videatur esse reprehendenda, sed etiam cur in usu quodam modo sequenda.* Atque in his, quae recitauimus, locis, *non modo*, usurpatum videtur pro *nedum*. Eadem loquendi consuetudo agnoscitur in Graecis. nam Isocrates in oratione, quae Πλατωνα inscribitur: Οὐδ' ὅπως τῆς κοινῆς ἐλευθερίας μετέχομεν, ἀλλ' ὅδε δαλείας μετρίως ἡξιώθημεν τοχεῖν. Et in eadem infra.

Fortissimi viri] Manifestis enim periculis non moueri, temeritatis est,

est, non fortitudinis: quod a sapientissimis proditum.

Ad eorum causam me adiungerem] Cum iis in republica non consentirem, non sequerer eorum sententiam, meam voluntatem ad eorum dignitatem non aggregarem.

Cn. Pompeius] Arguit a Pompeii virtute, summisque in rempublicam meritis: a Caesaris vetere amicitia, et erga se, fratremque suum liberalitate: ab ipsa republica, Caesaris rebus gestis vehementer aucta: a Pompeii fratrisque sui fide: a Platonis auctoritate: a sua calamitate: ab optimatum quorundam invidia, et inconstantia: a ratione temporum, quae subiungit deinceps omnia diligenter, famam veritus improbitatis, non modo leuitatis, et inconstantiae, praesertim apud Lentulum, bene, erga rempublicam animatum.

Princeps esset] Pro Plancio c. 39. *Ego Cn. Pompeium non tuear, quem omnes in republica principem esse concedant?* Princeps autem eo facilius in republica Pompeius, quia Caesar et Crassus aberant, hic in Parthis, ille in Gallia bellum gerens.

Rebus gestis] Maioribus, quam superiorum omnium: ter enim triumphauerat, ex tribus orbis terrae partibus, Africa primum, deinde Europa, postremo Asia, Mithridate victo.

In praetura, et in consulatu] Praetor Maniliam rogationem suavit, ut Pompeio Mithridatici belli cura mandaretur. exstat oratio. consul cum aliis eum ornauit officiis, tum etiam, quod retulit de supplicationibus decernendis, republica Mithridatico bello felicissime

gesta. *Quo consule referente*, ait in orat. de prouinciis c. 11. *primum decem dierum supplicatio decreta Cn. Pompeio, Mithridate interfecto, confectoque Mithridatico bello, cuius sententia primum duplicata est supplicatio consularis: mihi enim estis assensu, cum, eiusdem Pompeii litteris recitatis, confectis omnibus maritimis, terrestribusque bellis, supplicationem dierum duodecim decreuistis.* Et lib. 3. ad Q. Fr. epist. 4. *Ille, cum a me singularibus meis studiis ornatus esset.*

Auctoritate] Non potestate. priuatus enim, cum actum est de reditu Ciceronis, Pompeius erat. sic in orat. pro Milone c. 15. *Cn. Pompeius auctor, et dux mei reditus.* Et in orat. pro domo c. 12. *Hic tibi, (Lentule) grauissimus auctor ad instituendam, fidelissimus socius ad comparandam, fortissimus adiutor ad rem perficiendam fuit.* Auctoritatem etiam Lentulo tribuit in orat. pro Sextio c. 32. cum designatus consul sententiam in senatu dixit de Cicerone reuocando.

Sententia] Quam dixit in senatu de reditu meo. In orat. pro Milone c. 15. *Cuius sententiam senatus omnis de salute mea grauissimam, et ornatissimam secutus est.* Pro domo c. 12. *Hic in senatu princeps sententiae fuit.*

Me adiunxisset] In recuperanda salute.

Haberet inimicum] Pulso Cicerone, omnem suam vim contra Pompeii, Caesarisque potentiam Clodius conuertit. Quod autem iterauit *inimicum*, non auribus modo, verum etiam sententiae consuluit,

fuluit, cuius augeri vim, iterato verbo, apte tamen collocato, plane constat. nam si loco moueas, *inimicum*, frigebit.

Quibusdam in sententiis paululum] Non in omnibus, sed in quibusdam, nec omnino, sed paululum.

Immutassem] Minus est, quam, *permutassem*, aut *commutassem*.

Summi viri] Quaerit excusationem artificio quoque verborum. minuit enim iam suum factum, cum dixit, *quibusdam in sententiis, paululum, immutassem*. hic autem facti causam studiose auget, cum inquit, *summi viri, de me optime meriti, dignitatem*: quae mouent singula.

In coniuncta et causa et dignitate] Res enim vtriusque communis agebatur: cum et superiora communi consilio gessissent; et vtrique non publica libertas, sed immoderata ipsorum potentia proposita esset. quod si communis eorum causa; sequitur, ut communis item eorum dignitas sit. itaque aggregare suam voluntatem ad Pompeii dignitatem Cicero non poterat, nisi iunctum cum eo Caesarem complecteretur.

Vetus amicitia] De qua sic in orat. de provinciis c. 17. *Illud tempus familiaritatis et consuetudinis, quae mihi cum illo, quae fratri meo, quae C. Varroni, consobrino nostro, ac omnium nostrum adolescentia fuit, praetermitto.*

Humanitas eius ac liberalitas] *Humanitas* potest esse in vultu et verbis, nullis praeterea officiis: *liberalitas* sine officio numquam est. vtraque laude Caesar excelluit. infra: *sic enim te existimare velim; cum a vobis, meae salutis auctoribus, discesserim, neminem*

esse, cuius officiis me tam esse devinctum non solum confitear, sed etiam gaudeam.

Litteris, et officiis] Litteris ad M. Ciceronem missis, officiis in Quintum collatis: qui tunc erat Caesaris legatus in Gallia. infra, et lib. 4. ad Attic. epist. ult. *Quintum meum tuumque, dii boni! quem admodum tractat honore, dignitate, gratia? non secus, ac si ego essem imperator.*

Maximis rebus a Caesare gestis] Caesaris hic, non Pompeii, mentionem facit; quod ad eum praecipue Campana causa pertinebat: is enim consul de agro Campano diuidendo legem tulerat.

Grauiissime autem me in hanc mentem impulit] Animaduertenda copia, qua vsus est in augenda sententia: tres enim quasi gradus esse video, primum, *multum valuit vetus amicitia*: alterum, *vehementer res ipsa publicame mouit*: tertium, *grauiissime autem me in hanc mentem impulit et Pompeii fides, et fratris mei*. nam, *impulit*, plus est, quam, *mouit*, quod iam dixerat.

Caesari dederat] Cum ei pollicitus est, me, si restitueret, eius actis aduersarium non futurum.

Apud Platonem] Platonis verba sunt haec lib. 4. de Legibus: *Μυδεις ὁμας πειθετω, ὡ φίλοι, ἀλλήν δάττον, καὶ ἴσον μεταβάλλειν ἂν ποτε πόλιν, καὶ τὸς νόμους, ἢ τῇ τῶν δυναστευόντων ἡγεμονίᾳ.* Quorum verborum sententiam Cicero satis plane, sed more suo liberius expressit.

Quales in republica principes] Quales ii, qui rempublicam gubernant. In orat. pro Sextio c. 49. *Nihil est, quod populus a delectis, principibusque dissentiat.* De sum-

mis

mis autem ciuitatis viris, non de
iis, qui singulari dominantur im-
perio, intelligendum esse, ostendit
ipse, quasi hunc locum interpre-
tans, lib. 3. de Leg. c. 14. *Licet,*
inquit, *videre, si velis replicare*
memoriam temporum, qualescum-
que summi ciuitatis viri fuerint,
talem ciuitatem fuisse: quaecum-
que mutatio morum in principibus
exstiterit, eandem in populo secu-
tam. Similiter et Xenophon lib. 8.
de Cyri disciplina c. 8. *Ὅποιοι*
τινες ἂν οἱ προσάτοι ᾧσι, τοῖσιν καὶ
οἱ ὑπ' αὐτῶς ἐπιτοποῦν γίγνονται. Et
Isocrates ἐν τῇ πρὸς Νικολέα, περὶ
τῆ βασιλεύειν. *Τὸ τῆς πόλεως ὅλης*
ἥδος ὁμοῖται τοῖς ἄρχουσιν. Idem in
ea, quae inscribitur Νικολέας. *Φιλεῖ*
τὸ πλῆθος ἐν τέτατοις τοῖς ἐπιτιθεύμασι
τὸν βίον διάγειν, ἐν οἷς ἂν τὰς ἄρχον-
τας τὰς αὐτῶν ὁρᾷ διατρέχοντας.
Et in Areopagítico: *Τοιαύτης ἡλικίαν*
ἔσονται καὶ τὰς ἄλλας, οἷσπερ ἂν
ᾧσιν οἱ τῶν πραγμάτων ἐπιστάτοντες.
Et in Ecclesiástico c. 10. v. 2. *Qualis*
est rex ciuitatis, tales et in-
habitantes in ea. Idem agnoscitur
in omni disciplina, et arte, prae-
sertim in re militari. bonum enim,
malumue ducem in vtramque par-
tem milites imitantur. de quo Sal-
lustius in Iugurtha c. 32. *Dum*
haec Romae geruntur, qui in Nu-
midia relicti a Bestiae exercitui prae-
erant, secuti morem imperatoris,
plurima et flagitiosissima facinora
fecere.

Tales reliquos solere esse ciues]
Ex quo intelligebam, mutato opti-
matum sensu, mihi quoque et sen-
tentiam, et voluntatem esse mutan-
dam. Infra: *non offendes eundem*
bonorum sensum, Lentule, quem
reliquisti. Et paullo post: *rota-*
iam sapientium ciuium, qualem me

et esse, et numerari volo, et sen-
tentia, et voluntas mutata esse
debet.

Ea fundamenta iacta] Labat
aedificium, fundamentis male ia-
ctis; firmum est, bene constitutis.
prima igitur consulis Ciceronis
actio quasi fundamentum fuit pu-
blicae libertatis, atque constantiae.
consulis enim virtute senatus exci-
tatus, extremo anno, cum de poe-
na coniuratorum ageretur, eandem
virtutem imitatus est.

Ex Kalendis Ianuariis] A pri-
mo magistratus die per totum de-
inde annum. In Pisonem c. 2.
Ego Kalendis Ian. senatum, et
et bonos omnes, legis agrariae, ma-
ximarumque largitionum metu li-
beravi.

Confirmandi senatus] Ut ad eam,
quae principem ordinem decet, ani-
mi constantiam, atque ad studium
defendendae reipublicae meo exci-
tarentur exemplo.

Nonis Decembris] Quo die de
coniuratis extremo supplicio affi-
ciendis senatus consultum factum
est. hinc illa vox pro Flacco c. 40.
Nonae illae Decembres, quae, me
consule, fecistis! quem ego diem ve-
re natalem huius orbis, aut cetera
salutarem appellare possum, et M.
Brutus in epistola 17. ad Atticum:
An, quia non omnibus horis iacta-
mus idus Mortuas, similiter atque
ille nonas Decembres suas in ore
habet, eo meliore conditione Cicero
pulcherrimum factum vituperabit,
quam Bestia et Clodius reprehен-
dere illius consulatum soliti sunt?
Et in orat. post reditum in senatu
c. 5.

Vel animi, vel auctoritatis]
Animi, in dicendis sententiis; au-
toritatis

floritis, quia, quod senatus in coniuratos decreuit, perfectum est. non enim fortasse valuisset eius ordinis auctoritas, nisi eum iam antea confirmatum esse constaret.

Idemque mentineram] Sui consulatus beneficio vnum fuisse bonorum sensum vsque ad Caesarem et Bibulum consules, demonstrat. quo magis confirmat illud Platonis, *quales in republica principes, tales reliquos solere esse ciues.*

Vsque ad Caesarem et Bibulum consules] Per triennium.

Pondus] Caesare enim consule, contemni coepta est, ac levis esse senatus auctoritas: et, quam a senatu non impetrabat, a populo, Vatinia lege, citeriorem Galliam consul accepit.

Postea] Postero anno, Pisone et Gabinio coss.

Hispaniam citeriorem] Vt duae Galliae, sic duae Hispaniae fuere, vltior, et citerior. citeriorem ex practura, quam Afranio et Metello coss. gesserat, Lentulus obtinuit, Caesare et Bibulo coss. id Caesar ipse lib. 1. de bell. ciu. c. 22. testatur.

Cum imperio] Lege curiata dato, sine qua rem militarem attingere non licuit. orat. 2. in Rullum c. 12.

Mercatores] Qui meam salutem, acceptis pretii loco prouinciis, tribuno plebis Clodio vendiderint. Pro Sextio c. 10. *Foedus fecerunt cum tribuno plebis palam, vt ab eo prouincias acciperent, quas ipsi velent: exercitum, et pecuniam, quantum velent, ea lege, si ipsi prius tribuno plebis afflictam et constrictam rempublicam tradidissent. id autem foedus meo sanguine ielium sanciri posse dicebant.* Idem pro domo, de prouinciis, in Pisonem,

Seruos] Quas Piso et Gabinius imperio consulari seditiones exstinguere debuerunt, eas, tamquam serui, imperante iis tribuno plebis, adiuerunt. Cledium enim seditionis ducem, seruos, ac ministros consules fuisse ostendit.

Casus] Non mea culpa, sed casus. Et ait, *quidam casus*, ne originem inimicitiarum cum Clodio pluribus verbis exponat.

Caput meum] Me. ponit enim partem pro toto, et eam partem, in qua vitae domicilium est.

Quasi certaminis causa] Sperauit Clodius, si Ciceronem vexaret, eam fore causam bonos cum improbis committendi.

Mediam contentionem] Erat enim inter ciues ex partium dissensione contentio, sed sine armis. ex ea contentione certamen potuit existere: idque sperauerant improbi, coniecto in medium, quasi ad animos concitandos, capite Ciceronis.

Mirificus consensus ERN. *Mirifica*] Apta notetur ad amplificandum copia, *mirifica, incredibilis, singularis.*

Consensio] Quidam libri, in iis Mediceis, *consensus*. quod erratum librarii fuit.

Senatus] Promulgata enim Clodii lege aduersus eos, qui ciues Romanos indicta causa condemnassent (quibus verbis, Ciceronis nomine suppresso, perniciem tamen ei parabatur) senatus, quod in summo dolore fieri solitum est, vestitum mutauit: consulesque Piso et Gabinius, vere seditionum serui, ac ministri, senatum ad vestitum redire iusserunt.

Italiae]

Italiae] Quam ad defendendum paratam Cicero pro se pugnare noluit. atque hac tota de re libet verba subscribere, in primis ad hunc locum accommodata, quae sunt in orat. pro Sextio. c. 14. *Erat in lectu senatus, squalibat ciuitas, publico consilio murata veste: nullum erat Italiae municipium, nulla colonia, nulla praefectura, nulla Romae societas vestigalium, nullum collegium, aut concilium, aut omnino aliquod commune consilium, quod tum non honorificentissime decrevisset de mea salute: cum subito edicunt duo consules, ut ad suum vestitum senatores redirent.* Et paullo post c. 16. *In causa tam bona, tanto studio senatus, consensu tam incredibili bonorum omnium, tam parato, tota denique Italia ad omnem contentionem expedita, cessi tribuni plebis, despiciatissimi hominis, furori.*

Non dicam, quid acciderit] Quibus causis afflictus sim, non exponam: ne multos laedam.

Breui] Et breui, et breuiter eodem sensu Cicero dixit: quod veteres quoque Grammatici notarunt. Sulpicius etiam lib. 4. epist. 5. *De breui breui ad te perscribere.*

Non mihi exercitum] Cum et equestris ordo, et omnes boni summum in illius defendenda salute studium prosterentur. de quo sic in orat. pro Sextio c. 19. *Quid agerem, iudices? scio enim, tum non mihi vestrum studium, sed meum prope vestro defuisse.*

Duces] Tres maxime designat, Pompeium, Caesarem, Crassum: qui cur eum deseruerint, causa explicatur in eadem oratione c. 18. *Illi, inquit, aliquo tum timore perterriti, quod acta illa, atque omnes*

res anni superioris labefactari a praetoribus, infirmari a senatu, atque principibus ciuitatis putabant, tribunum popularem a se alienare nolebant, suaeque sibi propiora pericula esse, quam mea, loquebantur.

Qui reliquerunt] Reliquit eum, praeter ceteros, Pompeius, pollicitus non semel, ei se numquam defuturum. de quo sic lib. 2. ad Attic. epist. 20. *Clodius adhuc mihi denunciat periculum: Pompeius affirmat, non esse periculum; adiurat; addit etiam, se prius occisum iri ab eo, quam me violatum iri.*

Simularunt] Significat eos, qui Ciceroni auctores fuerunt, ut Clodio cederet; ne inter ciues perniciose contentio excitaretur. De Hortensio sic lib. 1. ad Q. Fr. epist. 3. *Me summa simulatione amoris, summaque assiduitate quotidiana, sceleratissime, insidiosissimeque traiecit.*

Illud quidem certe nostrum consilium iure laudandum est] Veritus, ne consilium suum de completendis Pompeio, et Caesare, parum fortasse probaretur, duobus affirmantibus verbis alia de re vsus est. Nam, *quidem certe*, post incertam, aut non satis probatam rem ponuntur, ut lib. 4. epist. 14. *Opera, consilio, studio quidem certe.* Et lib. 16. epist. 22. *Spero ex tuis litteris, tibi melius esse: cupio quidem certe.*

Qui meos ciues] *Qui*, refertur ad, *nostrum consilium*: habetur enim ratio sententiae potius, quam Grammaticae.

A me conseruatos] Coniuratio-ne extincta.

Spoliatos ducibus] Dixit iam, si bi duces defuisse.

Sernis armatis obitici noluerim] Saepe hoc Cicero gloriatur. in oratione quidem pro Sextio c. 20. sic: *Te, te, inquam, patria, restor, et vos penates, patriique dii, me vestrarum sedum, templorumque causso, me propter salutem meorum ciuium, quae mihi semper fuit mea carior vita, dimicationem caedemque fugisse.* Seruos autem significat, quos sibi conciliauerat Clodius, collegiorum nomine: de quibus in orat. in Pisonem c. 4. *Collegia, non ea solum, quae senatus sustulerat, restituta, sed innumerablem quaedam noua, ex omni fece urbis, ac seruitio concitata.* Et in eadem paullo post c. 5. *Pro Aurelio tribunali delectus seruorum habebatur ab eo, qui nihil sibi unquam nec facere, nec pati turpe duxit.* Et pro domo c. 21. *Cum in tribunali Aurelio conscriberes palam non modo liberos, sed etiam seruos, ex omnibus vicis concitatos, vim tum videlicet non parabas?* Et pro Sextio c. 15. *Iisdem consulibus inspectantibus, seruorum delectus habebatur pro tribunali Aurelio, nomine collegiorum, cum vicatim homines conscriberentur, decuriarentur: ad vim, ad manus, ad caedem, ad direptionem incitarentur.* Et post reditum ad Quir. c. 5. *Ego, cum homines in tribunali Aurelio palam conscribi centuriarique vidissem: — armis decertare pro mea salute nolui.*

Pro me stante] Incolumi, ante quam eiecero. sic lib. 7. epist. 2. *Magnum quiddam spectauit; nec sua sponte, sed eorum auxilio, qui me stante stare non poterant.* Et lib. 6. epist. 6. *Cum me ex republica expulissent ii, qui illam cadere posse, stante me, non putarunt.*

Afflictum] Antitheta, *stante, afflictum.*

Excitare] Proprie excitamus dormientes. unde lib. 16. epist. 4. *Excita ex somno tuos litteras.* Transfertur ad alia, vt hic, et lib. 6. epist. 1. *Cunctantem et diffidentem excitare.*

Cum de me ageres] Vt in patriam redirem.

Qua in causa] *Causam* vocat totum id, quod ad ipsum pertinet. Epist. 1.

Praedicabo libenter] Beneficium enim libenter praedico, iniuriam obliuiscor.

Quibusdam] Ii sunt, de quibus iam dixit, *certorum hominum sermones referebantur ad me.*

In tenendo] Vel quia timuerint, vel quia se timere simularint.

Suam auctoritatem] Quam amiserunt stultitia, et inconstantia sua, cum in gratiam redierint cum P. Clodio, inimico meo, nec eam, quam ego expectaueram, in meis rebus voluntatem praestiterint. Hoc et paullo post ostenditur, et epist. 7. significatur iis verbis: *Profecisse tantum mihi videtur stultitia, et inconstantia aduersariorum, ut etiam auctoritate iam plus viderent.* Significat enim, se commotum eorum iniuriis, cum Caesare in gratiam rediisse, eique sua sententia supplicationes, stipendium, legatos decreuisse.

Ad causam adiuncto] Cum pro mea salute propugnationem suscepit contra Clodium, et reliquos, qui non tam me, quam senatus auctoritatem, oppugnaverant.

Singularibus] In oratione de prouinciis c. 16. non *singulares*, sed *prope singulares* ait Caesari honores

more esse decretos: nec tamen loquitur inconstanter. hic enim habet rationem praeteriti temporis, quod eos honores antea nemo consecutus esset; ibi autem futuri, quod similes prope nemo consequi posse videretur.

Notis honoribus, ac iudiciis senatus] Supplicatione quindecim dierum, stipendio exercitus, decem legatis. epist. 7. In orat. pro Plancio c. 39. *Ego C. Caesaris laudibus desin, quod primum populi Romani, nunc etiam senatus, cui me semper addixi, plurimis, atque amplissimis iudiciis videam esse celebratus?*

Primum illa furia ERN. furta] Significatur illud tempus, cum Clodius, amore captus Pompeiae, Caesaris vxoris, ad eam introiuit, ubi sacrificium Bonae deae pro populo fiebat. Lib. I. ad Attic. epist. 12. *P. Clodium credo te audisse, cum veste muliebri deprehensum domi C. Caesaris, cum pro populo fieret.* Sed hoc non refertur ad proximum verbum, *consecuta*. non enim illa furta, Ciceronis reditum consecuta: sed ea commiserat Clodius, Messalla et Pisone consil. id est, triennio ante Ciceronis exsiliium. Est igitur, *primum illa furta*, perinde ac si dixerit, *primum illa furta nota sunt*, quibus iam antea polluerat Clodius aedem Bonae deae. Sed hoc etiam vehementer dolendum, quod proxime contigit, qui et tres sorores suas suprauerat, et in opertum Bonae deae, quo viris non licebat, noctu flagitii causa introierat, post reditum meum de vi accusatum a Milone tribuno plebis, impunitatem tamen esse consecutum. Vbaldinus Bandinellus, et alii eum postea secuti, legendum

putarunt, *furia*, pro *furta*, locum alioqui mutilum arbitrati: quem tamen interpungendi ratio sic adiuuat, ut nihil desiderari satis constet. nec tamen cuiusquam industriam reprehendo: sed a veteribus libris (omnes autem mei, et Medicus etiam habet, *furta*: quod, ut ostendi, sententia non respuat) sine magna causa discedendum non existimo. Ridicule autem nonnulli de interpungendi notis antiquos libros consulunt, diuersos omnino, ad hanc quidem partem quod attinet, a recentioribus impressis. nam, *illa furta muliebrum religionum*, sententia ita fert, si, *furta religionum*, pro nocturno flagitio in sacris usurpentur.

Bonam deam] Cui sacrificabant mulieres in domo pontificis maximi. hac de re satis copiose in orat. pro domo c. 40. de haruspicio responsis c. 5. pro Milone c. 31. in Paradox. c. 4. Festus etiam sic: *Damum sacrificium fiebat in operto, in honorem Bonae deae, dictum a contrarietate, quod minime sit dubiorum, id est, publicum, dea quoque ipsa dapla, et sacerdos eius daplae appellabatur.* Arnobius autem, Lactantii Firmiani magister, lib. 5. aduersus gentes, *Fatiam, inquit, Bonam quae dicitur dea, transeamus: quam myrteis caesam virginis, quod, marito insciente, seriam meri ebiberit, plenam, Sex. Clodius indicat sexto de diis Graecorum, signumque monstrari, quod, cum ei diuinam rem mulieres faciunt, vini amphora constituitur oblecta, ne myrteis fas sit inferre verbenas sicut suis scribit in Cassalibus Plutarchus.* Sunt autem, quae *Cassalia* vocat Arnobius, Plutarchi Problemata: in quibus

bus hoc de Bona dea legitur. Ali-
ter Macrobius lib. 1. Saturn. c. 12.

Tris sorores] Quas a Clodio ru-
pratas, constans fama fuit. Tres
autem, an duae potius Clodii soro-
res fuerint, quaero, dissimilitudine
locorum in dubitationem adductus.
hic quidem tres nominat Cicero, et
Plutarchus in Ciceronis vita, his ver-
bis: Λευκῆλος δὲ καὶ Σεραπιδίαν
παρεῖχεν, ὡς συγγένειοι τῇ νεωτέρῃ
τῶν ἀδελφῶν ὁ Κλωδίος, ὅτε Λευκῆλος
συμφύει· πολλὰ δὲ ἦν δόξα, καὶ ταῖς ἄλ-
λοις θυγατρὶν ἀδελφαῖς πληροῦσθαι τὸν Κλω-
δίον, ὃν Τερεντίαν μὲν Μάρκιος Πη-
λὸς, Κλωδίαν δὲ Μέτελλος ὁ Κέλσος εἶχεν,
ἣν Κορνηλίαν ἐκλεῖπον, etc. Aduer-
satur Varronis testimonium. lib. enim
3. de re rust. c. 16. sic loquentem Ap-
pium induxit, P. Clodii fratrem:
*Cum pauper cum duobus fratribus et
duabus sororibus esset relictus: qua-
rum alteram sine dote dedi Lucul-
lo.* In hac varietate non facile est
verum diiudicare: Varroni tamen
libentius assentimur: nec mentiri
Ciceronem, aut Plutarchum opina-
mur: qui fortasse tres Clodii foro-
res ita nominarunt, ut duas germa-
nas, iisdem parentibus natas, signi-
ficarent, tertiam patruelem, aut
consobrinam, e Terentia gente:
quod Plutarchus indicat, qui nu-
ptam Q. Marcio Terentiam vocat.
quem locum olim deprauatum su-
spicabar, et legendum, *Tertiam*:
postea mutavi sententiam, cum
animaduertissem, νεωτέρῃ, dictum
esse a Plutarcho de ea, quae L. Lu-
culli vxor fuit. Sic lib. 4. ad Attic.
epist. 3. *contentio fratrum trium
turpis*: quo loco duo germani fra-
tres, Appius, et Publius, significan-
tur, tertius patruelis Q. Metellus
Celer, cuius patris soror fuerat ma-
ter P. Clodii. De duabus autem

fororibus a Clodio stupratis, ea sci-
licet, quae Metello, et ea, quae Lu-
cullo nupsit, mentionem saepe facit
idem, qui tres hic nominat, Cicero
in orationibus pro domo, pro
Sextio, in Pisonem, pro Coelio, pro
Milone.

*Impunitatem est illorum senten-
tias affecutus*] Ne quis putet hoc
dici, Clodium absolutum esse iudi-
cium sententiis, in eo iudicio, quod
de violatis Bonae deae sacris fa-
ctum est: quod ante Ciceronis ex-
siliium factum erat: sed, quorum-
dam optimatum, quorum hic Ci-
cero inconstantiam, et perfidiam ac-
cusat, sententiis, in senatu dictis,
factum esse, ut iudicium illud, quod
Milo tribunus plebis Clodio de vi
accusato intendebat, omitteretur;
ex quo non absolutus Clodius,
(non enim absolutus dicitur, de quo
latae sententiae non sunt) sed im-
punitatem consecutus, quia puniri
non est, vere, ac proprie dicitur.
Tota vero res ita se habet. Resti-
tuto Cicerone, cum eius domus ex
senatus consulto rescueretur, expul-
si a Clodio fabri de area sunt: dis-
turbata porticus Catuli, quae ipsa
quoque ex senatus consulto refi-
ciebatur, et ad testum paene per-
venerat: Q. Ciceronis domus pri-
mo fracta coniectu lapidum, dein-
de inflammata. Neque hae vna vi
contentus quieuit Clodius, sed, sexto
post die, cum lapidibus, fustibus,
gladiis M. Ciceronem insecutus est:
sequenti autem die Milonis domum
expugnare, et incendere ita cona-
tus est, ut palam cum seutis homi-
nes educitis gladiis, alios cum ac-
censis facibus adduxerit, propterea
Milo tribunus plebis eum de vi
accusauit. Sed iudicium, opera
Clodii,

Clodii, eiusque amicorum, usque eo perductum est, donec habitis aediliciis comitiis, Clodius aedilis creatus in iudicium vocari non potuit. non enim vocare in iudicium eos licuit, qui magistratum gerebant. hoc igitur queritur Cicero, et iure queritur, quod, cum ageretur in senatu, utrum ante comitia iudicium fieret, quod Milo, Cicero, nec pauci praeterea, bene de republica sentientes, exoptabant, an, quod Clodius, eiusque factio postulabat, ut comitia ante iudicium haberentur: quo posset, magistratum adeptus, poenam effugere; senatus consultum tacum sit, ut post comitia iudicium fieret: in quibus positam esse Clodii, nocentissimi hominis, salutem, licebat intelligere. Hac de re sic in orat. pro Sextio c. 44. *Volitat aedilis, accusat eum, qui aliqua ex parte eius furorem exultantem repressit. hic, qui se est tutatus sic, ut in privata re deos penates suos, in republica iura tribunatus auspiciaque defenderet, accusare eum moderate, a quo ipse nefarie accusatur, per senatus auctoritatem non est situs.* Non licuisse Miloni per senatus auctoritatem Clodium accusare, demonstrat. In orat. autem de provinciis c. 20. *Qui meum, inquit, inimicum, repugnante vestra auctoritate, texerunt.* Praeterea lib. 4. ad Attic. epist. 3. et lib. 2. ad Q. Fr. epist. 1. Impunitatem igitur Clodius affectus est, quia iudicium fieri de eo, aedile creato, non licuit. Optimum vero sententiis, quia comitia fieri ante iudicium voluerunt. Nec tamen omnes notat optimates, sed tantum eos, qui iudicium de Clodio a Milone accusato fieri nolue-

runt. nam bonos aliquot in senatu pro Milone, id est pro republica sensitse, satis ostendit iis verbis, quae iam recitauimus ex oratione de provinciis. cum enim dixit: *qui meum inimicum, repugnante vestra auctoritate, texerunt*, optimum duo genera significat, eos, qui Clodium texerunt, et eos, qui repugnarunt.

Tribunus plebis] Milo.

Poenas persequi] Supplicium sumere.

A sedizioso ciue] A Clodio, qui fabres de area Ciceronis expulerat, domum Q. fratris fregerat, atque inflammauerat, Milonis oppugnaverat, eiusdem generis alia commiserat.

Per bonos viros] Per iudices integerrimos.

Sustulerunt] Milo praeclarissimum exemplum vindicandae seditionis, Clodii damnatione, voluit in rempublicam inducere: at hi contra, Clodio impunitatem affecto, exemplum illud egregium, quod ab omnibus comprobari debuit, de republica sustulerunt. id maxime per consulem Metellum Nepotem, per Appium, P. Clodii fratrem, praetorem, per Serranum tribunum plebis factum esse, ostenditur in orat. pro Sextio c. 41. his verbis: *Descendit ad accusandum. quis unquam tam proprie reipublicae causae; nullis inimiciis, nullis praemiis, nulla hominum postulatione, aut etiam opinione, id unquam esse facturum? Fratres erant animi hominis. hoc enim accusante, pristini illius sui iudicii turpitudinem desperabat. Ecce tibi consul, praetor, tribunus plebis, noua noui generis edicta proponunt: ne reus adsit, ne citetur,*

ne quaeratur: ne mentionem omnino cuiquam iudicum, aut iudiciorum facere liceat.

Idemque postea — passi sunt]
Hac tota re diligenter indagata, et, ut opinor, comperta, sententiam Ciceronis, quam breuissime, aut certe quam planissime potero, conabor ostendere. Tria monumenta, tresque eorum inscriptiones, in singulis singulae, fuerunt. Primum, atrium Libertatis, in iuo Palatii cliuo, senatus decreto aedificatum, locante Cicerone consule, post oppressam Catilinae coniurationem: ut conseruatae libertati honor haberetur, c. faretque publicum monumentum ciuitatis ab impiorum manibus ereptae, in hoc atrio cruentas illas litteras, deleta priore inscriptione senatus, Clodius tribunus plebis incidit, quinquennio post Ciceronem consulem: quas litteras mansisse, senatus maxima ignominia, cum summo Ciceronis dedecore coniuncta, queritur in hac epistola Cicero: quam scripsit, L. Domitio, Ap. Claudio cosl. quadriennio post Clodii tribunatum. Eandem rem attigerat biennio ante, Marcellino, et Philippo cosl. in orat. de harusp. resp. in qua c. 27. sunt haec: *Imperatorum monumenta euertit: inimicorum domos disturbauit: vestris monumentis nomen suum inscripsit.* Cum dixit, *nomen suum inscripsit*, non dubito, quin significauerit eas litteras, quas hic, facta eiusdem monumenti mentione, *cruentas* appellauit. Quod autem dixi, hoc atrium in cliuo Palatii infimo potius, quam in summo, fuisse; eo sum adductus, quia lib. 4. ad Attic. epist. 16. ita scriptum est: *ut forum laxaremus, et usque ad atrium*

libertatis explicaremus. Nam ad radicem Palatii, ubi atrium Libertatis fuisse dixi, non ad summum collem, illam fori partem ex voluntate Caesaris explicare Cicero cogitauerat. Hoc atrium non puto sacrum, et dedicatum fuisse: quia leguntur haec in orat. pro Milone c. 22. *Quaestiones videntur Milonem, quae sunt habitae nunc in atrio Libertatis.* Non enim arbitror quaestiones de seruis haberi potuisse in sacris locis: nisi si in ea oratione non illud significatur atrium Libertatis, quod senatus decreto, Cicerone consule, factum diximus, sed illud, quod multis ante annis Romae fuit, de quo Liuius lib. 43. c. 16. *Censores ex templo in atrium Libertatis adscenderunt: et, ibi signatis tabellis publicis, clausoque tabulario, et dimissis seruis publicis, negarunt, se prius quidquam publici negotii gesturos, quam iudicium populi de se factum esset.* Alterum monumentum est porticus a Q. Catulo, C. Marii consulis collega, de manubiis Cimbricis extructa: quam porticum eodem anno Clodius, quo Ciceronem expulit, euertit; sublatoque Catuli nomine, suum incidit. euertit autem, non ut aream faceret, sed ut ex ea, et euerfae Ciceronis domus parte nouam porticum extrueret, sicuti extruxit. qua de re sic in orat. pro dono c. 38. *Hanc vero, Pontifices, labem turpitudinis, et inconstantiae poterit populi Romani dignitas sustinere, vno senatu, vobis principibus publici consilii, ve domus M. Tullii Ciceronis cum domo Fuluii Flacci, ad memoriam poenae publice constitutae coniuncta esse videatur? M. Flaccus, quia cum C. Graccho contra Iulium reipu-*

reipublicae fecerat, et snatus sententia est interfectus, et eius domus eversa, et publicata est: in qua porticum post aliquanto Q. Catulus de manubiiis Cimbricis fecit. Ista autem fax, ac furia patriae, cum urbem, Pisonem et Gabinio ducibus, cepisset, occupasset, teneret, uno eodemque tempore et clarissimi viri mortui monumenta debebat, et meam domum cum M. Flacci domo coniungebat: ut, qua poena senatus affecerat euersorem ciuitatis, eadem isto, oppresso senatu, afficeret eum, quem patres conscripti custodem patriae iudicassent. Quae sequuntur c. 39. ad nouam porticum pertinent, id est, ad eam, quam tum ex euersae Ciceronis domus parte, tum ex Catuli porticu Clodius fecerat. Hanc, inquit, in Palatio, atque in pulcherrimo urbis loco porticum esse patiemini, furoris tribunicii, sceleris consularis, crudelitatis coniuratorum, calamitatis reipublicae, doloris mei desitum iudicium ad memoriam omnium gentium sempiternam? quam porticum pro amore, quem habetis in reipublicam, et semper habuistis, non modo sententis, sed, si opus esset, manibus vestris disturbare cuperetis. De tota porticu locutus ea subiungit, quae non ad totam attinent, sed ad partem dumtaxat dedicatam, id est ad eam, quam e Ciceronis domo Clodius Libertati dedicauerat: nam, quae pars in vetere Catuli porticu a Clodio facta est, eam cur dedicatam putem, causae nihil video. N si quem, inquit, illius castissimi sacerdotis superstitione dedicatio deteret. O rem, quam homines soluti ridere non desinant: triflorum autem sine maximo dolore au-

dire non possint! Publiusne Clodius, qui ex Pontificis maximi domo religionem eripuit, is in meam intulit? Addam et illud ex eadem oratione c. 43. de Catuli monumento testimonium, in quo est luculenta apostrophe ad Q. Catulum: Tu, Q. Catule, M. Fului domum, cum is fratris tui sacer fuisset, monumentum tuarum manubiarum esse voluisti, ut eius, qui perniciosi reipublicae consilia cepisset, omnis memoria funditus ex oculis hominum ac mentibus tolleretur. Hoc si quis tibi aedificanti illam porticum diceret, fore tempus, cum is tribunus plebis, qui auctoritatem senatus, iudicium bonorum omnium neglexisset, tuum monumentum, consulibus non modo inspectantibus, verum adiuuantibus, disturbareret, euerteret, idque cum eius civis, qui reipublicam ex senatus auctoritate consul defendisset, domo coniungeret: nonne responderes, id, nisi euersa ciuitate, accidere non posse? De litteris autem huic monumento inscriptis, infra c. 53. sic: Tu, procella patriae, turbo ac tempestas pro eis atque orti, quod in naufragio, reipublicae tenebris offusis, demerso populo Romano, euerso atque electo senatu, dirueris, aedificaris, religione omni violata, reipublicae tamen nomine contaminaris: in cuius huiusmodi aedibus, et in urbe, quam suis laboribus ac periculis conseruasset, monumentum deletae reipublicae collocaris, ad equitum notam, ad dolorem honorum omnium, sublatoque Q. Catuli nomine, incideris: id sperasti reipublicam diutius, quam, quoad mecum simul expulsa caderet his mœnibus, esse laturam? Locum autem huius inscriptionis verisimile est

fuisse, non vbi antea fuerat inscriptio Catuli, quae fuit in media veteri porticu, sed in media parte totius nouae porticus. nam, si Catuli porticum Clodius euerit, eandemque ita aedificauit, ut, adiuncta Ciceronis aedium parte, longiorem faceret; quod multa confirmant: quis dubitet, mutatum quoque inscriptionis locum? quod si locus mutatur; certe nusquam aptior, quam in media noua porticu. Hic quaeri potest, manserintne, restituito Cicerone, haec inscriptio, sicuti mansisse illam in monumento senatus, Cicero ad Lentulum scribens questus est. Non mansisse, idem Cicero lib. 4. ad Attic. epist. 2. significat his verbis: *Consules porticum Catuli restituendam locarunt: illam porticum redemptores statim sunt demoliti.* Si porticum demoliti sunt redemptores: non mansisse Clodii inscriptionem, satis constat. Tertium monumentum est, quod in parte Ciceronis aedium forum spectante, id est, in ea, quae coniuncta est cum Catuli porticu, Libertati Clodius dedicauit, illato Tanagraeae cuiusdam meretricis simulacro, quod pro Libertate coleretur. hoc monumentum significatur in eo loco orat. pro domo c. 37. *In conspectu totius urbis domus est mea, Pontifices: in qua si manet illud, non monumentum urbis, sed sepulchrum, inimico nominis inscriptum; demigrandum potius aliquo est, quam habitandum in ea urbe, in qua tropaea et de me et de republica videam constituta.* An ego tantam aut animi duritiam habere, aut oculorum impudentiam possim, ut, cuius urbis seruatorem me esse senatus omnium assensu toties iudicarit, in ea pos-

sim intueri domum meam euersam non ab inimico meo, sed ab hoste communi, et ab eodem exstructam et positam in oculis ciuitatis, ne unquam conquisecere possit fletus bonorum? *Exstruam,* inquit, quod in eius parte euerfa Clodius porticum fecerat, et in summa porticu, ne impediretur ambulatio, monumentum Libertatis. Infra quoque c. 41. *Ista tua pulchra Libertas deos penates, et familiares meos lares expulit, ut a te ipsa, tanquam in captiuis sedibus, collocaretur?* Et paulo post c. 42. et 43. *Libertatis simulacrum in ea domo collocabas, quae domus erat ipsa indicio tui crudelissimi dominatus, et miserrimae populi Romani seruitutis. Eumne potissimum Libertas domo sua debuit pel- lere, qui nisi fuisset, in seruorum potestatem ciuitas tota venisset? At unde inuenta est ista Libertas? quae sui enim diligenter. Tanagraea quaedam meretrix fuisse dicitur. eius non longe a Tanagris simulacrum e marmore in sepulcro positum fuit. Hoc quidam homo nobilis, non alienus ab hoc religio- so Libertatis sacerdote, ad orna- tum aedilitatis suae deportauit. — signum de busto meretricis ablatum isti dedit, quod esset signum magis istorum, quam publicae libertatis. Hanc deam quisquam violare audeat, imaginem meretricis, orna- mentum sepulcri, a fure sublatam, a sacrilego collocatam? haec me domo mea pellet? haec uirix afflictae ciuitatis, reipublicae spoliis ornabitur? haec erit in eo monu- mento, quod positum est, ut esset indicium oppressi senatus ad memo- riam sempiternam turpitudinis?* De eodem monumento paulo post

c. 44.

c. 44. *At videte hominis intolerabilem audaciam cum proiecta quadam et effrenata cupiditate. Monumentum iste numquam aut religionem ullam cogitavit: habitare laxe et magnifice voluit, duasque et magnas et nobiles domos contingere. — domus mea illa prope tota vacua est: vix pars aedium mearum decima ad Catuli porticum accessit. causa fuit ambulatio, et monumentum, et ista Tanagraea, oppressa libertate, Libertas. In Palatio, pulcherrimo prospectu, porticum cum conclauibus pavimentatam trecentum pedum concupierat, amplissimum peristylum; cetera eiusmodi, facile ut omnium domos et laxitate et dignitate superaret. Ambulationem vocat porticum adiectam, exstructam in parte Ciceronis aedium, qua prospectus erat in forum: monumentum autem, illam partem, in qua dixi positum a Clodio simulacrum Libertatis, id est Tanagraeae meretricis. Atque, in hoc etiam tertio monumento inscriptum fuisse nomen Clodii, etsi verba Ciceronis iam recitata ostendunt, iterabo tamen eadem. In conspectu, inquit, totius urbis domus est mea, Pontifices: in qua si manet illud, non monumentum urbis, sed sepulcrum, inimico nomine inscriptum; demigrandum potius aliquo est. Inicitur in huius fere narrationis exitu tamquam serupulus abeundi, positum enim dicit aliquis simulacrum Libertatis non in domo Ciceronis, sed in Catuli porticu, quia scripta sunt haec in orat. de haruspicum responsis c. 15. Simulacrum ereptum ex meretricis sepulcro in imperatoris monumento collocaras. Quid igitur? an a se ipso dissentire*

Ciceronem putemus? non dissentis, sed quia tota illa porticus, tum e Catuli vetere porticu, tum e Ciceronis aedibus facta, porticus Catuli vstituto nomine vocabatur; ideo simulacrum illud in Catuli monumento positum dicit, habita nominis ratione; cum tamen idem in sua domo positum vere dixerit. Hoc tertium monumentum sacrum dedicatumque fuit, ideo *delubrum* Cicero vocat in ea pro domo c. 53. v. 200 Plutarchus, v. 201 Dio: et lib. 4. ad Attic. epist. 1. *De domo nostra nihil adhuc pontifices responderunt. qui si susceperint religionem, aream praeclaram habebimus.* Dixi de tribus monumentis, tribusque inscriptionibus: unum senatus mansisse monumentum, unamque simul inscriptionem, et in hac ad Lentulum epistola, et in oratione de haruspicum responsis, Cicero non mediocri cum dolore significat. Illud addam quasi extra rem, nec tamen prorsus a re seiunctum: non esse a Clodio totam Ciceronis domum dedicatam, sed eam tantum partem, quae ad Catuli porticum accessit, et in qua, ut ipse Cicero dixit, ambulationis, monumentum, et Tanagraeae simulacrum fuit. nam reliquam domum Clodius, ut in sua domo porticum trecentum pedum cum conclauibus efficeret, occuparat, simulata emptione Scatonis cuiusdam Marci: qua de re sic in eadem pro domo c. 44. *Homo religiosus, cum aedes meas idem emeret et venderet: tamen illis tantis tenebris non est ausus suum nomen emptioni illi adscribere. posuit scilicet Scatonem illum, hominem sua virtute egentem, ut is, qui in Marci, ubi natus est, lectum, quo imbris vitandi causa succederet, nullum*

nullum haberet, aedes in Palatio nobilissimis emisse se diceret. Inferiorem aedium partem assignauit non suae genti Fontiae, sed Clodiae, quam reliquit: quem in numerum ex multis Clodiis nemo nomen dedit, nisi aut egestate, aut scelere perditus. In eadem supra c. 41. Hominem inuenire ista labes tum, cum omnia tenebat, neminem potuit, cui meas aedes addiceret, cui traderet, cui donaret: ipse cum loci illius, cum aedium cupiditate flagraret, ob eamque causam unam una iusta illa rogatione sua vir bonus dominum se in meis bonis esse voluisset: tamen illo ipso in furore suo non est ausus meam domum, cuius cupiditate inflammatus erat, possidere. Et lib. 4. ad Attic. epist. 2. de parte arcae dedicata, non de tota domo, aperte mentio fit. nam, quia sacra loca habitare profanis non licet, ideo Clodius eam partem non dedit, quam partim cum sua domo coniungere, partim Clodiae genti assignare cogitabat. Habitasse autem in Palatio Clodium proximè Ciceronem, sic ut paries parietem attingeret, non modo ex iis, quae iam posui, conicere facile licet, verum etiam ex iis verbis, quae sunt in orat. de haruspicum responsis c. 15. *Quid habet mea domus religiosi, nisi quod impuri et sacrilegi parietem tangit?* Et in ea pro domo c. 44. *Monumentum istum namquam aut religionem ullam cogitauit: habitare laxè et magnifice voluit, duasque et magnas et nobiles domos coniungere.*

Hospitali nomine] Quia suum nomen Clodius inscripserat; sic in orat. pro domo sua c. 37. in conspectu totius urbis domus est mea,

Pontifices: in qua si manet illud, non monumentum urbis, sed sepulcrum, inimico nomine inscriptum; demigrandum potius aliquo est etc.

Cruentis] Quasi ex meo cruore confectis, meam enim eiectionem, id est, meum interitum, testantur.

Inustum] *Inscriptum*, dixit in oratione pro domo: sed hic *inustum*, cum stomacho pronunciauit, quasi per vim eae litterae impressae, iniustaeque fuerint.

Passi sunt] Haec verba satis declarant, non esse Ciceroni restitutam eam aedium partem, quam Clodius Libertati consecrauerat.

Vt aliptae] Et si *aliptae* ἄλῑπται, quod est ungere, dicti sunt: hic tamen si pro vinctio-ribus accipias, non admodum congruere cum sententia videbitur. vires enim, et colorem, oleum non auget: sed adhibetur corporibus ad lassitudinem vitandam, quare libentius acceperim pro iis, qui exercitationibus athleticis praeerant, quos γυμναστές Graeci vocant. cum enim athleticis normam, et rationem exercendi corporis praescriberent, virium et coloris rationem habere videbantur. hoc sensu et Celsus usurpauit, cum dixit initio librorum suorum: *Qui suae sporis est, nullis se obligare legibus debet, neque medico, neque alipta egere.* et Aristoteles Moral. lib. 2. Cur autem gymnasiae, *aliptae* interdum sint appellati, occurrat ea ratio, quod ad eorum curam vinctio quoque athletarum pertinebat. ita non a toto munere, ut gymnasiae, sed a parte muneris, *aliptae* dicti sunt: ut gymnasium quoque *palaestra* vocabatur, cum *palaestra*

laestra gymnasii pars sit. *Aliphas* vero pro vñctoribus, proprio sensu, saepe vsurpauit *Coelius Aurelianus*.

Virium et coloris rationem habere voluissent] Id est, vt me non solum ab exilio reuocassent, sed pristinam simul cum salute dignitatem restituere voluissent. Lib. 4. ad Attic. epist. 2. *Qui mihi pinnae inciderant, nolunt easdem renasci.*

Nunc] Pro, sed, vt lib. 1. de Diuin. c. 29. *Quae quidem multo plura euenirent, si ad quietem in regni iremus. nunc onusti cibo et vino, perturbata et confusa cernimus.* Et in prooemio Tusc. 3. *Nunc paruulos nobis natura dedit ignuculos.* et alibi saepe. Graeci quoque pro αλλὰ crebro vsurpant.

Apelles] Cous, pingendi mirus artifex, cui palmam in hoc genere detulit antiquitas. Dilexit eum praecipue, pingique ab vno voluit, vt a Pygotele scalpi, a Lysippo fingi, a ceteris edicto vetuit Alexander ille Macedo. Plinius lib. 7. c. 37. et lib. 27. c. 1. Horatius lib. 2. epist. 1. et hic noster lib. 5. epist. 12. et lib. 2. ad Attic. epist. 21. in Bruto c. 18. lib. 3. de Orat. c. 7. et alii.

Veneris] Quae vna maxime inter Apellis opera excelluit. celebratur a Cicerone lib. 2. ad Attic. epist. 21. lib. 3. de Offic. c. 2. lib. 1. de Diuin. c. 13. in Orat. c. 2. lib. 1. de Nat. Deor. c. 27. lib. 4. in Ver. c. 60.

Politissima arte] Cui nihil effectet, exquisita in primis, et egregia. sic *politum iudicium, polita doctrina, politus homo.*

Inchoatam] Inchoatum est, quod principia tantum habet. sic lib. 3. de Offic. c. 2. *Vt nemo pictor esset inuentus, qui Coae Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolveret.*

Reliquit] Inexpectata morte oppressus.

In capite meo] Quia salutis tantum, non etiam dignitatis meae, rationem habere voluerunt.

Elaborarunt] Cum me in patriam reduxerunt.

Non modo inuidorum] De quibus haec locutus est.

Sed etiam inimicorum] Qui multo etiam magis, quam inuidi, sperauerant me post reditum, memoria calamitatis admonitum, fracto, ac demisso animo futurum.

De vno acerrimo] Vno, magis exprimit Metelli fortitudinem, quam si dixisset, *de acerrimo*: quasi prae ceteris ea laude excelleret.

Constantia] Cum in L. Saturnini legem de agro Gallico diuidendo, per vim latam, iurare noluit, et in exilium abire, quam de sua sententia decedere, maluit. Plutarchus in Mario. Appianus lib. 1. de bell. ciu. in orat. pro Sextio c. 16. et 47.

Q. Metello, Lucii filio] Distinguendus erat a duobus Metellis, quorum vtrique praenomen Quinto fuit, Balearico, et Nepote. itaque vel Numidici cognomen, vt in orat. pro Sext. c. 62. vel patris praenomen, vt hic, addi oportuit. Eandem ob causam lib. 3. de Orat. c. 18. dixit: *Hinc haec recentior Academia emanauit, in qua existit diuina quadam celeritate ingenii dicendique copia Carneades: cuius ego etsi multos auditores congnoui*

gnoui Athenis, tamen auctores certissimos laudare possum, et socerum meum Scaenolam, qui eum Romae audiuit adolescens, et Q. Metellum L. F. familiarem meum, clarissimum virum. Hoc Cacciliae familiae cognomen vnde manauerit, Festi fragmenta demonstrant. Metelli inquit, dicuntur in re militari quasi mercenarii. Attius Natalium 27. Calones, famulique Metellique, Cuculaeque; a quo genere hominum Cacciliae familiae cognomen putatur ductum.

Fracto animo et demisso] Fracta enim demittuntur potius, quam extolluntur.

Est vero probandum] Ironia: quae negandi vim habet, cum affirmare verba tamen ipsa videantur. Sic Virgilius lib. 4. Aen. v. 93.

Egregiam vero laudem, et spolia ampla refertis

Tuque puerque tuus. —

Summa voluntate] Tantum abest, ut inuitus, ut etiam libentissime, precibus propinquorum, amicorumque neglectis, patria cesserit.

Egregia animi alacritate abfuerit] Cum reliqui fere omnes, erecto adspectu patriae, in moerore iaceant. Recitat Gellius lib. 17. c. 2. ipsius Metelli, ex epistola ad Domitios, haec verba: *Illi omni iure, atque honestate interdicti: ego neque aqua, neque igni careo; et summa gloria fruiscor.* De hac Metelli alacritate, et perpetua vultus, animique constantia, Valerius lib. 4. c. 1. et is, qui librum scripsit de viris illustribus.

M. illum Scaurum] Patrem eius, pro quo extat mutilata Ciceronis oratio, patricium, Aemiliae

gentis, saepe principem senatus, in censura Aemiliam viam strauit, pontem Aemilium exstruxit. Nominat eundem cum laude in orat. pro Sextio c. 47. in ea pro Rabirio c. 7. et Sallustius, in Jug. c. 25. Peditanus, Plinius lib. 36. c. 15. scriptor libri de viris illustribus c. 72. Dicit autem M. illum Scaurum, ut hic distinguatur ab eo M. Scauro, qui consularis et ipse fuit, sed Aureliae gentis, id est plebei generis, minime cum hoc virtute, et honore conferendus. itaque, cum loquitur Cicero de nobiliore Scauro, addit ferre, distinguendi gratia, pronomen, ille, ut in ea pro domo c. 19. *Quod M. Drusus in legibus suis plerisque, bonus ille vir M. Scaurus, et L. Crassus consularis non obtinuerint.*

Constantia et grauitate] Qui a C. Graccho vsque ad Q. Varium seditiosis omnibus restiterit, quem nulla vis, nullae minae, nulla inuidia labefecerit, sic enim de eo scripsit Cicero in orat. pro Sextio c. 47. in ea vero, quam pro eius filio habuit, cuius exstant reliquiae quaedam, *custodem appellat reipublicae.* Ter accusatum, a Domitio tribuno plebis, a Q. Sertulio Caepione, a Q. Vario tribuno plebis, nec vniquam damnatum indicat eadem oratio. Actione autem prima in Verrem ornat eum eadem constantiae, grauitatisque laude. Sic enim Scauri generum, M. Acilium Glabrimonem, praetorem, alloquitur c. 17. *Circumstant te summae auctoritates, quae te obliuisci laudis domesticae non sinant: quae te dies, noctesque commoneant, fortissimum tibi patrem, sapientissimum auum, grauissimum socerum fuisse. Quare, si Glabriqnis patris vim,*

et

et acrimoniam ceperis ad resstendū hominibus audacissimis: si autem Scaenulae prudentiam ad prospiciendas insidias, quae tuae, atque horum famae comparantur: si fieri Scauri constantiam, ut ne quis te de vera, et certa possit sententia demouere: intelliget populus Romanus, etc. Constantiam eius Peditanus etiam ad orat. pro Scauro commendat his verbis: Q. Seruilius Caepio Scaurum ob legationis Asiaticae inuidiam, et aduersus leges pecuniarum captarum reum fecit repetundarum, lege, quam tulit Seruilius Glaucia. Scaurus tanta fuit constantia, et animi magnitudine, ut Caepionem contra reum detulerit, et, breviori die inquisitionis accepta, effugerit, ut ille prior causam diceret, M. quoque Drusum tribunum plebis cohortatus sit, ut iudicia commutaret.

Gravitate] In eadem oratione pro Scauro gravitatem ei tribuit. Curia, inquit, illa de gravissimo principatu patris, fortissimoque testatur.

Suspiciabantur] Quia verisimile videretur; malis enim saepe frangitur constantia.

Cumque Metellum] Sic malo, quam, cum Q. Metellum. est enim haec altera ratio, eum maiore etiam, quam antea, esse animo deberet. Habent autem libri quoque veteres, in iis Mediceus, *cumque*.

Promulgantibus omnibus] Legem de reatu Ciceronis omnes magistratus promulgarunt, praeter Appium praetorem, P. Clodii, qui Ciceronem sua lege eiecerat, fratrem, et duos tribunos plebis, Seranum, et Numerium Quinctium, quos in oratione in Pisonem c. 15.

de lapide emptos vocat. pro Milone autem c. 15. Septem, inquit, praetores, octo tribuni plebis, illius aduersarii, defensores mei.

Referente consule] P. Lentulo. idem in orat. post reditum ad Quir. c. 4. Ego iis, a quibus eiectus sum, prouincias obtinentibus, inimico autem optimo viro et mitissimo, altero consule referente reductus sum. Hoc tamen intelligendum, quia Lentuli maxime opera in patriam restitutus est Cicero, ideo relationem in senatu ei tantum tribui, cum tamen alter consul, non a principio, sed P. Seruilius Isaurici oratione permotus, in relatione consenserit. itaque, cum ait Cicero, Lentulum retulisse, actionis initium, et praecipuam sui reditus causam spectat; cum vero addit, simul Q. Metellum retulisse, exitum rei considerat. primo enim aduersatus non est Metellus Lentulo referenti, post etiam, Seruilius cohortatione, et precibus, adiunxit. unde illud in orat. post redit. in senatu c. 10. Itaque dimittitur non modo salutis defensor, qui ante hoc unum beneficium fuerat inimicus, verum etiam adscriptor dignitatis meae. Et in ea post redit. ad Quir. c. 6. P. Lentulo auctore, et pariter referente collega, frequentissimus senatus, uno dissentiente, nullo intercedente, dignitatem meam, quibus potuit, verbis amplissimis ornavit. Et pro domo c. 27. Q. Metellus, collega tuus, de me ad senatum tecum uocauit. Et pro Sext. c. 62. Ut etiam Q. Metellus consul, qui mihi vel maxime ex magnis contentionibus reipublicae fuisset inimicus, de mea salute retulerit.

Comitiis centuriatis] Quibus legem tulit Lentulus consul. qua de

de re sic in orat. pro domo c. 28. *Constat, nullis unquam comitiis, campum Martium tanta celebritate, tanto splendore omnis generis hominum, aetatum, ordinum floruisse.* In Pison. c. 15. *Legem comitiis centuriatis tulit P. Lentulus consul de collegae Q. Metelli sententia: — Quae lex quemadmodum accepta sit, quid me attinet dicere? ex vobis audio, nemini cuius ullam, quo minus adesset, satis iustam excusationem esse visam: nullis comitiis unquam multitudinem hominum tantam, neque splendidiorem fuisse.* Et pro Sextio c. 51. *Cum de me eodem ex senatus consulto, comitiis centuriatis, ferebatur, quis est, qui non profiteatur se affuisse, et suffragium de salute mea tulisse?* Comitiorum tria genera fuerunt: de quibus alio loco pluribus verbis, hoc tantum dicam, centuriatis creari solitos esse maiores dumtaxat magistratus, consules, decemviros, tribunos militum consulari potestate, censores, praetores: iisdem a maioribus tantum magistratibus leges esse latas, ut cum de bello indicendo ferebatur; haberi autem a tribuno plebis non potuisse, qui non fuit inter maiores magistratus. quod si perduellionis aliquem tribunus plebis accusaret, (quo de crimine centuriatis comitiis populus iudicare solitus est) petebat a consule diem, quo populum in campum Martium per centurias non ipse, sed consul ad iudicium conuocaret. Lilius lib. 2. c. 56. Gellius lib. 13. c. 12. et lib. 15. c. 27.

Ordinibus] Augere sententiam Cicero videtur, cum, facta hominum mentione, ordines subiungit: quod illi familiare est. Lib. 3.

epist. 10. *Quae de hominum, atque ordinum omnium erga te studiis scribis ad me.* Et pro Cornelio, orat. 1. *Nam alieni gratificabatur aut homini, aut ordini?* et Coelius lib. 8. epist. 17. *Praeter feneratoros paucos, nec homo, nec ordo quisquam est, nisi Pompeianus.* *Omni genere hominum, et ordine,* dixit lib. 2. de Offic. c. 24. *Tres autem erant ordines in ciuitate, senatus, equites, plebs.*

Quod quemquam maleuolentissimum] Vel minima res maleuolentissimos offendit: ego tamen nihil committo, quod iure quemquam, vel maleuolentissimum, possit offendere.

Alienioribus] Cum quibus nulla intercedit amicitia. Lib. 2. ad Attic. epist. 20. *Si modo erunt eiusmodi litterae, quas in alienum incidere nolim.* Et lib. 10. ad eundem epist. 11. *Obsignata iam epistula superiore, non placuit ei dare, cui constitueram, quod erat alienus.* Lib. 1. ad Q. Fr. epist. 2. *Si Clodius vi agere conabitur, spero fore, studiis non solum amicorum, sed etiam alienorum, ut vi resistamus.* Pro Murena c. 27. *Ea conditione (Cato) nobis erat in hac ciuitate natus, ut eius opes, et ingenium praesidio multis, etiam alienissimis, vix cuiquam inimico, exito esse deberent.*

Eos] Quos saepe nutu, et significatione appellat. inuidebant enim Cicero, nouo homini, optimates multi.

Splendorem, et speciem] Dignitatem et gratiam.

Intuentur] Plus est, *perspicere*, quam *intueri*. propterea de manifestis, splendore, et specie, dixit, *intuen-*

intuentur: de occultioribus autem, sollicitudine, et labore, *perspicere non possunt*. Similibus verbis, in simili sententia, usus est Isocrates, cum scriberet ad Iasonis liberos: *Τὰς μὲν ἐξουσίας, inquit, καὶ τὰ κέρδη, καὶ τὰς ὑδονὰς ἐρῶσι, καὶ τῶν ἀπολαύσεων προσδοκῶσι τὰς δὲ ταραχὰς, καὶ τὰς φέβας, καὶ τὰς συμφορὰς, τὰς τοῖς ἀρχαῖσι συμπιπτόσας, καὶ τοῖς φίλοις ἀπὸ τῶν, ὧς θεωρεῖσιν.* Crebro incurrerat Cicero in huiusmodi figuras; primum quidem, quia valebat ingenio; deinde, quia libros maxime peruoluabat Isocra- tis: quem laudat egregie lib. 2. de Orat. c. 3. in Bruto c. 12. in Oratore c. 13.

Sollicitudinem, et laborem] Quibus cum splendorem, eamque speciem tueor.

Quibus ornem Caesarem] Cui decreuerat supplicationem quinde- cim dierum, stipendium, decem le- gatos. quod supra ostendi.

Quasi descissem ERN. *Quasi de- scissem*] Hic, quasi, non minuit, sed indicat: ut si dixisset: illud queruntur in meis sententiis, quod a pristina causa descissem. Ea- dem vis huiusce verbi cognoscitur apud Sueconium in Tiberio c. 11. cum ait: *Ab Ostia oram Campa- niae legens, imbecillitate Augusti nunciata, paulum subsistit. Sed, increbrescente rumore, quasi ad occasionem maioris spei commora- retur, tantum non aduersis tempe- statibus Rhodum enauigauit.*

A pristina causa] Ab optima- tum causa, qui se tueri rempubli- cam proficiebantur; cum Caesar, Pompeius, et Crassus pro ipsorum potentia contendere viderentur. *Pristina* vero, quam ante exilium,

nulla neque Caesaris, neque Pom- peii ratione habita, defenderat.

Cum illa sequor, quae paullo ante proposui, tum hoc non in po- ssumus] Cum illa me ad ornand- um Caesarem cohortantur, quae paullo ante collegeram, fides Pom- peii, quam Caesari de me dederat, Quinti fratris, quam Pompeio: ipsius Pompeii voluntas, de me optime meriti; quorundam opti- matum cum inimico non solum meo, sed etiam patriae, ac bono- rum omnium reconciliatio; Cae- saris et vetus amicitia, et incredi- bilis quaedam in me, fratremque meum liberalitas; res ipsa publica, Pompeii, Caesarisque rebus gestis non mediocriter aucta; quae cum iis, quibus tantum deberet, nolle contentionem fieri videretur. cum igitur haec me mouent: tum ac- cedit illa ratio, a Platone compro- bata, quod, quales in republica principes, tales video reliquos so- lere esse ciues.

Caesarem exponere] Cum enim sententiam Platonis posuisset de cor- ruptis principum exemplo ciuibus, eam ut probaret, ita longe digres- sus est, inducta commemoratione sui consulatus, ut a proposito non nihil aberrasse videatur. itaque nar- rationem interruptam, ab alio tam- quam orsus principio, rexit.

Non offendes eundem bonorum sensum] Ex quo sequitur, ut sen- tentia quoque nostra commutanda videatur, siquidem Platonem au- dimus, mutatae ciuitatis causam in principes conferentem.

Reliquisti] Tertio ante anno in prouinciam iuerat Lentulus: inter- ea conuersus est orbis reipublicae, sed

H

sed

sed maxime superiore anno, Pompeio, et Crasso coss.

Confirmatus] Confirmandi enim senatus consul ipse ex Kal. Ian. fun-
amenta iecerat.

Interruptus, afflicus] Annum significat, quo multa per vim, contraque auspicia gesta sunt a Caesare consule, eiusque voluntatis ministro Vatinius tribuno plebis.

Recreatus abste totus est] Amis-
sam enim Pisone, et Gabinio coss.
auctoritatem senatus reuocasti tum
aliis in rebus, tum vero in salute
mea, quam Clodius, ingenti sena-
tus dolore, afflixerat.

A quibus tuendus fuerat] De iis
loquitur, quos supra appellauit his
verbis: *aut oculis nonnullorum
odia, aut obscura in me studia cer-
nebam.* Et: *certorum hominum,*
quos iam debes suspicari, sermones
referbantur ad me. Et: *usus es*
quibusdam nobilissimis hominibus,
fortioribus in me restituendo, quam
fuerant iisdem in tenendo. Infra
vero: *quidam homines, et iisdem*
illi, quos saepe nutu significatione-
que appello. Tuendus autem pas-
siue, ut *fruentus*, utendus: sed
ipso quoque verbo passiuè usus est
Varro lib. 3. de re rust. c. 1. In
pace a rusticis Romani alebantur,
et in bello ab his tuebantur.

Fronte atque vultu] Quae saepe
mentuntur.

Sustinetur] Fallendi studio sus-
cepta.

Nostro illo statu] Cum senten-
tiae nostrae magnum in senatu pon-
dus haberent.

Optimates] Patroni, ac defen-
sores publicae causae: quos ita de-
finit in orat. pro Sext. c. 45. Duo
genera semper in hac ciuitate fue-

runt eorum, qui versari in repu-
blica, atque in ea se excellentius
gerere studuerunt: quibus ex gene-
ribus alteri se populares, alteri opti-
mates et haberi, et esse voluerunt.
Qui ea, quae faciebant, quaeque
dicebant, multitudini iucunda esse
volebant, populares: qui autem ita
se gerebant, ut sua consilia optimo
cuique probarent, optimates habe-
bantur.

Sensu ERN. Sententia] In sena-
tu: ex qua non eundem esse eorum
sensum, qui fuerat antea, cogno-
vimus.

Tabella] In iudiciis: cum ab-
soluerunt, quos damnari oportuit.
Nec dubito, quin hic Cicero Sex.
Clodii, nocentissimi hominis, abso-
lutionem significet; quem senato-
rum vna copiose absoluit; ad quos
dirigitur haec tota narratio. lib. 2.
ad Q. Fr. epist. 6.

Sapientium ciuium] Qui repu-
blicam optimo et animo, et consi-
lio tractarent, sapientes olim voca-
bantur: et hoc sapientiae genere
Theages ille Platonicus optat ex-
cellere. hac igitur de sapientia lo-
quitur Cicero, non de illa, quae,
ut a Stoicis definitur, *diuina
humanarumque rerum perfecta sci-
entia est.*

Idem ille Plato] A me antea
nominatus.

*Quem ego vehementer auctoritate
sequor*] Cuius apud me grauis ad-
modum auctoritas est; cui praeci-
pienti aliquid maxime pareo; cuius
etiam sententias in mea scripta
libenter transfero. Plinius in prae-
fat. Cicero, inquit, in libris de re-
publica Platonis se comitem profite-
tur: in Consolatione filiae, C. tanta-
rem, inquit, sequor.

Tan-

Tantum contendere in republica] Platonis verba sunt in Critone: Πανταχὺ ποιητέον ἂν ἂν κλέουσι ἡ πόλις τε, καὶ ἡ πατρίς; ἢ πείθει αὐτὴν, ἢ τὸ δίκαιον πέφυκε; βιάζεσθαι δὲ ἄχρεσιον ὅτε μητέρα, ὅτε πατέρα; πολλὰ δὲ τούτων ἔτι τὴν πατρίδα; Idem dixit in epistola longa ad Dionis propinquos: Πατέρα δὲ ἡ μητέρα ἄχρεσιον ἢ ἔμμαι προσβιάζεσθαι, καὶ νόση παραφροσύνης ἰχμεύουσ; βίαν δὲ πατρίδι πολιτείᾳ μεταβολῆς καὶ προσφύγειν, ὅταν ἄνω φυγῶν, καὶ σφαγῆς ἀνδρῶν, καὶ δυνατόν ἢ γίνεσθαι τὴν ἀρετήν.

Quantum probare] Rationibus, nam vis neque patriae, neque parentibus afferenda. quod Plato dixerat, ἢ τὸ δίκαιον πέφυκε, conuertit, *quantum probare tuis civibus possis.*

Vim neque parenti, neque patriae] Eundem Platonis locum Sallustius in prooemio lugurthinico. 3. videtur imitatus. *Vi quidem,* inquit, *regere patriam, aut parentes, quamquam et possis, et delicta corrigas, tamen importunum est.*

Ait] Non hoc ait in eodem dialogo, sed in epistola ad Perdiccam, quam Ficinus Dionis esse putat. Subscribemus Graeca verba; in quibus de seniore iam populo, veteribusque institutis assuetudo, non de desiciente mentio fit. sed videlicet Ciceronis hoc est in Graecis conuertendis, ut verba non numeret, sed tamquam appendat. quod ipsemet in prooemio libri de optimo genere oratorum c. 5. profiteatur. Ἐὰν δὲ τις ἀκούσας ταῦτα εἴπῃ, Πλάτων, ὡς ῥοίμα, προσποιεῖται μὲν τὰ δημοκρατικὰ συμφύροντα εἰδέναι, ἔχον δὲ ἐν τῇ δήμῳ λέγειν καὶ συμβάλλουσιν αὐτῷ τὰ βέλτιστα, ὃ πάποτε ἀναστὰς ἐφθέρξατο πρὸς ταῦτ' εἰπεῖν, ὅτι

Πλάτων δὲ ἐν τῇ πατρίδι γέγονε, καὶ τὸν δῆμον κατέλαβεν ῥοή πρεσβύτερον, καὶ εἰδικμένον ὑπὸ τῶν ἑμπροσθεν πολλὰ καὶ ἀνόμοια τῇ ἐκείνῃ συμβαλὴν πράττειν. ἐπὶ πάντων ἂν ἤδιτα, κατὰ περ πατρί συνεβλέουσιν αὐτῷ, εἰ καὶ μὴ μάτην μὲν κινδυνεύουσιν ὅσοι, πλέον δὲ ἔδον ποιῆσαι.

Quod] Deesse videtur, quo referatur. nam ea, quae sequuntur, verba, offendisset, vidisset, diffideret, arbitraretur, propinquam particulam, cum, singula respiciunt: quod acute intuentibus visum iri arbitror.

Prope iam desipientem senectute] Similitudine usus est Cicero hominum non morbo, aut casu aliquo, sed senectute desipientium. nam, ut aetatis vitium corrigi iam non potest: sic populi diuturna peccandi consuetudine ita corruptum, ut prope ad insaniam peruenierit, nulla ratio ad sanitatem traduxerit.

Nec persuadendo] Quia prope desperet senectute.

Nec cogendo] Quia vim neque parenti, neque patriae afferri oporteret.

Diffideret] Quis autem, quod praestari a se posse diffidat, id conetur? Sallustius in eodem loco, ex Platonis verbis, εἰ καὶ μάτην μὲν κινδυνεύουσιν ὅσοι, πλέον δὲ ἔδον ποιῆσαι, hanc sententiam ita refert: *Frustra niti, neque aliud fugiendo, nisi odium, quacreret, extremae dementiae est.*

Cogi fas esse non arbitraretur] Hoc pendet non a proximo, cum, sed ab eo, quod, ubi causam explicare Cicero incipit, cur Plato rempublicam non attigerit: hoc modo: *atque hanc quidem ille causam sibi ait non attingendae reipublicae fuisse,*

fuisse, quod populum Atheniensem, cum persuaderi posse diffideret, cogi fas esse non arbitraretur.

Mea ratio fuit alia] Verbum, ratio, multis rebus eleganter communicat Latina lingua, nec semper eodem sensu. lib. 3. epist. 5. *Animaduerti, et didici ex tuis litteris, te omnibus in rebus habuisse rationem, et mihi consuleres, restitueresque, et praeparares quodam modo omnia, quo mea ratio faciliior, et solutior esse posset.* Et ibidem, infra: *Tua ratio postea est commutata.* Et epist. 8. eiusdem libri: *Mea ratio in tota amicitia nostra constans, et grauis reperietur.* Quibus in locis, atque aliis, quae breuitatis causa praetermitto, licet intelligere, quae res huic subiecta verbo sit: nec difficilis imitatio est: sed verbo verbum explanare si quis velit, frustra fortasse conabitur. Est enim ratio nonnumquam id, quod ad nos pertinet, et quasi statim quidam rerum nostrarum: interdum autem actio potius videtur esse: ut cum dixit, *quo mea ratio faciliior, et solutior esse posset.* Et illud, *tua ratio postea est commutata.* Et, *mea ratio in tota amicitia nostra constans, et grauis reperietur.*

Neque integra re] Integra Platonis res fuit ad consulendum; quia numquam attigit rempublicam, quod mihi non contigit; qui cum rempublicam antea tractassem, propterea implicatus tenebar; quod rationes quaedam, ut a publicis rebus abstinere, et ad nostra studia litterarum referrem, quaedam contra, ut in vetere vitae cursu, publicisque actionibus pergerem, hortari viderentur.

Laetatus tamen sum] In hac molestia, quam ex mutatione sententiae meae capiebam, laetabar tamen, quod in defendenda Caesaris, Pompeiique causa, non modo rationibus meis, otioque ac salutis consulere, sed etiam ea defenderem, quae probari possent a bonis viris. Ostendit ita se cum Caesare, ac Pompeio sentire velle, ne quid tamen, quod obsit reipublicae, committat. id infra confirmat, cum ait: *Facile patior, ea me de republica sentire ac dicere, quae maxime cum mihi, tum etiam reipublicae rationibus putem conducere.*

Caesaris liberalitas] De qua ante: *Hic multum valuit cum vetus amicitia, quam tu non ignoras mihi et Q. fratri cum Caesare fuisse, tum humanitas eius ac liberalitas, breui tempore et litteris et officiis perspecta nobis et cognita.* Commemorat eam libenter Cicero, quia beneuolentiam liberalitas maxime conciliat. infra quoque: *Eius omni et gratia, quae summa est, et opibus, quas intelligis esse maximas, sic fruor, ut meis.*

Tantisque victoriis] Quantas ipse exponit quinque primis libris de bell. Gall. superatis Heluetiis et Germanis, ut in lib. 1. Neruiis, ut in lib. 2. de quibus, deque omni Gallia pacata cum Caesar ad senatum litteras misisset, decreta ei quindecim dierum supplicatio est; quod ante id tempus acciderat nemini: Venetis, maritimam Galliae partem contra Britanniam incolentibus, lib. 3. rursus Germanis devictis, Sicambriis perterritis, cum Rhenum prius Romanorum cum exercitu transisset, Britanniae post secunda proelia obsidibus impera-

tis;

tis: quibus rebus Romae cognitis, decreta ei viginti dierum supplicatio: ut ex ipsius lib. 4. c. 38. constat: in Britanniam copiis iterum traductis, re bene gesta, tributo imposito, obsidibus acceptis, mox in Gallia Eburonibus, Aduaticis, Nerviiisque pugna victis, ut lib. 5. quae gesta sunt Domitio et Appio cossi. quo anno scripta est epistola, et, ut videtur, in extremo. itaque vel, quae commemoravi, omnia, vel pleraque certe significat Cicero, cum ait, *tantisque veltoribus*.

Ornandus] Reipublicae causa.

Meae salutis auctoribus] Quorum virtute atque operam in patriam restitutus. in libro de clar. orat. c. 77. *Duo praeterea Lentuli consulares, quorum Publius ille, nostrarum iniuriarum ultor, auctor salutis*.

Discefferim] Vobis exceptis, nemo est, cui perinde ac Caesari debeam; secundum vos, nullius in me maiora, quam Caesaris, merita esse confiteor. Similiter locutus est lib. 6. epist. 12. *Omnes Caesaris familiares satis opportune habeo implicatos consuetudine et benevolentia, sic, ut, cum ab illo discefferint, me habeant proximum.*

Deiunctum] Proxime: commemoranda quaedam, et divina Caesaris in me fratremque meum liberalitas. Et lib. 3. ad Q. Fr. epist. 1. *Ille mihi, secundum te, et liberos nostros, ita est, ut sit paene par.*

Gaudeam] Debitori solere odio esse creditorem, cognoscitur ex Aristotele Ethic. lib. 9. *Καθάπερ ἐν ἐπὶ τῶν δανείων, οἱ μὲν ὀφείλοντες βέλονται μὴ εἶναι οἷς ὀφείλῃσιν, οἱ δὲ δανείοντες καὶ ἐπιμέλονται τῆς τῶν ὀφειλόντων σωτηρίας· ἔτω καὶ τῶς*

ἐνεργηθέντας βέλῃσθαι εἶναι τῶς παρόντας, ὡς κομισμένους τὰς χάριτας.

Non igitur qui beneficium accepit, sed qui dedit, gaudere solitus est. parit enim virtutis exercitatio laetitiam: et amamus eum, in quo liberalitatem, id est, virtutem, exercemus. is autem, cui tributum beneficium est, non aequè amat eum, qui tribuit, nec se deiunctum eius officiis cum gaudio conficitur. nemo est enim, quem suae tenuitatis commemoratio delectet. Cicero tamen erga bene de se meritos ita delectatur officio suo, non modo ut fateatur id, quod debet, sed etiam ut debere se gaudeat. quod ipsi Lentulo, cuius opera salutem recuperaverat, fore gratissimum intelligit. nam si talem Caesari animum praestaret: quid faciet ei, cui se plus, quam Caesari, debere, iam dixit?

Facilia sunt] Nam, quae me causae ad ornandum Caesarem adduxerunt, iisdem, ut cum Vatinius, et Crasso in gratiam redirem, adductus sum.

De Appio] Cum quo per Pompeium, cuius filio nupserat Appii filia, in gratiam rediit: ut est in epist. ad M. Brutum, apud Quinctilianum lib. 9. c. 3.

De Vatinius] Quem, scire vis, cur defenderim, et laudarim. Gesserat cum eo graues inimicitias Cicero, tum reipublicae causa, quia leges contra senatus voluntatem, contraque morem maiorum tulerat in tribunatu; tum etiam, quia testimonium dixerat in Sextium, quem Cicero de vi accusatum defendit.

Per Pompeium] Quo consule comitia habente, superiore proximo anno praetor Vatinius creatus

H 3

est,

est, M. Catone reiecto: qui cum ante Vatinius populi suffragiis praetor fieret, consul Pompeius, auspicia mentitus, comitia dissoluit. quod ei, augur cum esset, iure sacerdotii licebat. Plutarchus in Pompeio, Dio lib. 39.

Praetor est factus] Corruptis suffragiis, anno proximo, consulibus ex interregno creatis Pompeio et Crasso. Plutarchus.

Catonis] Viri optimi, qui cum Vatino, nequissimo homine, praetura anno proximo superiore petens, repulsum tulerat: hoc autem anno praetor erat. lib. 3. ad Q. Fr. epist. 2. Asconius in commentario orationis pro Seatro.

Defenderem] Accusatus est Vatinius, ut ait Pedianus in commentarii prooemio orationis pro Seatro, Appio et Domitio celsi. id est, quo anno scripsit Cicero hanc epistolam: accusatus autem a C. Licinio Calvo de ambitu, quia praetoria comitia corrupisset. nam et centuriis nummos ab eo contra leges datos, ait Plutarchus in Pompeio: et Quintilianus locum recitat lib. 6. c. 1. ex oratione Calui contra Vatinium de ambitu reum. *Egregie in Vatinium Calvus, facinus, inquit, ambitum scitis omnes, et haec vos scire omnes sciunt.* Idemque lib. 9. c. 2. ponit illud ex oratione Calui in Vatinium: *Perficea frontem, et dic te digniorem, qui praetor foret, quam Catonem.* Aquila quoque Romanus haec recitat ex Calui oratione in Vatinium: *Non ergo pecuniarum magis repetundarum, quam maiestatis; neque maiestatis magis, quam Plauriae legis; neque Plauriae legis magis, quam ambitus;*

neque ambitus magis, quam omnium legum omnia iudicia perierunt. Legimus etiam in Seneca, declamationum lib. 6. *Calvus, qui diu cum Cicerone iniquissimam licem de eloquentiae principatu habuit, usque eo concitatus auctor fuit, ut in media oratione eius exclamaret Vatinius reus: rogo vos, iudices, num, si iste dixeris est, ego dominandus sum? Accedit Corneli Taciti testimonium in dialogo de oratoribus c. 21. *Versantur, inquit, in hominum studiorum monibus accusationes, (Calui) quae in Vatinium inscribuntur, ac praecipue secunda ex his oratio.* Et infra ibidem c. 34. *Nono decimo aetatis anno L. Crassus C. Carbonem, uno et vicesimo Caesar Dolabellam, altero et vicesimo Asinius Pollio C. Catonem, non multo aetate antecedens Calvus Vatinium, iis orationibus infecti sunt, quas hodieque cum admiratione legimus.* Ipse Vatinius ita scripsit ad Ciceronem lib. 5. epist. 9. *Si tuam consuetudinem in patrocinis laudandis seruas, P. Vatinius cliens aduenit, qui pro se causam dicere vult. Non, puto, repudiabis in honore, quem in periculo recepisti.* Et lib. 2. ad Q. Fr. epist. 16. *Post meridiem, inquit, Vatinium aderam defensurus.**

Mira contentio] Nec mirum: tribunatum enim suum ex Caesaris libidine Vatinius gesserat: in quo, praeter alia, legem tulerat, invito senatu, de Gallia citiorem ab eo simul cum Illyrio per quinquennium obtinenda. Suetonius in Caesare c. 22. Plutarchus, omnes histori.

Laudarim] Dixi iam, laudari solitos esse reos ab amplissimis viris; quod

quod eorum laudatio quasi quaedam apud iudices commendatio videretur.

No tibi ego idem reponam] Ne ego quoque abs te quaeram, cum veneris, cur nonnullos in iudicio laudaris, de quibus tamen haud optime sentias: possum idem quærere a te absente; cum ex Hispania citeriore quibusdam laudationem miseris. Causam igitur defendendi Vatini, Caesaris contentionem posuit. Et, quia subiicere Lentulus poterat: an etiam, ut eundem laudares, Caesar contendit? excusat laudationem suam ipsius Lentuli exemplo, cum alia ratione vix posset: siquidem necessaria, contentente Caesare, defensio videri poterat; laudatio autem, voluntaria. Scimus autem, hoc esse positum in oratoris artificio, ut, cum rationes et argumenta non suppetant, ad exempla confugiat.

Vltimis terris] Hispaniae duae fuerunt, citerior, et vltior: quam vtramque anno superiore et senatus, et lege a tribuno plebis Trebonio perlata, populus Pompeio dederat. hic de citeriore accipiendum; cui praefuisse cum imperio Lentulum, supra demonstratum est iis verbis, *cum tu Hispaniam citeriorem cum imperio obtineres*. Et quamquam vltior Hispania potius, quam citerior, vltima terrarum esset ad Oceanum usque pertinens: ad commune tamen Hispaniae nomen Cicero spectauit, cum esset ea tota prouincia ad occidentem, sicuti ad orientem Syria, terminus imperii Romani. De Cilicia tamen, quae citra Syriam est, dixit Cicero lib. 15. epist. 9. *a te ipso missi in vltimas gentes*: non quod vltimae gentes, sed quod in-

ter vltimas imperii Romani. Salustius autem in Coniuratione Catilinae c. 16. *Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat*, id est, extremis imperii, in finibus imperii, ad imperii fines. Et Nepos in Attici vita c. 20. *Antonius ex vltimis terris, quid ageret, curae sibi habebat certiore facere Atticum*.

Miseris] Per litteras etiam ab iis, qui aberant, rei laudabantur. Asconius in commentario pro Scauro: et Planco Burfae laudationem a Pompeio, cum esset proconsul ad urbem, ad iudices missam, legimus in Dione lib. 40.

Pertinueris] Apparet, laudatos a Lentulo, qui ab optimatibus disiderent.

Sed tamen] Omissa laudatione, redit ad causas defensionis. quod enim P. Clodium quidam optimates, Ciceronis inimicum, ipso praesente amplexarentur, in manibus haberent, fouerent, oscularentur, ut ei stomachum facerent: propterea, ut eorum consuetudinem imitaretur, et quasi par pari referret, ipse quoque, hominem optimatibus inuisum, Vatiniū defendit.

Par pari ERN. Par pro pari referto] Sic stat versus: *par pari*, trochaeum admiscebat, qui locum non habet in senariis. Graeci dicunt, *ἐν τριτοσίῳ*.

Quidam nobiles homines] De quibus ante: *Certorum hominum, quos iam debes suspicari, sermones referebantur ad me: qui cum illa sentirent in republica, quae ego agebam, semperque sensissent: me tamen non satisfacere Pompeio, Caesaremque inimicissimum mihi futurum, gaudere se aebant*. Et aliquanto post: *Quidam homines*

in capite meo solum elaborarant, reliquum corpus imperfectum ac rude reliquerunt.

Seuere seducerent] Quasi de gravibus, seriisque rebus cum eo deliberaturi. adhibetur enim ad seria seueritas. vnde praeceptum illud lib. 1. de Offic. c. 37. *Videat in primis, quibus de rebus loquatur: si seriis, seueritatem adhibeat; si iocosus, leporem.*

Suum Publium] Clodium, cum quo in gratiam redierant. quae maxime res ab optimatum causa Ciceronem abalienauit, et cum Caesare, totaque Caesaris factione coniunxit, ut etiam duos maxime omnium insensos, atque inimicos optimatibus, Gabinium, rogatu Pompeii, Vatiniū, Caesarem contendente, defenderit, et laudarit. hoc ipsemet explanat in orat. de provinciis c. 20. *Leuissime feram, si forte aut iis minus probaro, qui meum inimicum, repugnante vestra auctoritate, texerunt, aut iis, si qui meum cum inimico suo reditum in gratiam vituperabant, cum ipsi, et cum meo et cum suo inimico in gratiam non dubitarent redire.*

Leuiter repungere] Excusatio triplex, quod leuiter eos ostendat, quod lacessitus, quod in re simili, id est in altero Publio.

Saepe facio] Quod in iudicio dixi, saepe facio, ut eorum animos leuiter repungam.

Diis hominibusque approbantibus] Sine vlla cuiusquam reprehensione. sic lib. 2. ad Q. fr. epist. 4. *Vatiniū, a quo palam oppugnabatur, (Sextius) arbitrato nostro concidimus, diis hominibusque plaudentibus.* Contra lib. 3. ad eundem epist. 2. *Probe premitur: (Ga-*

binus) nisi noster Pompeius, diis hominibusque inuitis, negotium euerterit.

Habes de Vatiniō] Cur Vatiniū defenderim, cognouisti. *Habes,* inquit: quia, quae audimus, accipimus animo. infra: *Accepisti, quibus rebus adductus, quamque rem causamque defenderim.*

De Crasso] De quo quacuisse Lentulus non videtur. nam in prima epistolae parte Caesar, Appius, Vatinius, ex Lentuli litteris nominantur, Crassi nulla mentio. sed Ciceroni propositum in primis hoc est, ut excuset ea, quae sibi aliquam inurere notam inconstantiae possint. quare, cur et cum Crasso post reconciliationem contenderit, et, post contentionem, rursus in gratiam redierit, causas diligenter exponit.

Magna iam gratia] Vetus inter eos fuerat similitas, vel exorta Cicerone consule, cum Crassus Carilinae consiliorum particeps esse putaretur, ut historiae declarant; vel, ut ego arbitror, multo ante, cum Cicero ab adolescentia sua, ut in hac epistola iam dixit, Pompeii fautor extitisset, Crassumque saepe, ut lib. 1. ad Attic. epist. 14. scripsit, in Pompeiana laude perstrinxisset: in suasionem quidem legis Maniliae, laudem seruiliis belli, Crassi virtute confecti, magna ex parte ad Pompeium transfert. Primus dies eos in gratiam reduxit, cum Crassus in senatu, praesente Pompeio, a Mithridatico bello proxime reuerso, de rebus a Cicerone consule in vrbe gestis ornatissime locutus est. cuius orationis illustrem sententiam cum Cicero ad Atticum scripsisset, subiunxit: *hic dies me valde Crasso adiunxit.* Rursus odium inter eos emerfit,

emerfit, quo anno lege Clodia Cicero pulsus est, Crasso Clodium adiuvante, ut in Plutarcho legimus. Iterum autem reconciliati, restituito in patriam Cicerone, intercedente Publio Crassi filio, Cicero nis amantissimo, ut idem Plutarchus. Tertiae tum dissensionis, tum etiam reconciliationis causa hic exponitur.

Communis concordiae causa] Quod priuatis inimicitias reipublicae donandas putaret; ne quando priuatis odiis publica impediretur utilitas.

Contrieram] Depresseram, contempseram, contrita enim vim non habent. sic in Tuscul. 5. c. 30. *Reliquis quidem licet facere id, quod fere faciunt, ut gravitatem dignitatemque virtutis exaggerent. Quam cum ad caelum exulserint, quod facere eloquentes homines copiose solent: reliqua ex collatione facile est conterere atque consumere.*

Defensionem Gabinii] In senatu, cum in absentem Gabinium acerbissime inuectus est Cicero. oratio de prouinciis, et in Pisonem.

Disputantem] Cum eo in senatu. nam, in iudicio, dixisset potius, *agentem*.

Laessisset] Contumelia verborum. satis enim constat, non eorum modo animos laedi, contra quos aliquid fit, sed eorum etiam, contra quos dicitur. in quibusdam tamen antiquis libris, *laessisset*.

Exarsit] Ut ignis ex arida materia, sic nos iniuste laesi exardemus iracundia. bilis enim, quae commota iracundiam gignit, assimilatur igni, atque etiam, ut philosophis placet, accipitur ab igne, ut animus spirabilis ab aere, hu-

mor ab aqua, viscerum soliditas a terra. quod lib. 2. de Nat. Deor. c. 6. Cicero tradidit. Vsurpatur autem tribus modis hoc verbum: *exarsit iracundia*, vel *dolore*: *exarsit iracundia*, vel *dolor*: *exarsit*, simpliciter. Primi generis exemplum hic habemus, et lib. 2. in Ver. c. 20. *Exarsit iracundia, ac stomacho*. in epist. ad Brutum a Germ. rep. et ed. 2. *In Planci causa exarsit incredibili dolore*. Alterum genus cognoscitur ex lib. 2. ad Q. Fr. epist. 3. *Clodiani nostros conspuere coeperunt. Exarsit dolor*. Simpliciter autem lib. 2. ad Attic. epist. 21. *Sibilis vulgi, sermonibus honestorum, fremitu Italiae, vereor ne exarserint*. Et in proemio lib. 3. de Orat. *Cum homini et vehementi, et deserto, et in primis forti ad resistendum, Philippo, quasi quasdam verborum faces admouisset, non tulit ille, et graui-ter exarsit*.

Effudisse] Cum in gratiam rediimus, nihil putari reliquum esse odii.

Residuum tamen insciente me fuisset] Tota haec de veteris odii eruptione sententia duas partes habet, vnam ex vno membro, cum inclusum illud odium omne repente apparuit; alteram ex duobus, *quod ego effudisse me omne arbitrabar, residuum tamen insciente me fuisset*. vtraque igitur pars a se ipsa regatur, necesse est. quod cum ita sit; quaero, unde pendeat hoc, *residuum tamen insciente me fuisset*; non enim ad verbum, *quod*, accusandi casu enunciatum, referri videtur posse. quare aut subaudiendum alterum, *quod*: ut ita dicat: *quod ego effudisse me omne arbitrabar, quod tamen insciente me*

residuum fuisset: aut soloecismi species quaedam videbitur: cuius generis alia quoque in Cicerone, Pediano etiam teste, animaduertentur.

Fuisset] Placet: etsi varie scriptum esse videam in aliquot antiquis libris, *fugisset, effugisset, fudisset*.

Idem illi] Veteres in plurali quoque dicebant, *idem*: sed melior consuetudo, ut *iidem* diceretur, obtinuit, quod analogiae lib. 2. Caesarem probasse Carilius ostendit.

Saepe nunc significationeque appello] De his enim saepe iam locutus, neminem unquam nominavit.

Maximum fructum] Pro laetitia potius, quam utilitate, *fructum* hic accipio, ut etiam lib. 10. epist. 7. *Ex tuis litteris cepi fructum duplicem, mihi in comparatione difficilem ad iudicandum: amoremne erga me tuum, an animam in rempublicam pluris aestimandum putarem*. Et in extrema epistola: *Illud ad tuam summam amplitudinem, dignitatem, liberalitatem, qua te scio libentissime frui solere, pertinere; pro laetari*.

Ex libertate mea] Propter haec omnia: quod, sedente Cn. Pompeio, dixerim me Bibuli fortunam, quam Vatinius afflicti putarat, omnium triumphis, victoriisque anteferre: quod, eodem teste, alio loco, eosdem esse, qui Bibulum exire domo prohibuissent, et qui me coegissent: quod in Vatinium summa libertate, animoque maximo, de vi, de auspiciis, de donatione et grorum, omnia dixerim: quod fenerator quoque auctor fuerim, ut de agro Campano idibus Maii referre-

tur: postremo, quod cum Crasso magna libertate contenderim.

Foris] Vulgo, apud omnes homines: ut lib. 2. ad Q. Fr. epist. 8. *Senatus frequens diuinus fuit in supplicatione Gabinio deneganda. Foris valde plauditur*. Et lib. 3. ad eundem, epist. 2. *Nihil hominum sermone foris clarius*.

Fructum tulisset] Bonam de me hominum opinionem auxisset.

Qui in eadem causa essent] Communis erat causa Crassi, Caesaris, Pompeii, qui ad ipsorum potentiam omnia referebant.

Iniqui] Cur enim, cum ex libertate mea maximum fructum cepissent, inimicissimos mihi fore principes viros laetabantur?

Honestissimos] In primis honoratos. lib. 2. epist. 15. *Emori Caesarem honestum esse cupio*.

Perferrentur] Dixit supra: *Sermones referebantur ad me*.

Ita contendisset, ut nihil unquam magis] Supra, eadem sententia aliter expressa: *Caesaris, ut illum defenderem, mira contentio est consecuta*. Eodem modo accipitur, *pugnare*, lib. 7. epist. 32.

Maxima molestia] Quid mirum? cum, praeter initam inter eos in causa populari societatem, Crassi filii quaestor Marcus, Publius legatus, Caesare imperatore in Gallia mererent.

Temporum meorum] Earum calamitatum, quas olim pertuli, quia nimium in republica libere sensissem. quod ne iterum accideret, providendum fuit. Hoc nomine casus aduersos interdum appellat, ut in extrema epistola: *Scriptis versibus tres libros de temporibus meis*. Et

Et

Et in suasionem Maniliae legis c. 1. *Omne meum tempus amicorum temporibus transmittendum putavi.*

Natura] Quae me ab omni contentione revocabat.

Paene a meis laribus] Non revera a meis laribus, cum domus mea non cenauerit, sed paene a meis laribus; cum et apud me cenauerit, et in hortis generi mei. *Lares* pro aedibus ponuntur, quia praeesse putabantur aedibus: et iidem sunt omnium aedium lares; penates autem singularum aedium proprii. ideo separatim eos Plautus nominavit in *Merc. Act. 5. Sc. 1. v. 7.*

Ego mihi alios deos penates persequar, alium Larum.

Condiuisset] In diem certum denunciasset. sic enim Festus interpretatur.

Apud me] *Apud me, apud Pompeium, apud se, valet in aedibus meis, in aedibus Pompeii, in aedibus suis.* hic igitur non omnino, proprie dictum est, *apud me*, quia cenauerat Crassus non in Ciceronis aedibus, sed in hortis Crassipedis. verum hortos Crassipedis quasi suas aedes putat: ideo dixit etiam, *paene a meis laribus.*

Commendatione] Laude.

In senatu] Hac de re sic ad Crassum, lib. 5. epist. 8. *Et cum consulibus, et cum multis consularibus tanta contentione decertavi, quanta nunquam antea ulli in causis: — veterique nostrae necessitudini iudicium debitorum, sed multa varietate temporum interruptum officium cumulate reddidi.*

Mea fides] Post reconciliationem.

Rem causamque] Res, ut supra demonstravi, totum negotium significat; *caussa* negotii pars est,

quae ad aliquem proprie pertinet. *res* igitur est hic, id quod Pompeio, et Caesari placebat; quos offendere, temporibus admonitus, Cicero nolebat: *caussa* vero, Vatinius, et Crassus, quorum alterum in iudicio, alterum in senatu, rogatu Caesaris, et Pompeii, defenderat.

In republica capeffenda] Dixi iam, *republicam capeffere*, idem esse, quod, administrare.

Pro mea parte] Quod ad me attinet. dixit enim epistolae initio: *Offendam, qui sit meus sensus et status.*

Mihi integra omnia, ac libera fuissent] Si mihi pro meo sensu, ac iudicio rempublicam capeffere licuisset: id quod non licuit: cum me fratris mei fides, Pompeii, Caesarisque beneficia, optimatum iniuriae commoverint. Paullo post: *Si essent omnia mihi solutissima, tamen in republica non alius essem, atque nunc sum. Cum vero in hunc sensum et alliciar beneficiis hominum, et compellar iniuriis: facile patior, ea me de republica sentire ac dicere, quae maxime cum mihi, tum etiam reipublicae rationibus putem conducere.* Ideo autem plane integrum Ciceroni non erat, ut id ageret, quod maxime probaret; (probauerat autem semper, ac defenderat optimatum causam, quam Caesar, et cum eo coniuncti Pompeius, et Crassus, populari via potentiam quaerentes, oppugnabant) quia cum Pompeium non solum beneficio, sed amore etiam, ac perpetuo quodam iudicio diligeret; Caesaris autem in se, fratremque suum mirificam liberalitatem esset expertus; praeterea reconciliatos cum inimico suo, familiarique coniunctos

iunctos amicitia, principes optimatum videret, discedere a pristina sententia cogeatur.

Contra tantas opes] Quod erat periculofum.

Neque dolendum] Quod ipsa respublica nolle videretur. dixit enim supra: *Vehementer res ipsa publica me mouit, quae mihi videbatur contentionem, praesertim maximis rebus a Caesare gestis, cum illis viris nolle fieri: et, ne fieret, vehementer recusare.*

Conuersis rebus] Respexit ad illud Platonis, *quales in republica principes essent, tales reliquos folere esse cines.*

Temporibus assentiendum] Lib. 4. epist. 9. *Tempori cedere, id est, necessitati parere, semper sapientis est habitum.* Dixit idem aliis verbis in orat. pro Plancio c. 38. *Stare, inquit, omnes debemus, tamquam in orbe aliquo reipublicae, qui quoniam versatur, eum deligere partem, ad quam nos illius vitas, salusque conuerterit.*

Praestantibus viris] Iis, qui optime administrandae reipublicae sententia praesiterunt.

Vt in nauigando] Nihil iucundius, atque etiam nihil vtilius, quam in legendo similia conferre. quo in genere qui versantur, his fere neque deest vniquam, quod scribant, et ea, quae scribunt, augere, et exornare facile possunt. Vtus est Cicero in orat. pro Plancio c. 39. eadem sententia, sumpto a nauigantibus exemplo. *An, inquit, cum videam nauem secundis ventis cursum tenentem suum, si non eum petat portum, quum ego aliquando probaui, sed alium non minus tutum, atque tranquillum:*

cum tempestate pugnem periculose potius, quam illi, salute praesertim proposita, obtemperem, et paream? Neque enim inconstantis puto, sententiam, tamquam aliquod nauigium atque cursum, ex reipublicae tempestate moderari. Cuius loci extremam partem iisdem verbis iteratam video in orat. pro Balbo c. 27. *Assentior, inquit, non omnibus: neque esse inconstantis puto, sententiam aliquam, tamquam aliquod nauigium, atque cursum, ex reipublicae tempestate moderari.* Et lib. 16. ad Attic. epist. 7. *Nemo doctus vniquam mutationem consilii, inconstantiam dixit esse.*

Portum tenere] Pro, obtinere. epist. 1. *Teneri enim res aliter non potest.*

Mutata velificatione] Obliquo cursu, non directo, qui erat institutus.

Tandem ERN. Tamen peruenire] Non tam cito, sed aliquando tamen peruenire.

Cum dignitate otium] Epist. 7. *Neque salutis nostrae rationem habendam nobis esse sine dignitate, neque dignitatis sine salute.* Et in principio lib. 1. de Orat. *Perbeati fuisse illi videri solent, qui in optima republica, cum et honoribus, et rerum gestarum gloria florent, eum vitae cursum tenere potuerunt, ut vel in negotio sine periculo, vel in otio cum dignitate esse possent.*

Non idem semper dicere] More nauigantium, qui non eundem semper cursum tenent, sed eundem tamen portum, licet mutata velificatione, semper spectant.

Non idem semper dicere, sed idem semper spectare debemus] Salutem

lutem reipublicae, quae sententiam a nobis eandem perpetuo non postulat. Pro Plancio c. 39. Ego vero haec didici, haec vidi, haec scripta legi: haec de sapientissimis, et clarissimis viris et in hac republica, et in aliis, civitatibus monumenta nobis litterae prodiderunt: non semper easdem sententias ab iisdem, sed, quascunque reipublicae status, inclinatio temporum, ratio concordiae postulare, esse defendendas.

Solutissima] Soluta, et libera Ciceronis voluntas non erat, cum et alliceretur Pompeii, Caesarisque beneficiis, et compelleretur optimatum quorundam iniuriis.

Facile patior] Ita loquebantur, cum aliquid se nec admodum libenter, nec moleste tamen facere significabant. lib. 5. epist. 7. Nulla re tam laetari soleo, quam meorum officiorum conscientia: quibus si quando non mutue respondetur, apud me plus officii residere facillime patior.

Cum mihi] Coniuncta cum praefidiis iis, quae semper habuerat, potentium benevolentia, paullo post.

Reipublicae rationibus] Publicae caussae, omnium libertati. supra: Laetatus sum, quod mihi liceret in eadem causa et mihi utilia, et cuius bono recta defendere. Sic locutus in prooemio lib. 1. de Inuent. Is mihi vir et suis, et publicis rationibus utilissimus, atque amicissimus cuius fore videtur.

Apertius haec ago] Ita me sentire profiteor.

Legatus est Caesaris] In Gallia missus a Caesare cum legione in Nervios, Eburonum, Aduaticorum,

Nerviiorum obsidionem fortiter sustinuit. Caesar lib. 5. de bell. Gall. c. 39. seqq.

Ita illustri gratia] Quaecunque a me in illum profecta sunt, ita perspicue, sibi accidisse gratissima, demonstravit, ut ego euni, vel minimis meis officiis, mihi obstrictum putarem.

Gratia] Apud populum valere enim in senatu auctoritate, apud populum gratia, proprie dicitur. Et Caesar, qui semper ad principatum spectauerit, mire popularis ab adolescentia fuit, multaque per populum, quae a senatu impetrare nequiuisset, consecutus est.

Opibus] Opum nomine, quantum valemus, continetur. lib. 6. epist. 6.

Consilia frangere] Non dissimile, cogitationes debilitare, epist. 6.

Potentium benevolentiam] Eadem sententia lib. 3. ad Q. Fr. epist. 8. Praesidium firmissimum petebamus et optimi, et potentissimi viri benevolentia ad omnem statum nostrae dignitatis. Hoc nimirum illud est, quod saepe dixit, spectandum esse cum dignitate otium, habendam non dignitatis modo rationem, sed etiam salutis.

Essem usus eisdem] Indicat, eo se facilius in eam mentem esse deductum, quod probari a Lentulo consilium suum existimarit. quasi, Lentulo aliter sentiente, aliter ipse quoque sensurus fuerit. huc illud spectat epist. 8. Ego quidem, ut debeo, et ut tute mihi praecepti, et ut me pietas utilitasque cogit, me ad eius rationes adiungo, quem tu in meis rationibus tibi esse adiungendum putasti.

Tempe-

Temperantiam et moderationem] Notum est ex Aristotele, et aliis, *temperantiae* nomine, perfectam virtutem, qua indomitae, atque exultantes animo libidines cohibentur, indicari. verbum igitur, *moderationem*, sententia non requirit. Sed a more philosophorum longe distat oratoria loquendi consuetudo. Saepe copiam quaerit Cicero, non ut augeat, immutet sententiam, sed ut explanet magis. neque vero nesciebat, *moderationem* a *temperantia* non differre, cum ipse et lib. 2. de Fin. c. 19. et Tusc. 3. c. 8. *temperantiam* definiat, atque explicauerit *moderationis* nomine: et lib. 1. de Offic. c. 27. 28. ubi quattuor virtutes nominat, *moderationem* pro *temperantia* usurpauit: sed, ut dixi, aperiendae, atque explanandae rei gratia, non necessariam libertatem interdum amat. eodem modo lib. 12. epist. 27. *Est ita temperatis moderatisque meritis, ut summa severitas summa cum humanitate iungatur.*

Anticissimum] Itaque non dubito, quin ea voluisses, quae meis conducere rationibus existimasses.

Suffusum] Translato verbo latere interdum in animo malevolentiam significat, ut aqua latet subter eam fusa. Sic lib. 2. de nat. deor. c. 21. *aethorem aequabili calore suffusum* dixit.

Magnum et excelsum] Quae virtus plane viro digna. Graeci *μεγαλοψυχία*, Cicero lib. 1. de Offic. c. 43. *magnanimitatem* vocat. Magni autem excelsique animi est, neminem odisse, res eas parui pendere, quibus alii ad malevolentiam, ac nocendi cupiditatem facile com-

mouentur. Eidem tribuit animi magnitudinem epist. 5. et 7. et in lib. de clar. orat. c. 77.

Apertum et simplicem] Quod bonitatis est. ideo, quid sentires, qui tuus in me, ceterosque animus esset, nullo negotio perpexi.

Tales] Inuidos. nam epist. 7. *in te*, inquit, *homine omnium nobilissimo, similia inuidorum vicia perpexi*. Notatur etiam perfidia optimatum quorundam, Ciceroni in salute, Lentulo in dignitate cognita. epist. 5. 6. 7.

Mouerunt] Ut quibusdam in sententiis paulum me immutarem, meamque voluntatem ad summorum hominum, de meque optime meritorum, dignitatem aggregarem.

Salus mea] Ut in patriam redirem.

Etiā dignitas] Modeste petit, ut eundem se praebat Lentulus in eius tuenda, atque augenda dignitate, quem in recuperanda salute praestiterat.

Socium comitemque] Non dixit, adiutorem, ut arrogantiam vitaret; et simul, quod in societatis nomine quaedam inesse videtur benevolentiae significatio. *Socius* autem, proprie, agentem adiuvat: *comes* eundem sequitur.

Orationes] Triennio scriptae, Marcellino et Philippo cosl. ut pro L. Calpurnio Bestia, pro P. Sextio, in Vatinius, de prouinciis consularibus, de haruspicum responsis: Pompeio et Crasso, in Pisonem: Domitio et Appio, pro Scauro pro Vatiniō, pro M. Coelio, atque etiam pro A. Gabinio, quem rogatu Pompei hoc anno defendit, ut ex Dione lib. 39. et ex epistolis ad Atticum, et ad Q. Fratrem intelligitur. nomi-

nominant et orationem de rege Alexandrino rhetores Latini, Aquila, et Fortunatianus: quam opinor habitam esse Marcellino et Philippo coll. quo anno scimus actum esse in senatu magnis contentionibus de restituendo Ptolemaeo, Aegypti rege.

Menocrito] Lentuli liberto. visitatus nomen est, *Menocratis*, quam, *Menocriti*: sed libri veteres in *Menocrito* consentiunt.

Ne ERN. Ut pertrimescas] Iocatur; quasi multarum orationum lectio molestiam Lentulo allatura sit.

Reseruoque ad mansuetiores Musas] Hoc plane anno poema ad Caesarem videtur scripsisse, de quo lib. 3. ad Q. Fr. epist. 8. et 9. fatebor tamen ingenue, quod mihi non mediocrem dubitandi causam attulit. certe enim, cum dicat Cicero, *reseruoque me ad mansuetiores Musas*, videtur de poemate aliquo, a se scripto, velle subiungere: nec tamen id facit: nam inferi statim, *scripsi igitur Aristoteleo more tres libros in disputatione ac dialogo de Oratore*. Musis autem cum oratoria ratione quae communio est? quare vereor interdum, ne hoc totum, quod, inclusum parenthesi, a ceteris distinguitur, transferendum sit aliquo modo ad illud infra positum, *scripsi etiam versibus tres libros de temporibus meis*. Nisi si *mansuetiores Musas* vocavit ea studia, quae domi culta, ad lenitatem, atque humanitatem animos traducunt; cum orationes in foro habitae contentionem habeant. confirmare videtur hanc opinionem locus lib. 16. epist. 10. *Tu Musis nostris, para, ut operas reddas*. Et

alibi *Musas* pro litteris posuit, vt lib. 2. ad Attic. epist. 5. *Cum omnibus Musis rationem habere cogito*.

A prima adolescentia] Adolescentulus Arati poema conuertit, quod hodie, temporis iniuria, mutilum habemus. Puer etiam tetrametro versu librum composuit, quem, vt ait Plutarchus, inscripsit *Pontius Glaucus*.

Delectant ERN. Delectarunt] Non ad proximum, quo se ad musas referre solitus est, sed ad longinquum adolescentiae tempus verbum, *delectarunt*, accommodauit, vt sit, ita me delectant, vt olim adolescentulum delectarunt. Simile illud in Bruto c. 75. de commentariis Caesaris: *Nudi sunt, relictis, et remissi omni ornatu orationis, tanquam veste, detracto*. Quod est: omni detracto, tanquam veste, orationis ornatu.

Scripsi igitur Aristoteleo more, quemadmodum quidem volui, tres libros in disputatione ac dialogo de Oratore] Quid sit, *Aristoteleo more*, mecum ipse quaero, vtrum, quia dialogos et Aristoteles composuerit, qua de re Plutarchi testimonium extat in consolatione ad Apollonium, et Basilii in epistola ad Diodorum, Themistii praeterea, et Philoponi: an vero, quia more quodam, non vulgari, sed exquisito, qualis Aristotelis mos fuit, artis oratoriae praecepta tradiderit. in quam equidem sententiam facile, et libenter inclino, commotus maxime sequentibus verbis, *quemadmodum quidem volui*: quibus minuere Cicero voluit arrogantiam, quasi nimium se extulisset, professus Aristotelico more se scripsisse de Oratore: maioremque etiam

iam prae se tulit modestiae speciem, cum subiunxit: quos arbitror Lentulo tuo fore non inutiles. arbitror, inquit: quod fidentis non videtur abesse enim affirmatio. *Lentulo tuo*: adolescenti, non viro. nam facultatis in eo plus requiritur, qui viris placere velit. *non inutiles*: et hic opinionem vitat arrogantiae. nam si, *utiles*, dixisset; promissio maior erat. Haec omnia modestiam declarant. et illud, *quemadmodum quidem volui*; valet hoc: an sim assecutus, ignoro: volui quidem certe. Praeterea, doctrinam hic potius, et acumen Aristotelis, quam scribendi genus, indicari, ob eam causam arbitror, quod in scribendi genere Platonem, et Xenophontem, quorum dialogis Aristotelis dialogos nemo conferre ausus est, aut solos, aut cum ipso saltem Aristotele nominasset. Sin ad doctrinam simul, et scribendi genus respexisset Ciceronem aliquis dicat: non prius hoc mihi persuaserit, quam, scriptum esse ab Aristotele de oratore dialogum, ostenderit. vnum autem eius dialogum de animo, Eudemum inscriptum, praeterea nullum, quod equidem legirim, veteres nominant. Basilium quidem dialogorum Aristotelis nomina non ponit: sed eum ait, et Theophrastum, cum dialogos componere essent aggressi, deterritos venustate Platonis ad aliam se scribendi rationem contulisse.

Abhorrent enim a communibus praeceptis] Quaeenam erant communia praecepta? ea scilicet, quae lib. 1. de Orat. c. 31. exponuntur ex persona Crassi. Non negabo, inquit, *me ista omnium communia, et contrita praecepta didicisse: primum, oratoris officium esse, di-*

cere ad persuadendum accommodare: deinde, esse omnem orationem aut de infinitae rei quaestione, sine designatione personarum et temporum; aut de re certis in personis, ac temporibus locata. Haec igitur Cicero in iis libris non esse ad bene dicendum valde necessaria confirmat: et praestantiora quaedam docet, partibus ita distributis inter Antonium, et Crassum; vt ille lib. 2. de materia oratoris; hic lib. 3. de ornandi ratione differeret. His autem libris nihil posse fieri elegantius, aut etiam utilius, conuenit inter homines eruditos, atque ipse Cicero, de iis quid sentiret, ostendit lib. 13. ad Attic. epist. 19. *Sunt, inquit, etiam de oratore nostri tres, mihi vehementer probati.*

Omnem antiquorum] Aristotelis, et Isocratis: quod sequentibus verbis declaratur. quamquam antiquorum etiam omnium oratoria ratio in vno Aristotele continebatur. scripsit enim librum, in quo exposuit dicendi artes omnium superiorum, vt lib. 2. de Inuent. c. 2. et lib. 2. de Orat. c. 38. legimus. Opposuit autem, *antiquorum rationem oratoriam, communibus praeceptis*: quod erant Romae, qui vixit Rhetoricam artem docerent, et dicendi praecepta traderent. id Sullanis temporibus primus professor est L. Plotius Gallus, vt ad Titinium scripsit Cicero: cuius haec Suetonius verba recitat in libro de clar. Rhet. c. 2. *Memoria teneo, pueris nobis, primum Latine docere coepisse L. Plotium quendam: ad quem cum fieret concursus, quod studiosissimus quisque apud eum exerceretur, dolebam mihi idem non licere. continebar autem doctissi-*
worum

morum hominum auctoritate, qui existimabant, Graecis exercitationibus ali melius ingenia posse.

Aristoteleam] Non opinor hos tantum, quos nunc habemus, sed alios quoque significari Aristotelis libros de ratione dicendi. ex his quidem, qui exstant, dubitari non potest, quin multa Cicero transtulerit in suos oratorios libros, praesertim in tertium: quod accurate legentibus patebit. De aliis vero eiusdem Aristotelis rhetoricis libris haec scripsit Cicero lib. 2. de Orat. c. 38. *Inter hunc Aristotelem, cuius et illum legi librum, in quo exposuit dicendi artes omnium superiorum, et illos, in quibus ipse sua quaedam de eadem arte dixit, et hos germanos huius artis magistros, hoc mihi visum est interesse etc.* Quis porro neget, ex eo maxime libro, quo superiorum omnium artes complectebatur Aristoteles, multa Ciceronem in suos oratorios retulisse, cum ex eodem libro multa sumpserit adolescens, ut eos, de Inventionem quos inscripsit, minime cum oratoriis comparandos, veterum doctrina locupletaret? quod ipse lib. 2. eius artis c. 2. docet his verbis: *Nobis omnium, quicumque fuerunt, ab ultimo principio huius praeceptionis usque ad hoc tempus, expositis copiis, quodcumque placeret, eligendi potestas fuit. Ac veteres quidem scriptores artis, usque a principe illo atque inuentore Tisfareptos, unum in locum conduxit Aristoteles, et nominatim cuiusque praecepta magna conquisita cura perspicue conscripsit, atque enodata diligenter exposuit: at tantum inuentoribus ipsis suauitate et breuitate dicendi praefixit, ut nemo illorum*

praecepta ex ipsorum libris cognoscat, sed omnes qui, quod illi praecipiant, velint intelligere, ad hunc, quasi ad quandam multo commodiorem explicatorem, reuertantur. Haec Cicero. deinde, facta mentione eorum, qui Aristotelem, aut Isocratem secuti, praecepta dicendi reliquerunt, c. 3. *nos, inquit, nobis omnes, quod facultas tulit, proposuimus, et ex nostro quoque nonnihil in commune contulimus.* Sumpsit igitur Cicero ab Aristotele multa, neque ex iis modo libris, quibus nunc utimur, sed ex iis etiam, qui malo quodam periere litterarum fato. Praeterea gloriatur, ita se scripsisse oratorios, ut a communibus praeceptis abhorrent, omnemque antiquorum Aristotelicam, et Isocraticam rationem oratoriam complecterentur. Laerlius quattuor corpora rhetoricorum librorum Aristotelis nominat, Gryllum, vnicum librum, in quo, ut Quintilianus lib. 2. c. 17. ait, *quaerendi gratia, quaedam subtilitatis suae argumenta excogitauit*; alterum, duos rhetoricae artis libros; tertium, vnicum librum, quem inscripsit Ars; quartum, libros duos, eadem inscriptione. quo numero tres, qui hodie sunt in manibus, exclusos videmus. At Cicero, et Quintilianus, ut supra demonstrauimus, illos agnoscunt.

Isocrateam] De Isocratis arte discrepant veterum sententiae. Plutarchus certe ambigere se ostendit, cum illa mandauit litteris in eius vita: *Εἰσι δ' οἱ καὶ τὴν αὐτὴν λέγουσι συγγεγραμέναι οἱ δὲ, ὁ μὲν ὁδὸν, ἀλλ' ὁσκήσει χρόνον* Her- mogenis interpres Isocrati eam tribuit, *Ἰσοκράτης*, inquit, *φασὶν ἐν τῇ τέχνῃ, ὡς ἐν τῇ διηγήσει λεγόντων*

I

τότε

τῷ τε πρῶτῳ, καὶ τὰ πρὸ τοῦ πρῶ-
 μτος, καὶ τὰ μετὰ τὸ πρῶτῳ, καὶ
 τὰς διανοίας, αἷς ἑκάστῳ τῶν ἀγωνι-
 ζομένων χρώμενος, τὸ δὲ τι πέπραχεν.
 Cum eo sensit Quinctilianus lib. 3.
 c. 1. nam, cum de Aristotele, et Iso-
 crate loqueretur, *Ars*, inquit, *est*
utriusque, sed pluribus eam libris
Aristoteles complexus est. Idem
 tamen prorsus ambigit lib. 2. c. 15.
 cum ait: *Haec opinio originem ab*
Isocrate (si tamen reuera Ars,
quae circumfertur, eius est) duxit.
 Cicero noster eam plane repudiat
 lib. 2. de Inuent. c. 2. Fuit, inquit,
 tempore eodem, quo Aristoteles,
 magnus et nobilis rhetor Isocrates:
 cuius ipsius quam constet esse ar-
 tem, non inuenimus. Discipulorum
 autem, atque eorum, qui protinus
 ab hac sunt disciplina profecti,
 multa de arte praecepta reperimus.
 Hanc ergo dubitationem e scripto-
 ris nomine ortam existimo, quia
 fuit alter Isocrates, Isocratis magni
 discipulus; a quo scriptam artem
 rhetoricam suspicari licet: cum
 praefertim discipulorum Isocratis
 multa se reperire dicendi praecep-
 ta Cicero dicat. Ac me quidem
 in hanc suspensionem illa etiam ra-
 tio ducit, quod Isocratis eiusdem
 iunioris esse orationem illam ad
 Demonicum, quae Isoerati magno
 tribuitur, Harpocratio testis est.
 Atque haec omnia illuc refero, ne
 quis putet Cicronem, quia dixerit
 Isocraticam rationem se esse com-
 plexum tribus oratoris libris, Iso-
 cratis ipsius artem legisse, quam
 negauit ullam reperiri lib. 2. de
 Inuent. c. 2. itaque, *Isocrateam*, in-
 terpretor, ab Isocratis discipulis
 traditam, ex institutis tamen, et
 opinionibus magistri. quae enim
 ille voce docuit domi suae, postea

scriptis eadem discipuli eius perfe-
 cuti sunt. his autem cum iis, qui
 ab Aristotelis disciplina profecti
 sunt, controuersiae nonnihil fuit:
 quod Quinctilianus lib. 3. c. 1. si-
 gnificat, ait enim: *His succedere*
multi, sed clarissimus Gorgias au-
ditorum Isocrates. quamquam de
praeceptore eius inter auctores non
conuenit. nos autem Aristoteli cre-
dimus. Hinc velut diuersae secae
 coeperunt viae. Nam et Isocratis
 praestantissimi discipuli fuerunt in
 omni studiorum genere: eoque iam
 seniore, (octauum enim et nonage-
 simum impleuit annum) pomeri-
 dianis scholis Aristoteles praece-
 pere artem oratoriam coepit.

Rationem oratoriam] Quae de
 arte dicendi Aristoteles, et Isocra-
 tes praeceperunt. in hoc enim libri
 Ciceronis oratorii a communibus
 praeceptis abhorrent. Eodem spe-
 ctat illud, quod scripsit lib. 2. ad
 Attic. epist. 1. *Meas liberos totum*
Isocrati μισοδάνιον, atque omnes
eius discipulorum arculas, ac non-
nihil etiam Aristotelis pigmenta
consumsit.

Tres libros de temporibus meis]
 De exilio, atque etiam reditu: in
 his enim Lentulum, optime de se
 meritum, nominauit. scripsit etiam
 versibus tres libros de consulatu
 suo, sed antequam iret in exilium:
 quod lib. 2. ad Attic. epist. 3. et
 lib. 1. de Diuin. c. 11. ostendit. hic
 autem Cicero commemorat, quae
 post discessum Lentuli, id est, post
 exilium suum, scripserat. lib. 2.
 epist. 6. *Nonitate meorum tem-*
porum.

Et erunt] Sperat futurum, ut a
 posteris etiam legantur. Sed eos
 aut

aut
 ipse
 S
 gura
 sente
 sit;
 quia
 tum
 nom
 T
 triun
 terpi
 C
 rum
 ro:
 V
 vero
 Rog
 patit
 IO.
 cum
 Pero
 homi
 mes.
 raba
 certe
 co re
 pffe
 potui
 ro. E
 uehe
 go, n
 teris
 nem
 Im
 prou
 lician
 Ad
 cienst
 alibi
 quide
 verbo
 testan
 Ea
 clama

aut hominum incuria, aut vetustas ipsa perdidit.

Seid quia verebar] Ἐλλεψις, figura aliquid detrahens. nam hic sententia desiderat, *non nisi*: vt sit; ideo non nisi eos libros ad te, quia verebar eos, quos erat infinitum bene de me meritos omnes nominare.

Totam ad te deferro] Ad arbitrium tuum confero: vt se ipse interpretatur sequentibus verbis.

Consequi] Praestare. omnes meorum studiorum fructus ad te deferro: vt iis arbitrato utaris tuo.

Vt me nolim admoneri: rogari vero sine magno dolore vix possum] Rogari enim se, qui amant, non patiuntur. ideo dixit lib. 3. epist. 10. *Iniuriam mihi fieri putabam, cum rogabar.* Lib. 9. epist. 13. *Peto a te, vel, si pateris, oro, vt homines miseros conferues incolumes.* Lib. 13. epist. 18. *Ego admirabar magis, te, quasi rogatus, aut certe admonitus, liberaliter Attico respondiſſes, vltro ad eum scripſiſſe.* Lib. 15. epist. 4. *Admonendum potius te a me, quam rogandum, puto.* Et lib. 12. ad Attic. epist. 35. *Te vehementer etiam atque etiam rogo, magis quam a me vis, aut pateris te rogari, vt hanc cogitationem toto pectore amplectare.*

In Ciliciam] Partem Lentuli prouinciae. vide epist. 7. *Qui Ciliciam Cyprumque teneas.*

Adiuncto isto fundo] De Ciliciensi fundo Q. Ciceronis nullam alibi mentionem inuenio. Emptus quidem non videtur, quantum ex verbo, *adiuncto*, licet intelligere: testamento fortasse legatus.

Exercitationibus] Oratoriis. declamando enim vel in scholis rhe-

torum, publice profitentium, vel domestica disciplina adolescentes exercebantur. Graecis autem exercitationibus ali melius ingenia posse, scripsit Cicero in epistola ad Titinium. cuius exemplo supra vsumus.

Neque cariorum, neque incundiorum] Coniungit eadem lib. 2. epist. 2. *Cui et carus aequae sis, et incundus, ac fuisse patri.*

Posteritas omnis intelligat] Tempori seruiens pollicetur, quod non praestitit. nullum enim librum Lentulo inscripsit, qui quidem extet, aut ab iis nominetur, qui saepe scripta Ciceronis appellant.

Appius in sermonibus — quoad in urbem introiſſet] Curiata lex a populo per curias congregato nomen accepit. curias autem, in quas Romulus populum distribuit, vt in sua quisque curia sacra publica faceret, ferias observaret, triginta fuisse, omnesque in Palatio, fatis, vt opinor, notum est. ex his curiis cum populus, vt aliquid iuberet, aut iudicaret, in vnum locum coibat, *curiata comitia* vocabantur. coiuſſe autem populum in Comitium, qui locus in foro fuit, docet Varro lib. 4. de L. L. Lex igitur curiata comitiis curiatis ferebatur; quibus autem de rebus, et a quo magistratu ferretur, non est alienum ostendere. De adoptione ferebatur, et de imperio militari. Si de adoptione ferri poterat vel a tribuno plebis, vel a consule, de tribuno plebis, locus indicat lib. 1. ad Attic. epist. 19. *Haec sunt in republica: nisi etiam illud ad rempublicam putas pertinere, Herennium quendam, tribunum plebis, tribu tuum, sane hominem nequam atque egen-*

egentem, saepe iam de P. Clodio ad plebem traducendo agere coepisse. huic frequenter interceditur. De consule quis dubitet? cum Suetonius inter acta Caesaris consulis c. 20. hoc memoret: P. Clodium, frustra iam pridem a patribus ad plebem transire nitentem, eodem die, horaque nona transduxit. Et lib. 2. ad Attic. epist. 12. Quid Caesar? negat se quicquam de illius adoptione tulisse. Adoptionem autem illam curiata lege factam esse, declarat oratio pro domo: in qua c. 15. sunt haec: Negant fas esse agi cum populo, cum de caelo seruatum sit. Quo die de te lex curiata lata esse dicatur, audes negare de caelo esse seruatum? Et paullo post c. 16. Si, quod in ceteris legibus trinum nudinum esse oportet, id in adoptione satis est, trium esse horarum: nihil reprehendo. Et infra c. 29. Credo enim, quamquam in illa adoptione legitime factum est nihil, tamen te esse interrogatum, auctore esses, ut in te P. Fonteius vitae necisque potestatem haberet, ut in filio. Quaero, si aut negasses, aut tacuisses, si tamen id XXX curiae iussissent, num id iussum esset ratum? certe non. Confirmat Gellius lib. 5. c. 19. Arrogantur, inquit, ii, qui, cum sui iuris sint, in alienam se potestatem tradunt: eiusque rei ipsi auctores sunt. Sed arrogationes non temere, nec inexplorate committuntur: nam comitia arbitris etiam pontificibus praebentur, quae curiata appellantur. De imperio militari, quod extra urbem gereretur, latam opinor esse curiatam legem vel ab eo ipso, qui accepturus esset imperium, si modo magistratus esset, vel a consule latam, ab ipso magistratu, qui usus

esset imperio, auctor est Liuius lib. 9. c. 38. Atque ei (L. Papirio) legem curiatam de imperio ferenti, trise omen diem d. f. f. i. t. A magistratu, qui non esset usus imperio, exemplo Ciceronis et Bibuli, (ut omitam alia quam plurima) demonstratur. nam et Cicero in Ciliciam, et eodem tempore Bibulus in Syriam, uterque aliquot annis post consulatum profecti sunt. latam autem de vtriusque imperio curiatam legem, ex eo liquet, quod uterque bellum gessit, vtrique supplicationes ob rem bene gestam decretae: Cicero etiam de triumpho cogitauit. itaque dubitandum non est, quin consules eius anni, Sulpicius, et Marcellus, alter, amboue, curiatam legem de eorum imperio tulerint. alioqui prouinciam quidem eo genere imperii, quod lex Cornelia dabat, administrare potuissent; quo se Appius, curiata lex ferri si non posset, contentum fore dicebat: militarem autem rem, quae triumphi spem, et occasionem afferebat, nullo pacto iis attingere licuisset. curiatis enim comitiis rem militarem contineri lib. 5. c. 52. prodidit Liuius: consuli, si legem curiatam non haberet, attingere rem militarem non licuisset, Cicero in orat. 2. in Rullum c. 12. et ibidem: consulibus, legem curiatam ferentibus, a tribunis plebis, sepe est intercessum. Curiata igitur lege, in foro lata a consule, non a tribuno plebis (nam tribunis plebis nihil cum curiis) triginta lictoribus veteres triginta curias repraesentantibus, populus prouinciarum rectoribus imperium dabat, Cornelia senatus: sed Cornelia iuris dicendi potestatem, nihil pro viatico; curiata vero exercitus habendi, belli-

bellique gerendi ius, cum stipendio militum, et proconsulis viatico, dabat. Et Cornelia, a L. Sulla dictatore lata, hoc sanxerat, vt, qui prouincias ex senatus consulto acceperissent, imperium haberent, quoad in urbem introissent: (studuit enim Sulla optimatum potentiae; plebem, quae aduersus eum pro Mario steterat, affixit) curiata vero, quoties quisque in prouinciam iturus esset, de eius imperio ferebatur. Obstabat interdum, quod Appius timuisse videtur, intercessio tribunicia. itaque in agraria 2. c. 12. *Consulibus, legem curiatam ferentibus, saepe est intercessum.*

Si licitum esset] Sibi. non enim, quod ipse consul posset, id vt anni sequentis consul ferret, expectare debuit.

Sortiturum esse] Consules vel fortiebantur prouincias, vel comparabant inter se.

Cum collega] L. Domitio Ahenobarbo.

Si curiata lex non esset] Ferri non posset, intercedente aliquo tribuno plebis.

Se paraturum ERN. Se paraturum cum collega] *Parare*, hic est pacisci, constituere. mos enim fuit, vt senatus consultum de prouinciis consularibus ita fieret, vt eas consules aut fortirentur, aut compararent inter se: quod Liuii lib. 8. c. 20. testimonio probatur. *Ex templo igitur, inquit, consules noui L. Aemilius Mamercinus et C. Plautius eo ipso die Kal. Quintilibus, quo magistratus inierunt, comparare inter se prouincias iussi. et quod apud Liuium, comparare inter se, idem apud Ciceronem, parare cum collega. quamquam et,*

parare inter se, a veteribus dictum esse, Festi verba, licet praecisa et mutila, videntur ostendere. nam quod in Sallustii Iugurtha c. 47. legendum eruditi homines opinantur: *Q. Metellus et M. Silanus, consules designati, prouincias inter se paraauerant*: non, vt antea, *partierant*: equidem iis libenter assentire, nisi me quae sequuntur verba prorsus ab hac sententia remouerent. nam, si Sallustius dixisset, *prouincias inter se paraauerant*: sortitionem exclusisset: *parare* enim, siue *comparare*, sortitioni opponitur. at subiungit: *Metelloque Numidia euenerat*. quo sortitionem esse factam, satis ostenditur. lego igitur, *partierant*, cum duobus antiquissimis libris, vno Fuluii Ursini, eruditissimi, et humanissimi viri, ante sexcentos annos descripto, altero Vaticanæ Bibliothecae, eiusdem fere vetustatis. *Partierant* autem, sortitionem non excludit. vtroque enim modo fit prouinciarum partitio, siue fortiantur consules, siue comparent inter se: cum ex duabus alter alteram accipiat.

Prouinciam haberet] Non Ciliam nominatim: quod si esset, quorsum de sortitione, aut comparatione loqueretur? sed prouinciam ideo habebat, quia senatus decreuerat, vt ex duabus consularibus prouinciis vnā Appius, alteram Domitius, vel sortientes, vel inter se comparantes, obtinerent.

Imperium] Sine armis: quibus uti non poterat, nisi qui curiata lege imperium acceperisset. de triumpho igitur, cum haec Appius diceret, minime laborare videbatur. quod confirmant illa verba lib. 4.

ad Attic. epist. 16. *Appius sine lege suo sumptu, in Ciliciam cogitat.* Et lib. 3. ad Q. Fr. epist. 2. *Appius sine lege curiata confirmat se Lentulo nostro successurum.* Imperium tamen curiata quoque lege Appius accepit: quo usus, re militari prospere gesta, supplicationes adeptus est, ut lib. 3. epist. ult. videtur etiam triumphaturus fuisse, nisi a Dolabella reus factus esset, ut lib. 3. epist. 10. et lib. 8. epist. 6. Ad imperium quod attinet, vide lib. 1. epist. 1. *Censet enim etiam ex iis, qui cum imperio sint.*

Quoad in urbem introisset] Ergo Cornelia lege datum imperium administratione provinciae non finitur, sed tamdiu manet, donec in urbem proconsul introeat: quod de curiata quoque lege constat. urbem vero ingredientibus imperium deponere necesse erat, nisi si triumphaturi essent. tunc enim lex ferebatur ab aliquo tribuno plebis, ut cum imperia triumphantes introirent.

Posse te non decedere] Nam quia sine curiata lege in provinciam ire nemo solitus esset; cum omnes militari delectarentur imperio: propterea, quod fieri non soleret, id etiam non licere, quidam arbitrabantur.

Relinqui posse] Ut reliquit Cicero Coelium quaestorem, Bibulus Veientonem. lib. 2. epist. 15. lib. 7. ad Attic. epist. 3.

Ne id quidem valde dubium est] Ne de iure quidem dubitari valde potest, quin Appio, vel si tibi sine curiata lege succedat, provinciam debeas concedere. Argumento sunt haec verba: falli eos, qui legem curiatam rectoribus pro-

vinciarum omnino necessariam putarent: cum sine ea ius dicere, et provinciae praeesse possent, imperio lege Cornelia dato, quoad in urbem introissent. Cum haec scripsissem; disputationes ad me suas aduersus Nicolaum Gruchium misit Carolus Sigonius: in quibus de curiata lege, duplicique provinciarum imperio, probari idem utriusque nostrum, animaduerti. sane sum laetatus, ut animo, et voluntate, itidem nos opinione, et iudicio congruere.

Liberalitatem] Consuetudinem in tribuendis officiis: cui paullo post cupiditas opponitur, ex quo magis probatur mihi, ut est in antiquo libro Massaeorum, quam ut in aliis, *libertatem.* eodem sensu *liberalitas* usurpatur lib. 5. epist. 9. et lib. 10. epist. 3.

Frui solere] Solere ex ea voluptatem capere.

Tuae cupiditatis] Multi enim diuturni imperii cupiditate flagrabant.

Illius cupiditatem] Ex eo manifestam, quod tibi etiam sine lege curiata cogitat succedere.

Refutare] Reicere, provincia denegata.

De publicanis] Contra quos decretum ex voluntate provincialium Lentulus fecerat. saepe enim inter publicanos, qui provincialium vectigalia conducebant, et socios, ex vectigalium solutione exoriebantur controuersiae: quas Cicero sedatas a se esse gloriatur lib. 2. epist. 13.

Felicitate quidem, vellem, consequi potuisses] Vellem, ita felix esse potuisses, nihil ut omnino contra eius ordinis, quem semper ornasti, aut rem, aut voluntatem ageres. Quidam veteres libri, *felicitatem*; alii,

alii, facilitate autem quod vellem consequi potuisses. Sed facilitas est voluntatis: quam si Cicero requirit in Lentulo, hominem carpit amicissimum, optimeque de se meritum.

Inimici] Qui etiam quaestorem eius, P. Rutilium Rufum, quod cum praetore suo contra eos consensisset, damnauerunt. Pedianus, epitome Liuiana lib. 70. Huius odii publicanorum in Q. Scaeuolam mentio fit in orat. pro Plancio c. 13. his verbis: *Equitum ego Romanorum etiam in homines nobilissimos ma-*

ledicta, publicanorum in Q. Scaeuolam, virum omnibus ingenio, iustitia, integritate praestantem, asperere, et ferociter, et libere dicta commemorare?

Ipsi illi Q. Scaeuolae] Auguri, P. F. Laelii Sapientis genero, Crassi oratoris socero. Fuit alter Q. Scaeuola, Q. F. pontifex max. multis annis iunior.

Tibi sum auctor] Te hortor. *Videtur esse prudentiae tuae*] Pertinere videtur ad prudentiam tuam, quae potest difficillima quaeque superare, ut eum ordinem tibi aut reconcilies, aut mitiges.

EPISTOLAE X.

ARGUMENTVM.

Vnam hanc subesse causam video, cur hanc epistolam scripserit, ut certiore faceret Valerium de gratiis Lentulo, Ciliciae proconsuli, a se per litteras eius nomine diligenter actis. nam cetera iocationes merae sunt, familiarem consuetudinem, et mutuam beneuolentiam indicantes. Actio igitur gratiarum, et ioca ipsa, quibus tota condita est epistola, ad morale genus pertinent, nam et iocosa dicta subiecit moribus Aristoteles Rhetoric. lib. 1. et Cicero in tradenda officiorum doctrina facetias quoque persecutus est.

EXPLANATIO.

Valerio] Hic est, de quo lib. 3. epist. 1. et lib. 7. epist. 12. *Valerii* nomen boni ominis apud Romanos habebatur: itaque Festus sic: *Omnis boni gratia, in delectu, consue primi nominantur, Valerius, Saluius, Statorius.*

Cur enim tibi hoc non gratificer] Cum inscripisset, *Valerio Iuriconsulto*, subiunxit iocans: nam, *Iuriconsultum* cur te non appellem, nescio, etiam si *iuriconsultus* valde non sis. Et sane *Valerius* hic non videtur ius ciuile,

quantum opus esset, cognouisse: cum de eo sic ad Appium lib. 3. epist. 1. scripserit: *Valerium, iuriconsultum, valde tibi commendo: sed ita etiam, si non est iuriconsultus.* Verum ita familiariter eum Cicero diligebat, ut ei, quod omnino falsum non erat, id per iocum obiiceret. Inscripti, inquit, hanc epistolam, *Iuriconsulto*, gratiae potius causa, quam veritatis, praesertim cum hodie non qui sapientes, sed, qui audaces sint, *Iuriconsulti* nominentur. Hic, ut

omnis, quantum quidem praestare nobis liceat, erroris tollatur occasio, quasi quoddam *παρεργον* addatur, quod tamen alienum non putamus, quae nostra sit de epistolae integritate sententia. sunt enim, qui huius epistolae desiderari principium existiment: quod eis, credo, insolens, atque ineptum videatur, prima epistolae verba ab inscriptione pendere. cuius tamen generis exemplum hoc animaduertimus, lib. 3. ad Attic. epist. 20. M. CICEO S. D. Q. CAECILIO Q. F. POMPONIANO ATTICO: *Quod quidem ita esset, et auunculum tuum functum esse officio, vehementissime probo.* Constat enim, itidem hic epistolae principium inscriptionem spectare.

Audacia pro sapientia] *Audacia*, licet fortitudinem imitetur, in malam tamen partem accipitur. *Animus enim*, ut lib. 1. de Offic. c. 19. scripsit Cicero, *paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciae potius nomen habeat, quam fortitudinis.* Sapientia vero diuiditur in duo genera, vnum naturae, idque simplex, alterum artis, quod in alia rursus ei subiecta genera diuiditur. Naturalem sapientiam voco, quam expertes doctrinae multi, nullis litterarum praeceptis imbuti, naturae tamen munere consequuntur: quales sunt, qui suas actiones directa quadam iudicii regula metiuntur, nihil temere, nihil indecore committunt, a prauis recta, a turpibus honesta distinguunt. hanc sapientiam tribuit Cicero lib. 7. epist. 1. M. Mario, si ludos Romae, cum per valetudinem posset, spectare noluit; Len-

tulo epist. 5. si omnem amplitudinem, ac dignitatem suam in virtute, atque in rebus gestis suis, atque in sua gravitate positam existimabit: aliis alibi, quod labi, et errare per imprudentiam non consueverint. Vlysem quoque, quod, variis iactus casibus, multis, quae aliis exitio fuerant, periculis terra, marique defunctus, ad patrios lares reuersus incolumis, ab iniuria procorum uxorem, domumque suam, seque ipsum singulari consilio vindicauerit, hoc excelluisse sapientiae genere Homerus prodidit. Alterum sapientiae genus, quod ab arte proficiscitur, vel omnium artium, vel multarum, vel vnius tantum absoluta cognitio est. si omnium, ita definitur, humanarum, diuinarumque rerum causarumque, quibus hae res continentur, scientia, quam vni Deo perfectam contigisse, nequaquam in homine posse reperiri, vere credimus. Deus autem non eam ab arte extrinsecus accepit, (nec enim vlla re vniquam indiguit) sed a se ipso, aequae aeternae, aequae infinitae, ut aeternus ipse, et infinitus est. Quod si non omnium, sed multarum rerum, quae vel ad usum, vel ad ornamentum humanae vitae pertineant, notitia est; qualis in Thalete, Anaxagora, Pythagora, Democrito, Socrate, Aristotele, Platone, et aliis vel Graecis vel Aegyptiis fuisse traditur, philosophia dicitur: quia perfectam illam sapientiam, quantum homini licet, imitatur. eadem tamen et sapientiae nomen interdum sibi vindicat: quia, quo nihil putatur inter homines praestantius, id eo vocabulo, quo nullum inter humanas res nobilius reperitur, decorari aequum est. Inde

de Thales, inde Bias, inde Socrates, aliique, quos celebrauit antiquitas. Ad hunc numerum aggregare possumus, ex Romanis Catonem illum Censorium, qui cum et litteris esset instructus, quamquam non omnino cum superioribus illis conferendus; cumque multarum rerum usum haberet; sapientis nomen inuenit. Nec video, cur ab hac laude M. Varronem, Ciceronemque nostrum, qui rerum laudabilium varia cognitione praefluerunt, patiamur excludi. Multis etiam vnus modo artis eximia quaedam, et singularis intelligentia, opinionem, ac famam sapientiae peperit. quod Athenacus de musicis lib. 14. tradidit, Plato de poetis, cum Anacreontem sapientem appellat in Phaedro, et genitam a poetis sapientiam, ait in Lyside: de iurisconsultis Cicero in libro de Amicitia c. 21. L. Acilii exemplo, qui, quod esset prudens in iure ciuili, sapiens nominatus est: de ciuitatum rectoribus in superiore epistola ad Lentulum: *Tota, inquit, sapientium ciuium, qualem me et esse et numerari volo, et sententia, et voluntas, mutata esse debet.* Transeo ad humiliores artes. Marmorariis, et statuariis non sapientiae laudem tribuit Aristoteles lib. 5. Ethicorum? non agricolis Plato in dialogo de de scientia? non fabris Homerus, in eo, σοφὸς ἦραρ τεύχεων; Neque solum ex vna arte, praeclare cognita, multi, sed ex vna etiam, quae mentis optinae speciem prae se ferret, actione C. Laelius, ille Africanus minoris amicitia clarus, sapiens et habitus est, et perpetuo vocatus, quod legis Liciniae de agri modo, ne seditionem inter ciues

excitaret, patrocinium deposuerit. Cum igitur sapientiae nomen tam late pateat; merito, a quorum studiis maxima ad omnes manat utilitas, iuris prudentibus communicatum videtur. est enim iuris ciuilis prudentia genus quoddam sapientiae, et quo ciuitates, quae sua iura, et quasi iustitiae normam ab antiquis legibus petunt, quae plurimae sunt, consilio sapientis administrari dicuntur. quam doctrinam Scala meus, humanitate, et virtute excellens, lumen, et ornamentum Patauini fori, quinque libris, qui ab omnibus iurisconsultis eximia cum eius laude leguntur, vniuersam comprehendit. Sed, quia saepe accidit, ut, qui ea, quam profitentur, iuris ciuilis cognitione indigeant, iidem audacia, ut id, quod ignorant, scire videantur, in primis abundant: propterea, inductam esse consuetudinem, ut in agendis causis audacia pro sapientia liceat uti, per iocum quidem, sed verò tamen Cicero dixit.

Lentulo] Ciliciam administranti. Erat igitur hic Valerius in Cilicia, et fuit etiam Appio proconsole, cui commendatur lib. 3. epist. 1.

Vbi aliquo numero sis] Vbi alii quoque iuris prudentiam tenent. istic enim solus videris iurisconsultus. Sed hic etiam Cicero iocatur: significat enim Valerium de industria se in Ciliciam contulisse, ut solus ibi sapere videretur, cum iurisconsultus ibi solus esset.

Partim te superhum esse dicunt, quod nihil respondens: partim contumeliosum, quod male respondeas] locus est in his verbis et abstrusus, et elegans. vult enim innuere, ideo nihil eum quandoque respondere,

non quod superbus sit, sed quod eum nemo consulat, cum homines bonum iuriconsultum non putent: ideo autem male respondere, non quod contumeliosus, sed quod imperitus, et indoctus. Proprium vero iuriconsultorum fuit, hodieque est, de iure consulentibus respondere. Similis iocus est in Trebatium lib. 7. epist. 16. *Qui istinc veniunt, superbiam tuam accusant, quod negent te percunctantibus respondere.*

Ut possimus saluum venisse gaudere] Quod in Apulia tua nemo poterit: cum nec propinquum ibi, nec amicum habeas. Pergit in festiuitate, et Valerii notat ignobilitatem; cui qui gratularetur in patriam redeunti, nemo esset. Quod si Romam, inquit, venies: erit, qui, te saluum venisse, gaudeat: habes enim hic, qui te norint, et diligant: in Apuliam vero tuam si accesseris; quis erit, qui gaudeat? Hanc sententiam, illata figura *παρά προσώπων*, confirmat sequentibus verbis: *tamquam Vlysses, cognosces tuorum neminem.* Quod etsi discrepat ab Vlyssis fabula; qui suos quidem ipse domesticos omnes, Ithacam reuersus, cognouit, sed ab iis cognitus non est: tamen Cicero, nactus iocandi locum, lepide sermonem conuertit ab Vlyse ad ipsius Valerii humilitatem, ac solitudinem. Quod ideo ostendendum putauim, ne quis Ciceronem in Vlyssis fabula memoriae vitio labi putet: cum in eo ipso iocus appareat, quod, cum, inducta Vlyssis mentione, dicturus videretur, cognosceris a tuorum nemine, traduxit sententiam, vt dixi, ad id, quo Valerii notabatur ignobilitas. Veram

sententiam, vt Homerum omittam, Varro in Sesiqualyffe, apud Nonium, retulit his verbis:

Aduersi venti conciderunt: quod si pergunt diutius

Mare voluere; vereor, ne me quoque, cum domum iam ab Illo

Cessim reuervero, praeter canem cognoscat nemo.

Possit etiam hoc aliquis referre ad illud tempus, cum Vlysses dormiens, a Phacacibus in litore Ithacensi expositus, mox experrectus, patriam non agnouit. vnde Homerus

ἐν τῶν v. 187.

— ὅδ' ἔγρετο δῖος Ὀδυσσεύς,

Εὐδὼν ἐν γαίῃ πατρῶν, ἔδε μιν ἔγνα,

Ἦν δὲν ἅπερ' ἐπεὶ γὰρ θεὸς ἤερα χέεν

Παλλὰς Ἀθηναίη. —

Et infra v. 233. sic ipse Mineruam interrogat:

Τίς γῆ; τίς δῆμος; τίνας ἄνδρες ἔγγεγάσιν;

Sed omnino prior interpretatio magis placet: vt in lepore pergat; et, quemadmodum primis epistolae verbis audaciam, mediis inscientiam, sic postremis ioco liberiore, id est, a superiori non dissimili, ignobilitatem irrideat familiarissimi sui: de quo lib. 3. epist. 1. *Est ex meis domesticis atque intimis familiaribus.* Tribuit autem hoc iuris familiaritas, vt iocari liberum putemus, alioqui iure Cicero inurbanus, et amarior, quam deceat, videri possit. Nec vero cum ipso tantum, sed cum aliis etiam iocari de illo solitus est: vt in eadem epistola: *L. Valerium, iureconsultum, valde tibi commendo: sed ita etiam, si non est iureconsultus. Melius enim ei cauere volo, quam ipso aliis solet.*

PAVLLI